

ČASŤ 7

MATERIÁLNA KULTÚRA
SPIŠA V ROKOCH 1526 – 1918

Baníctvo a hutníctvo na Spiši v rokoch 1526 – 1918

Banská a hutná výroba na Spiši do konca 17. storočia*

Ložiská medených a železných rúd v oblasti dolného Spiša hrali v dejinách tohto regiónu už v stredoveku mimoriadne významnú úlohu. Exploatacia rudných ložísk na Spiši a v Above (údolí horného toku Bodvy) nepredstavovala len impulz pre rozvoj montážnej výroby v samotnej banskej oblasti, ale ovplyvnila do značnej miery aj vývoj obchodných miest a mestečiek severne od uvedenej banskej oblasti v smere tradičného exportu banskej produkcie na Poľsko a Balt. V období novoveku kulminoval hospodársky význam spišskej medi práve v 18. storočí, keď svojimi dimenziami prekročil hranice regiónu a podpisoval sa na celkovej hospodárskej bilancii habsburskej monarchie. Už v 14. a 15. storočí našla spišská meď svoje miesto na trhoch v Balte a Flandersku a kontinuita výroby medi zostala zachovaná i v ranom novoveku.

Jedným z výsledkov hospodárskych zmien v Európe v druhej polovici 13. storočia sa stal posun v orientácii hornouhorských trhov na cezkarpatký juho-severný smer. Okrem toho Krakov prebral ústrednú úlohu na území Poľska a došlo k významnému rozmachu pruských miest. Diaľkový obchod sa ťažiskovo presunul na námorný transport, čím získali na význame vodné toky, ktoré ústili do severných morí. Hornouhorská oblasť, teda región dnešného východného Slovenska, v dôsledku zmeny orientácie obchodných trás predstavoval vstupnú oblasť Uhorska pre kupcov prichádzajúcich z baltskej oblasti. Medzi tovary, ktoré boli predmetom diaľkového obchodu, sa zaradili aj tie cenovo dostupné vrátane surovín.¹ Spomedzi nich získala popredné miesto

v obchode hornouhorských a poľských miest s vodným spojením práve spišská meď.

V smere tradičnej obchodnej trasy na Krakov sa rozvíjali mestá ako Levoča, Kežmarok, či Stará Ľubovňa. Meď produkovaná na dolnom Spiši sa splavovala po riekach Poprad, Dunajec a následne Visla, čo umožnilo rozvoj obchodu so spišskou meďou v takých centrách ako Toruň, Gdansk, Lübeck a ďalších. Pôvodne hornouhorskí kupci dopravovali meď až do pruských miest, avšak v roku 1306 kráľ Václav II. udelil Krakovu právo skladu na všetky tovary, čo v praxi znamenalo, že sa každý cudzí kupec musel zastaviť v Krakove a ponúknuť svoj tovar najprv na predaj tamojším kupcom. Krakovské právo skladu sa neskôr nie vždy dodržiavalo. Trh a sklad totiž predstavovali nástroje kupcov na reguláciu obchodu, vytváranie zisku a obmedzovanie vplyvu konkurencie, pričom stáli medzi bankským producentom a zahraničným odberateľom spomenutej produkcie. Uvedené skutočnosti sú dôležité pre pochopenie významu a úlohy obchodných miest (Levoča, Krakov, Toruň a i.) v procese výroby a obchodu s bankskou produkciou z dolného Spiša. Opačným smerom z Poľska do spišskej banskej oblasti sa dovažalo olkuszké olovo, ktoré bolo potrebné v procese zhutňovania drahých a farebných kovov.² O zapojení banskej a hutnej výroby na Spiši do diaľkového obchodu svedčia i viaceré ďalšie javy, ako napríklad účasť kapitálu zo vzdialených obchodných miest na tunajšom bankskom podnikaní.

Centrom stredovekej banskej oblasti dolného Spiša bola Gelnica so svojim právnym okruhom, ktorá hrala vedúcu úlohu aj v Zväze 7 hornouhorských bankských miest založenom v decembri 1487. Zväz okrem Gelnice združoval bankské mestá, ako Smolník, Rudná Baňa (Rudabánya),

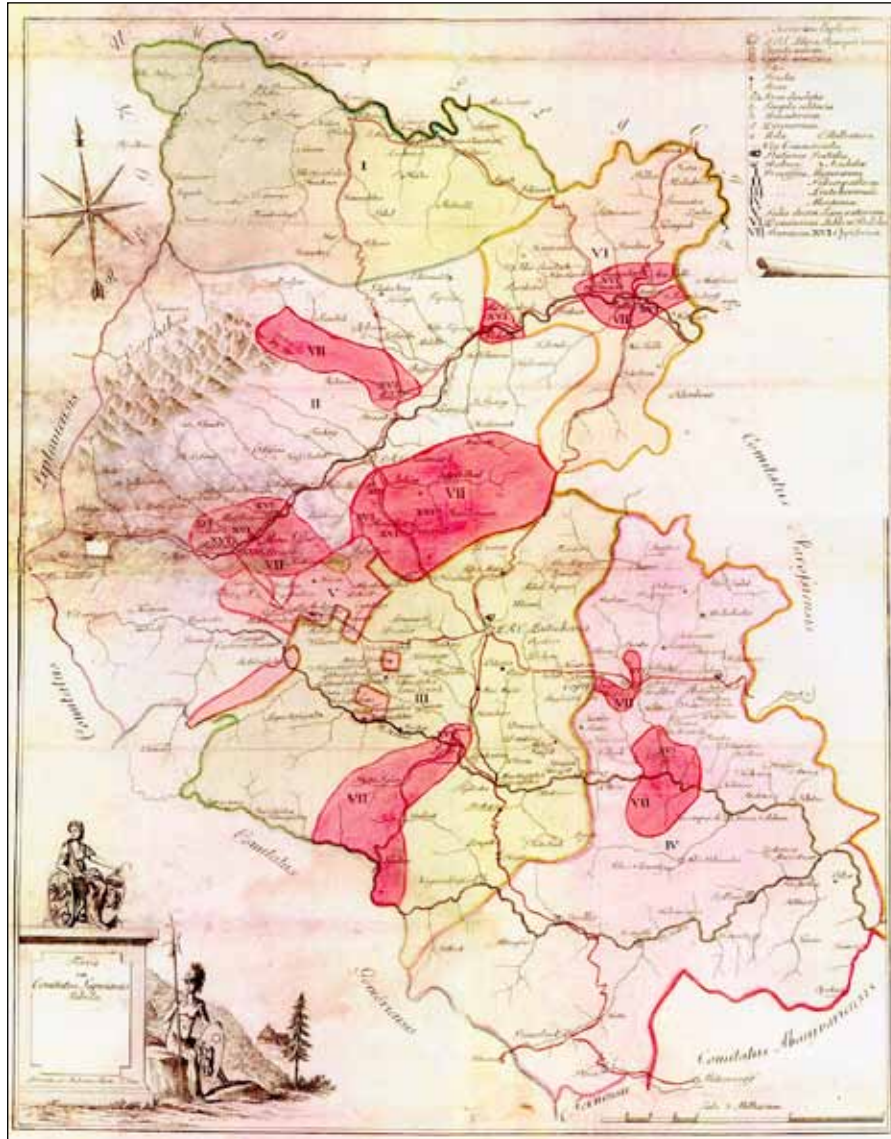
* V tomto príspevku sme sa nemohli venovať takým aspektom dejín baníctva na Spiši, akým bol jeho technický a technologický rozvoj v stredoeurópskom, európskom, či celosvetovom kontexte. Podrobnejší prehľad o vývoji banskej techniky nájdú prípadní záujemcovia v citovaných parciálnych prácach k jednotlivým bankským revírom, najmä však v štúdiách Rudolfa Magula a Eugena Kladivíka. Súhrne Rudolf MAGULA: K vývoju banskej techniky v rudných baniach Spišsko-gemerského rudohoria v rokoch 1867 – 1938, in: *Historica Carpatica*, roč. 20, 1989, s. 61 – 77. Pozornosť sme nemohli venovať ani otázke kvantifikácie montážnej produkcie (pozn. autora).

¹ Ondrej R. HALAGA: *Košice – Balt: Výroba a obchod v styku východoslovenských miest s Pruskom (1275 – 1526)*. Košice 1975, s. 91 – 101.

² Viac o tom *tamže*, s. 72 – 91.

Telkibaňa (Telkibánya), Jasov, Rožňava a Spišská Nová Ves.³ Gelnickí mešťania podnikali aj v ostatných banských revíroch, napríklad v Smolníku.

Obchod s meďou často závisel od vzťahov medzi Krakovom a hornouhorskými (dnes východoslovenskými) obchodnými mestami (Košice), respektíve medzi poľským a uhorským panovníkom.

Mapa 1. Administratívna mapa Spiša Andreja Marka, okolo roku 1780. Rímskou číslicou IV je znázornený Banský okres s centrom v Gelnici.

Neskôr, po ovládnutí západného Pruska poľským kráľom v polovici 15. storočia, sa priame styky levočských a košických kupcov s pruskými mestami obmedzili. Export spišskej meďi vo významnej

miere prechádzal cez Toruň a odtiaľ po mori do ďalších obchodných centier. Podľa historika Ondreja Halagu tvoril podiel meďi v tretej štvrtine 14. storočia 1/4 až 1/3 ceny zámorského vývozu Toruňa. Torunskí obchodníci nakupovali meď nielen v Krakove, ale aj priamo v Uhorsku.⁴ Jedným z komorských grofov priamo zainteresovaných na smolníckej meďi

v tridsiatych rokoch 15. storočia bol Ján Falbrecht z Torune.

Cez Prusko sa spišská meď vyvážala do Flanderska. Už v deväťdesiatych rokoch 14. storočia sa v Brugách spomína meď z Tichej Vody – tak môžeme vidieť v inom svetle spory Smolníka a Bubekovcov o túto lokalitu. Z Gdanskej putovala spišská meď do Lübecku. V Lübecku v rokoch 1339 až 1341 obchodoval s krompašskou meďou člen tamojšej mestskej rady Ján Klingenberg. V roku 1442 bola smolnícka meď aj na jednej zo stroskotaných obchodných lodí, ktoré sa plavili po severných trasách. Časť produkcie meďi sa vtedy v Smolníku vážila na mestskej vážnici. Pruskí obchodníci sa takisto zúčastňovali banského podnikania v Smolníku spolu s miestnymi ťažiarňami. Takú spoluprácu dokumentuje tunajšie ťažiarstvo bane Pütten, ktoré sa po roku 1421 pokúšalo odvodniť

jednotlivé banské diela čerpacími strojmi. Práve v ťažiarstve bane Pütten bol úzko prepojený kapitál miestnych banských podnikateľov z Levoče a Banskej Bystrice s kapitálom hornonemeckých

³ Podrobnejšie Marián SKLADANÝ : Stredoveké baníctvo na Slovensku, in: *Zborník prednášok z konferencie 520. výročie založenia Zväzu hornouhorských banských miest*, ed.: Peter Štefanča a Eva Tományová. Rožňava 2007, s. 5 – 11.

⁴ Ondrej R. HALAGA: *Košice – Balt*, s. 169 – 195.

Obr. 1. Jednou z najdôležitejších lokalít baníctva a hutníctva sa stalo v rokoch 1526 – 1918 mesto Smolník: hore – pohľad na Smolník s dolinou rieky Smolník smerom na západ, dole – smerom na východ.

a prusko-hanzovných obchodných a finančných domov, čo presvedčivo dokázal nemecký historik Wolfgang von Stromer.⁵

Najdôležitejšie stredoveké banské a trhové centrum Spiša jednoznačne predstavovala Gelnica, kde sa realizovala priama tovarová výmena. Otázka zásobovania banskej oblasti dolného Spiša a čiastočne Abova s baníckymi lokalitami v údolí horného toku Bodvy (Štós, Medzev, Vyšný Medzev, Jasov a Poproč) sa stala aktuálnou podľa doterajších výskumov už v 14. storočí. Spotreba v banských revíroch zvyšovala cenu potravín v obchodných mestách, preto i potravinové

zásoby v Kežmarku a Levoči, ktorých mešťania sa výrazne angažovali v banskom podnikaní, získavali na význame a uvedené mestá venovali primeranú pozornosť svojmu lesnému a poľnému vlastníctvu. Banské mestá si chránili svoje prírodné bohatstvo, preto odmietali platiť cirkevnú daň v prírodnej forme, ako to dokladá prípad Spišskej Novej Vsi zo začiatku 15. storočia. V tejto súvislosti sa ukázalo systematické budovanie lesných a poľnohospodárskych majetkov obchodných miest, ktoré sa zúčastňovali diaľkového obchodu s kovmi, ako dôležité pre podnikanie mešťanov, čo platí zvlášť pre Košice.⁶ Na Spiši hrala najvýznamnejšiu

⁵ Wolfgang von STROMER : Die Saigerhütte : Deutsch-ungarischer Technologie-Transfer im Spätmittelalter bei der Entwicklung der Kupfer-Silber-Scheidekünste zur „ars conflatoria separantia argentum a cupro cum plumbo vulgo saigerhütten nuncupatur“, in: *Technologietransfer und Wissensaustausch zwischen Ungarn und Deutschland : Aspekte der historischen Beziehungen in Naturwissenschaft und Technik*, ed.: Holger Fischer a Ferenc Szabadváry. München 1995, s. 27 – 57.

⁶ Bližšie o uvedenej problematike, ktorá ešte ponúka značný priestor na ďalší výskum, Ondrej R. HALAGA : Wald- und Felddomänen der ostslowakischen Städte als Grundlage ihres Montanhandels, in: *Bergbaureviere als Verbrauchszentren im vorindustriellen Europa : Fallstudien zu Beschaffung und Verbrauch von Lebensmitteln sowie Roh- und Hilfsstoffen (13. – 18. Jahrhundert)*. VSWG-Beihefte Nr. 130, ed.: Ekkehard Westermann. Stuttgart 1997, s. 249 – 273.

úlohu v tomto obchode práve Levoča so svojím skladovým právom. Zásobovanie spomínaných banských revírov prostredníctvom mešťanov hornouhorských obchodných miest vytváralo i predpoklady pre vznik nákladníckeho systému, vďaka ktorému mohla ťažba v montánných revíroch prežiť neskoršie krízové obdobia.

Zároveň s ťažbou a zhutňovaním medi nadobúdala význam aj exploatacia železných rúd s ich následným hutným spracovaním a skujňovaním železa v železiarskych hámroch, ktoré využívali na svoj pohon vodnú energiu. Železo zo stredovekého Spiša našlo odbyt na zahraničných trhoch, napokon už v druhej polovici 14. storočia sa uhorské železo (teda zo spišsko-gemerskej banskej oblasti) vyvážalo do anglického prístavu Kingston upon Hull tými istými trasami ako keď cez poľské územie. Jedna z prvých zmienok o existencii hámrov na Spiši pochádza z roku 1352, keď sa „hamor“ spomína v súvislosti s rozdelením majetkov rodu pánov z Markušoviec (Mariášiovcí/Mariássy) v Hnileckej doline. Maďarský historik Gustáv Heckenast ho lokalizuje do oblasti Nálepkova (Vondrišiel), pričom poukázal aj na niektoré ďalšie indicie o výrobe a hutníckom spracovaní železa v chotári Spišskej Novej Vsi koncom 14. storočia. V tridsiatych rokoch 15. storočia sa preukázateľne ťažila železná ruda na území dnešného Hnilčička v lokalitách Stangenberg (Hlinisko), Schwarzenberg a Eisenbach. V oblasti železiarskej výroby intenzívne podnikali obyvatelia Spišskej Novej Vsi na rozľahlom teritóriu. Dostali sa dokonca do konfliktu s poddanými Mariášiovcov z Nálepkova, kde pracoval nielen hámor na spracúvanie železa, ale takisto sa dobývala železná ruda. Ťažbu a spracovanie železných rúd dokladajú súdobé pramene aj v Gelnici, Jaklovciach, Smolníku a najmä na území jasovského premonštrátskeho prepoštvania v oblasti Medzeva.⁷ V konfliktoch medzi Smolničanmi a okolitými zemepánmi dochádzalo často práve k poškodzovaniu medzevských železiarskych hámrov.

Pomerne málo známu skutočnosť predstavuje fakt, že v Poráči sa ťažila a vyrábala ortuť už v prvej polovici 13. storočia, ale aj neskôr, čo sa podarilo dokázať montánno-archeologickým

výskumom v tamojšej lokalite Svinský hrb. Ortuťonosná ruda sa spočiatku ťažila povrchovo, čo naznačuje aj množstvo takzvaných *ping* v miestach exploatacie. Samotná výroba – destilácia ortuti sa vykonávala vo fľašovitých keramických nádobách.⁸ Vzhľadom na nedostatok písomných prameňov z obdobia spreď roku 1526 o dejinách baníctva na Spiši by bolo potrebné realizovať ďalšie montánno-archeologické výskumy.

Politické zmeny po bitke pri Moháči v roku 1526, ktoré charakterizoval mocenský zápas medzi Ferdinandom Habsburským a Jánom Zápoľským o uhorskú korunu, sa bezprostredne dotkli banskej oblasti dolného Spiša, a to najmä jej centier – Smolníka a Gelnice, ktoré sa stali od 15. storočia súčasťou rozsiahleho domínia Zápoľskovcov. Ferdinand I. však Zápoľskovcov zbavil majetkov na Spiši a 4. novembra 1527 daroval Gelnicu, Gelnický hrad, Smolník, Richnavu a Spišský hrad, ako aj ďalšie majetky, celkom 6 hradov a viaceré trhové centrá, taverníkovi Alexejovi Turzovi (Thurzo) za verné služby.⁹ I keď niektorí členovia rodu Turzovcov sa podnikateľsky angažovali v spišskom baníctve už pred rokom 1527, predsa v novej situácii mohli uplatňovať priamy vplyv na toto dôležité hospodárske odvetvie. Alexej Turzo však bezprostredne neriadil banské podnikanie. V jeho službách pôsobil smolnícky komorský gróf Sebastián Sauer a z poverenia Turza, ktorý získal povolenie od panovníka, sa v Smolníku razili denáre a poldenáre, čo na základe doterajších výskumov môžeme datovať už do tridsiatych rokov 16. storočia.¹⁰ Alexej Turzo sa tiež dokázal zastať svojich poddaných pracujúcich v baníctve a pri výrobe dreveného uhlia, keď mestu Košice adresoval v roku 1528 list, v ktorom požadoval, aby im úradníci z Turnianskeho hradu nebránili pracovať v lesoch v lokalite Čierna Moldava.¹¹

Sauerovci v prvej polovici 16. storočia podnikali v smolníckom baníctve ako nákladníci. Okolo roku 1528 sa v Smolníku vyrobilo ročne približne 1 200 centov medi a 800 hrvien striebra. Okrem Sebastiána Sauera a jeho dvoch bratov tu podnikali aj košickí mešťania a Hans Kvisl. Olovo potrebné k hutníckemu spracovaniu vyťažených

⁷ Gustáv HECKENAST : Objavenie sa železného hámru na Slovensku a jeho rozšírenie, in: *Z dejín vied a techniky na Slovensku*, roč. 8, 1977, s. 45 – 72.

⁸ František JAVORSKÝ : Stredoveká výroba ortuti pri Poráči na Spiši, in: *Spravodaj Banského výskumu*, roč. 39, 1999, č. 2 – 3, s. 36 – 41.

⁹ Gabriella ERDÉLYI : *Bethlenfalvi Thurzó Elek levelezése (Források a Habsburg-magyar kapcsolatok történetéhez)*. Budapest 2005, s. 35 a 127.

¹⁰ František ŽIFČÁK : Mincovníctvo v Smolníku, in: *Smolník – mesto medenorudných baní : Geológia ložiska polymetalických rúd, ich využívanie a vplyv na mesto a okolie*, ed.: Ján Bartalský. Bratislava 1993, s. 251 – 252.

¹¹ Dokument z 21. mája 1528 publikovala Gabriella ERDÉLYI : *Bethlenfalvi Thurzó Elek levelezése*, s. 131.

Obr. 2. Gelnica i napriek tomu, že sa stala zemepánskym mestom, zostala tradičným centrom Zeme baníkov.
Hore: celkový pohľad na mesto východným smerom.
Dole: dnešné banícke múzeum.

rúd sa vtedy dovážalo cez Levoču z Poľska. Vyrobená meď sa exportovala takisto cez Levoču do Krakova alebo smerom na Košice a ďalej do Sedmohradska.¹² Meď sa v Smolníku získavala aj z cementačných vôd – tieto banské meďonosné vody sa zachytávajú a pri kontakte so železom dochádzalo k vyzrážaniu medi.

Výroba medi zo smolníckych cementačných vôd sa prvý raz nepriamo spomína v 15. storočí, neskôr ju súdobí bádatelia, cestovatelia a najmä alchymisti považovali za dôkaz premeny kovov – *transmutácie*.¹³ Skúmanie a popisovanie uvedeného fenoménu sa stalo charakteristickým pre celú ranonovovekú etapu vývoja alchymie na území dnešného Slovenska. Ako jeden z prvých autorov o smolníckej cementácii písal radca Spišskej komory a správca Šarišského hradu Juraj Werner (Wernher), pôvodom zo Sliezska, vo svojej práci *Hypomnematum de aquis in Scepusio admirandis* (*Podivuhodné vody na Spiši*), ktorá vyšla v štyridsiatich rokoch 16. storočia:

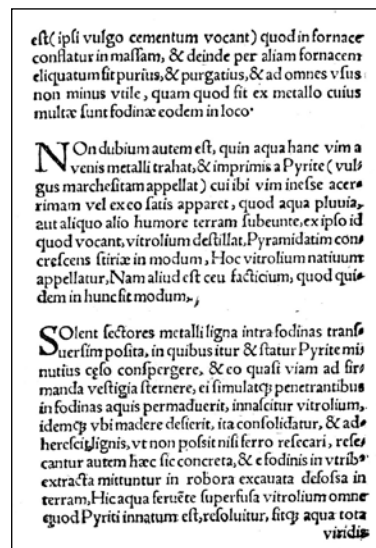
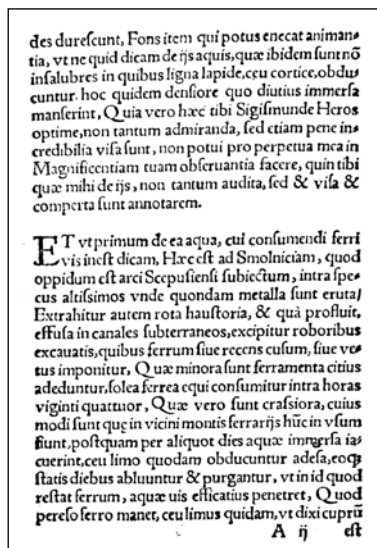
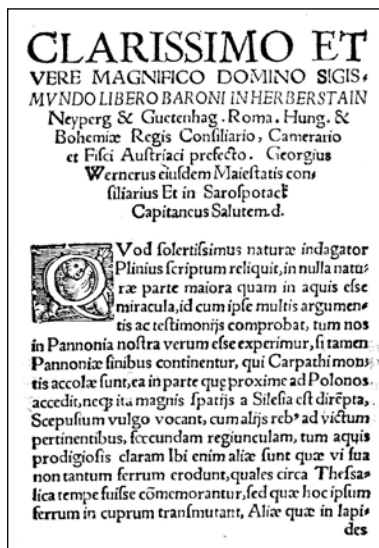
„A najskôr budem hovoriť o vode, ktorá má schopnosť rozožierať železo. Nachádza sa pri mestečku Smolník, ktorý podlieha Spišskému hradu, medzi veľmi hlbokými jaskyňami, odkiaľ sa kedysi ťažili

rudy. Vyfahuje sa čerpacím kolesom, pri vytekání sa vylieva do podzemných rúr a zachytáva sa do drevených žľabov, do ktorých sa vkladá buď čerstvo ukuté alebo staré železo. Menšie železné predmety sú rozožrané rýchlejšie, kónská podkova v priebehu dvadsiatich štyroch hodín. Tie, čo sú hrubšie, ako sú tie, ktoré sú na toto použitie v železorudných baniach v susednej hore, sú potom, čo niekoľko dní ležali ponorené vo vode, nahlodené a akoby potiahnuté kalom. V pevne stanovených dňoch sa umývajú a čistia, aby bol účinok vody na zvyšok železa silnejší. To, čo ostáva z erodovaného železa akoby nejaký kal, je meď, ako som už povedal (ľudovo ju nazývajú cement). Tá sa vo vyhni roztaví na tvárnu hmotu a keď potom prejde tavéním v inej vyhni, stáva sa čistejšou a rýdzejšou. Je rovnako

¹² Pozri správu o baníctve vo Švedlári, v Smolníku, Gelnici a iných lokalitách z roku 1528. Publikoval Jozef VLACHOVIČ : *Slovenská meď v 16. a 17. storočí*. Bratislava 1964, s. 280 – 282.

¹³ Viac o klasickej technológii výroby cementačnej medi v Smolníku Rudolf MAGULA : Z histórie klasickej výroby cementačnej medi v Smolníku a názory na jej vznik, in: *Montánna história*, roč. 3, 2010, s. 270 – 275.

Obr. 3. Juraj Werner: Hypomnemation de aquis in Scepusio admirandis. Spis bol publikovaný pravdepodobne už okolo roku 1548 (bez uvedenia miesta vydania).

vhodná na akékoľvek použitie, ako med' získavaná z rudy, ktorá sa tu ťaží v mnohých baniach. Je nepochybné, že voda túto schopnosť získava z rudných žíl, predovšetkým z pyritu (ľud ho nazýva markazit). Že je tu účinok pyritu veľmi silný je zrejme najmä z toho, že ak dažďová voda alebo nejaká iná vlhkosť vsiakne do zeme, kvapka z neho to, čo nazývajú vitriolom. Tuhne pyramídovo ako cencúľ. Tomuto sa hovorí prirodzený vitriol. Je totiž aj iný, akoby umelý, ktorý sa vyrába nasledujúcim spôsobom.¹⁴

Juraj Werner sa k tejto téme vrátil v diele o podivuhodných vodách v Uhorsku vydanom v Bazileji v roku 1549. Po štúdiu na Jagelovskej univerzite v Krakove sa zaradil medzi popredných humanistických autorov pôsobiacich na území Slovenska v 16. storočí, zomrel v Prešove v roku 1567. V 16. storočí písal o smolníckych cementačných vodách aj Juraj Agricola. Smolník osobne navštívil alchymista Andrej Smoczky, ktorý sa chcel sám presvedčiť o dôkaze premeny kovov. Cementačné vody popísal vo svojom rukopise *Vade mecum et ego tecum* z roku 1563. Pozornosť však pútali aj neskôr v 17. a 18. storočí. O cementačných vodách v Smolníku sa tak zmieňujú vo svojich dielach autori ako známy nemecký alchymista a lekár Theophrastus Bombastus Paracelsus von Hohenheim, Dávid Fröhlich, Daniel

Geyer, Jakub Tollius, Michal Klein, ale záujem o ne prejavili i ďalší.¹⁵ Problematika cementácie medi v Smolníku sa však dostala nielen do prírodovednej literatúry, jej opisy môžeme nájsť tiež v súdobej cestopisnej literatúre.

V sledovanom období 16. storočia došlo vo výrobe medi a v obchodovaní s ňou k významným hospodárskym a štrukturálnym zmenám, ktoré predznamenal nástup veľkopodnikania v obchode na prelome 15. a 16. storočia a koniec diaľkového obchodu bežných mešťanov. Kupecký kapitál totiž umožňoval podnikanie v baníctve, tak náročnom na investície. Ťažiar sa často dostával do dlhov – veriteľovi musel dodávať produkt bansko-hutnej výroby za výhodnú vopred stanovenú cenu a veriteľ ďalej predával tento produkt na trhu už, prirodzene, za trhovú cenu. V baníctve sa tak sformoval nákladnícky systém podnikania.¹⁶ Týmto spôsobom podnikali aj spomínaní Sauerovci. Taktiež ďalší banskí podnikatelia si neskôr prenajímali od Turzovcov bane v Smolníku, či iných spišských banských mestečkách. Nákladníctvo tu však nedosiahlo takú koncentráciu ako v prípade hornonemeckých obchodníkov.¹⁷

Banská činnosť pokračovala taktiež v iných baníckych lokalitách dolného Spiša. V Mníšku nad Hnilcom sa dobývala medená a striebornosá ruda. Napríklad začiatkom 17. storočia podnikal v baníctve aj tunajší richtár Juraj Schleifer spolu

¹⁴ Jana BALEGOVÁ : Juraj Werner : Krátka správa o podivuhodných vodách Spiša, in: *Jazyk a kultúra*, roč. 17 – 18, 2014.

¹⁵ Radoslav FUNDÁREK: Historický vývoj alchymie na Slovensku, in: *Z dejín vied a techniky na Slovensku*, roč. 7, 1974, s. 24 – 27, 45 – 47. Miloš JESENSKÝ : *História alchymie na Slovensku*. Bratislava 2009, s. 108 – 113.

¹⁶ Viac o tom Ondrej R. HALAGA : *Košice – Balt*, s. 276 – 297. Uvedenú problematiku by mal detailnejšie rozobrať ďalší výskum.

¹⁷ Porovnaj s výsledkami nemeckého historika – Wolfgang von STROMER : Der Verlag als strategisches System einer an gutem Geld armen Wirtschaft, am Beispiel Oberdeutschlands in Mittelalter und Früher Neuzeit, in: *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, roč. 78, 1991, Heft 2, s. 153 – 171.

Obr. 4. Spišská Nová Ves. Súčasný pohľad.

s ďalšími ťažiarimi, pričom vlastnili menšiu hutu.¹⁸ Jedným z funkcionárov miestnej správy bol banský majster. Táto funkcia existovala i v ostatných banských mestečkách. Banský majster sa zaoberal práve otázkami banského práva, ktoré vyvstávali pri podnikaní mnohých drobných ťažiarov.

Vo Švedlári a v oblasti Starej Vody prevádzkovali ťažiarri viaceré bane a hutnícke zariadenia. Napríklad v roku 1573 kúpil Pavol Siebenburger podiel – jednu osminu – v ťažiarstve Kunst v Starej Vode („am alten wasser“) od Hansa Polaka za 40 zlatých. Dohodu uzavreli v dome richtára za prítomnosti švedlárskeho banského majstra a prísazných.¹⁹ Švedlárski ťažiarri boli zainteresovaní v druhej polovici 16. storočia aj na bani *Pater Noster* v Tichej Vode, kde sa dobývala striebornosá ruda. Bernhart Munchen z Nálepkova spolu s ďalšími ťažiarimi predali vo februári 1575 túto baňu švedlárskeho ťažiarom Jakubovi Bredschneiderovi, Salmonovi Keilovi, Michalovi Januschovi a iným za 40 zlatých, ktoré im vyplátili v hotovosti na splátky. Intenzívnejšie tu podnikal Job Reichenbacher z Kežmarku, ktorý sa v rokoch 1581 a 1583 spomínal v súvislosti s baňami Schubersberg a štôľňami Horná alebo Jekl. V roku 1585 Reichenbacher predal baňu Kunst so šachtou Nicklosch v Starej Vode za 75 uhorských hrivien striebra ťažiarom zo Švedlára. Baníctvo v Starej Vode a baňa *Pater Noster* v Tichej Vode sa opätovne spomínajú v roku 1612, keď švedlárskeho richtára Jakub Fleischer predal svoj podiel v bani

Pater Noster za 33 zlatých Hansovi Möllnerovi. Vo Švedlári sa v sledovanom období rozvíjala aj železiarska výroba – Juraj Schmidt v januári 1633 predal horný železiarsky hámor so všetkým príslušenstvom Hansovi Babonovi za 150 zl. Od Hansa Polaka v auguste 1637 odkúpili dolný železiarsky hámor mešťania z Krakova Just Marton a Andrej Hauptsteiner aj s príslušenstvom, ktoré tvorilo uhliarstvo, za 1 050 zlatých. Mali ho splatiť postupne do roku 1640. O niekoľko rokov neskôr Krakovčan Andrej Hauptsteiner prenajal dolný hámor Michalovi staršiemu a mladšiemu Topscherovcom, pričom vyrobené železo sa malo posilať do Krakova. Začiatkom päťdesiatych rokov 17. storočia sa Hauptsteiner uvádza už ako levočský mešťan. V Starej Vode už v polovici 17. storočia stál hámor na výrobu železného plechu a v roku 1653 sa spomína taviaca huta.²⁰

V Nálepkove – ďalšom zemepanskom banskom mestečku – v druhej polovici 16. storočia banská výroba živorila, k jej väčšiemu rozvoju došlo až v priebehu 17. storočia. V roku 1676 tu pracovalo 10 železiarskych hámrov.²¹

Intenzívnejšia banská a hutná výroba prebiehala v rozľahlom chotári zálohovanej Spišskej Novej Vsi a najmä v jej okolitých banských osadách a menších banských revíroch na území dnešných obcí Hnilčík (Grétla, Roztoky, Bindt, Cechy a mnohé iné), Mlynky (Biele Vody, Havrania Dolina, Breslau a i.) a Hnilec (Ferdinandka). Tu podnikali najmä novoveskí ťažiarri ako Sonntagovci,

¹⁸ Günther ZAVATZKY : *Mníšek nad Hnilcom*. Sabinov 2001, s. 32.

¹⁹ *Das Stadtbuch von Schwedler/Švedlár : Texte und Untersuchungen zum entstehenden Neuhochdeutsch in der Slowakei*, ed.: Ilpo Tapani Piirainen a Jörg Meier. Levoča 1993, s. 50.

²⁰ Ako zaujímavosť možno spomenúť, že v roku 1586 Alexej Turzo v čase veľkej drahoty daroval svojim miestnym poddaným niekoľko sto gbelov obilia. *Das Stadtbuch von Schwedler*, s. 52, 55, 56, 59 – 62, 64 – 65, 80 – 90, 92 a 97 – 100.

²¹ František ŽIFČÁK : Na prahu novoveku 1526 – 1600, in: *Nálepkovo – Vondrišiel*. Levoča 1995, s. 68 – 69 a 76.

Obr. 5. K významným banským a hutníckym centráram na Spiši patrilo Nálepково (vpravo hore) a Švedlár (vľavo).

Milleterovci, Dirnerovci, Benignyovci, Cyril Jaroschek (v rokoch 1639 – 1643 bol mestským notárom v Spišskej Novej Vsi), Grünblattovci, Naueroovci, ale aj príslušníci šľachty ako Mariášiovci a ďalší. Ťažila sa najmä medená a v menšej miere železná ruda. V údoliach pri vodných tokoch pracovali zariadenia na zhutňovanie týchto rúd a hámre.²² Funkciu banského majstra v Spišskej Novej Vsi zastávali viac ráz v priebehu 17. storočia členovia významných ťažiarских rodín ako Ján a Juraj Milleterovci, Jakub Mum, Štefan, Ján a Michal Dirnerovci, Ján a Pavol Reisoovci, či Ján Marci.²³ Už v stredoveku začala banská činnosť na výdatných medenorudných, železorudných a ortuťonosných ložiskách v Rudňanoch (Koterbachy) a Poráci, v ťažbe pokračovali rôzni ťažiar.²⁴

V Krompachoch a v Slovinkách sa rozvíjala nielen ťažba medi, ale takisto železiarska výroba. Od polovice 16. storočia sa v Krompachoch usadzovali cudzí kupci a šľachtické rody – nemecký rod Gundelfingerovcov, Bestellerovci zo Spišskej Novej Vsi, levočský mešťan Sebastián Kruppek pôvodom z Krakova a iní. Gundelfingerovci

podnikali v krompašskom baníctve a hutníctve ešte v 18. storočí. Prvý z nich – Jeremiáš – prišiel do Krompách ako zemepanský úradník. Práve za svoje služby vo funkcii provízora Richnavského panstva získal od zemepána Jána Septimia z Lichtensteinu v roku 1592 dve kúrie v Krompachoch. Druhú polovicu 16. storočia poznamenali spory o bane na Klippbergu (Krompašskom vrchu) medzi Krompachmi a Gelnicou, ktoré vyústili do násilností medzi ťažiarimi z oboch lokalít.²⁵ Dlhodobu podnikali v tunajšom baníctve Pfanschmidtoovci, ktorí tu v 17. storočí vlastnili viaceré hámre. Zároveň pokračovala exploatácia medenorudných ložísk v Slovinkách, ktoré vždy predstavovali surovinovú základňu pre krompašské huty a medené hámre. Popritom sa dobývala i spracúvala železná ruda, ktorej ťažba neskôr v 19. storočí umožnila mimoriadny rozvoj železiarskeho priemyslu v Krompachoch.

V Hnileckej doline, najmä v Gelnici a Prakovciach, bol významne na banskom a hutnom podnikaní zainteresovaný rod Rollovcov. Jedným z najvýznamnejších predstaviteľov rodu sa stal Anton Roll (1537 – 1612). Vlastnil domy v Gelnici i v Levoči. V levočskom Kostole svätého Jakuba sa zachoval aj jeho renesančný epitaf. V šesťdesiatych rokoch 16. storočia si v spišskom montánom regióne prenajímaval bane od Turzovcov. Získal mešťianske práva v Krakove a striebornosnú bohatú meď nechal spracúvať v sciedzacej hute v Levoči, ktorá patrila takisto Turzovcom.²⁶ Anton Roll dokonca v rokoch 1566 – 1567 razil vlastné medené mince. Spišskú meď skupoval lacnejšie a následne za vyššiu cenu so ziskom predával

²² Viac o tom Marián JANČURA : *Baníctvo mesta Spišská Nová Ves*. Spišská Nová Ves 2010. TENŽE : *Baníctvo hnilečického Bindtu* (Prehľadová štúdia), in: *Montánna história*, roč. 4, 2011, s. 126 – 155.

²³ Nina PALKOVÁ : Z dejín mestskej správy Spišskej Novej Vsi v 17. storočí, in: *Z minulosti Spiša* 16, ed.: Ivan Chalupický. Levoča 2008, s. 87 – 89, 95 – 96.

²⁴ V súčasnosti úplne absentuje spracovanie problematiky tohto banského revíru v ranom novoveku (pozn. autora).

²⁵ Ivan CHALUPECKÝ a kol. : *Dejiny Krompách*. Košice 1981, s. 27 – 32.

²⁶ Jozef VLACHOVÍČ : *Slovenská meď*, s. 113 – 115.

Obr. 6. Celkový pohľad na Mníšek nad Hnilcom, jedno z ranonovovekých centier baníctva a hutníctva v Hnileckej doline.

v Poľsku, kam sa exportovala. Z Poľska naopak dovážal olovo potrebné v hutníckych procesoch. V roku 1586 zakúpil od Alexeja Turzu za 1 000 dukátov dom v Gelnici a majetky v Prakovciach, kde založil železiarske hámre. Práve Rollove hámre v Prakovciach predstavovali prvopočiatky neskôr známych prakovských železiarní.²⁷ Členovia rodu Rollovcov, najmä jeho gelnická vetva, zastávali významné funkcie i v administratíve Spišskej stolice a zaradili sa medzi tie rody, ktoré dlhodobo podnikali v bansko-hutnej výrobe.²⁸

Turzovci prenajímali rôznym nájomcom aj smolnícky mediarsky podnik, ktorý pozostával z baní, hút, hámrov, uhliarstiev a lesných majetkov. Jedným z nich bol od roku 1592 Gregor Tribell, neskôr Anton Roll a potom jeho syn, Job Roll, gelnický mešťan. Po roku 1627 mal Job Roll smolnícky podnik v prenájme spolu s Antonom Kramerom, ktorí takto podnikali len krátko pre nespokojnosť vdovy po Krištofovi Turzovi. V roku 1632 si už mediarsky podnik prenajímali Daniel Kramer a Krištof Fuchs. Napokon tu však podnikal len sám Daniel Kramer. Okrem spomínaných nájomcov, samozrejme, pracoval v tunajšom banskom revíri značný počet drobných súkromných ťažiarov.

K výraznejším zmenám došlo po vymretí Turzovcov (v roku 1636), ich spišské panstvo sa dostalo do rúk Čákiovcov (Csáky). To platilo od roku 1638 aj pre Smolníčanov. Čákiovci pokračovali v prenajímaní smolníckeho mediarskeho podniku, a tak ešte do polovice 17. storočia sa tu

vystriedali nájomcovia ako krakovský mešťan Július Attavanti a po ňom Mikuláš Wiesenberg, takisto z Poľska. Práve obdobie 17. storočia sa vyznačovalo stagnáciou banskej a hutnej výroby v Smolníku. Podpisovali sa na tom najmä vojnové udalosti – stavovské povstania, ale aj epidémie, ktoré postihovali toto banské mestečko.

Podnik v Smolníku v polovici 17. storočia získali do prenájmu Joaneliovci. Po prvý raz tak prišlo k prepojeniu produkcie a obchodu so smolníckou i s banskobystričskou meďou. Smolnícky podnik teda od roku 1650 spravoval syn viedenských obchodníkov talianskeho pôvodu, barón Ján Andrej Joaneli de Telvana, ktorý neskôr, v roku 1663, prepustil nájom svojmu bratrancovi Silvestrovi Joanelimu. Ján Andrej Joaneli totiž odvtedy až do svojej smrti v roku 1673 pôsobil vo funkcii hlavného komorského grófa v Banskej Štiavnici a zúčastňoval sa aj protitureckých bojov. Podnikateľské aktivity Silvestra Joaneliho v Smolníku boli pomerne rozsiahle. Investoval nielen do baní, zamestnal viac robotníkov, ale vyvíjal aj stavebnú činnosť priamo v mestečku. Dal tu zrenovovať pivovar a postavil strážnu vežu, kaplnku, pražiareň, domy pre robotníkov, rozšíril cementačné zariadenia a postavil i ďalšie stavby. V tomto období sa Smolník objavil v cestopisnom románe sliezskeho hudobníka Daniela Speera (1636 – 1707) *Uhorský simplicissimus*. V rokoch 1654 až 1660 sa zdržoval na území dnešného východného Slovenska a na základe neskorších výskumov sa podarilo zistiť, že je autorom

²⁷ Pavel HAPÁK : Prakovce v období feudalizmu (do roku 1848), in: *200 rokov závodu Prakovce*. Prakovce 1960, s. 12.

²⁸ V polovici 18. storočia založili v Hornádskej doline pri Margecanoch hutu, pri ktorej sa postupne vyvinula osada Fönixhuta, nazývaná aj ako Rolova Huta. Podrobnejšie o Rollovcov Peter SEDLÁK : Rollovci na východnom Slovensku, in: *Z minulosti Spiša* 13, ed.: Ivan Chalupecký. Levoča 2005, s. 73 – 96. Uvedená téma by si zasluhovala monografické spracovanie.

Obr. 7. Titulná strana Uhorského *Simplicissima* od Daniela Speera z roku 1684.

uvedeného cestopisného románu. Jeho súčasťou sú aj opisy vtedajších hornouhorských miest, medzi ktorými nechýba ani Smolník:

„Neskôr dostal som sa ešte aj do stopäťdesiat siah hlbokaj preslávenej bane na meď na Spiši, patriacej grófovi Čákimu, prenajatej však na určitý počet rokov istému Talianovi. Toto banícke mestočko volalo sa Smolník, je chýrne veľmi čudnou vodou, ktorá za mesiac rozožerie železo, takže ho môžu v žľaboch metlami pohrýňať. Dobrá banská meď vyváža sa väčšinou do Benátok a až tam ju čistia, ba údajne premieňajú na zlato, ako sa potom hojne dostáva medzi ľuďmi. Za celého svojho života som sa hlbšie pod zem nedostal ako v tejto šachte, hlbokaj stopäťdesiat siah. Nad šachtou tu nemali nijakú plochú tehlu, ale iba úzku drevenú doštičku. Mestočko leží v údolí medzi veľkými vrchmi a podivnú vodu čerpá do spomínanej výšky na oboch stranách vrchu vodný stroj. Je nanajvýš zaujímavé pozorovať, ako z jedného brehu na druhý zo značnej vzdialenosti tečúca sladká voda poháňa stroj, ktorý vynašiel obyčajný človek a ktorý vyťahuje zázračnú vodu rúrami, v ktorých sú zasadené tyče s kožou ako v pumpách. Keby stroj len štvrt hodinu nebol v chode, okolo dvadsať baníkov by sa utopilo.

Z toho dôvodu je vo dne i v noci pod usilovným dohľadom. Na stroji, ktorý čerpá spomínanú vodu, nesmie byť nijaké železo, pretože voda ho požiera. Zamestnávajú tu ľudí, ktorí skupujú po kraji a zhromažďujú staré železo. Keď ho privezú, sami ho hádžu do drevených debien, cez ktoré preteká zázračná voda. Bez ohľadu na to, či bolo dnu obyčajné alebo sformované železo, ako sekery, nože, vidly atď., môže sa po štyroch týždňoch voda vypustiť a usadenina pozhrýňať alebo nechať rozplynúť. Železnú usadeninu vyberajú, vysušujú a tavia v taviacich peciach; stane sa z nej meď. Takto vyrobená meď nie je však taká dobrá ako meď získaná z vydolovanej rudy. Pekná zelená meď vo veľkom množstve vyrastá ako prevelké ľadové cencúle spomedzi drevenej výstuže a zo skál. Túto vodu neznášajú ryby,

žaby, vydry, myši alebo iné zvieratá, ktoré v iných vodách môžu žiť, ale v nej zaraz zdochnú. (...) Medená ruda sa tak krásne leskne ako zlato; niekoľko pekných kúskov som si tiež bez nebezpečenstva odtiaľto so sebou aj odniesol.“²⁹

Posledné desaťročie nájmu Silvestra Joanelliho – sedemdesiate roky 17. storočia – poznačili viaceré vojenské udalosti vrátane Tököliho povstania, ktoré zasiahli aj Smolník. Joanelli v snahe vyhnúť sa ďalšiemu rabovaniu a poškodzovaniu podniku dal opevniť dom podnikovej správy i vyzbrojiť tunajších obyvateľov. Tieto opatrenia mali uchrániť najmä podnikové sklady so zásobami pred vyrabovaním. V roku 1681 však Joanelli ukončil svoje pôsobenie ako nájomca v Smolníku. Joanelliho podnikateľské zámery boli veľkolepé, i keď sa ich nepodarilo úplne realizovať. Prispeli k tomu nepriaznivé pomery na európskom trhu s meďou na prelome šesťdesiatych a sedemdesiatych rokov 17. storočia, čo napokon viedlo k vystúpeniu Silvestra z podnikania v Smolníku a Hieronyma Joanelliho z banskobystrického podniku.³⁰

Vlastnícke pomery v smolníckom podniku po roku 1681 zostali komplikované. Časť patrila naďalej Čákiomcom a časť štátu, ktorú v roku 1671

²⁹ Uhorský *simplicissimus*, ed. a trans.: Jozef Vlachovič. Bratislava 1975, s. 175 – 176.

³⁰ Jozef VOZÁR: Smolnícke baníctvo v 16. – 18. storočí, in: Zborník prednášok z konferencie História a súčasnosť baníctva v Smolníku. Smolník 1977, s. 19 – 43. Rudolf MAGULA: Baníctvo v Smolníku v 16. storočí, in: Spravodaj Banského výskumu, roč. 34, 1994, č. 3 – 4, s. 103 – 107. Jozef VLACHOVIČ: Slovenská meď, s. 224 – 228.

skonfiškovali Františkovi Čákimu pre jeho účasť vo Vešelého sprisahaní. Počas Tököliho povstania v roku 1684 nakrátko spravoval smolnícky mediarsky podnik Pavol Prokof z Prešova. Po ústupe povstania a odchode Prokofa zo Smolníka Spišská komora prenajala erárnu polovicu podniku Štefanovi Čákimu za 4 000 zlatých ročne. Nájomná zmluva zo 16. decembra 1684 stanovila konkrétne podmienky prenájmu. Ten mal zahŕňať aj mestečká Smolník a Štós a trvať od 1. januára 1685 do 1. januára 1687. S podnikom a výnosmi z neho mohol Čáki neobmedzene nakladať a hospodáriť. Všetci tunajší obyvatelia – aj súkromní ťažiarci – mu museli odvádzať vyťaženosť meď.³¹

Kameralizmus v praxi: Baníctvo a hutníctvo na Spiši v 18. storočí

V roku 1688 vydal Leopold I. mandát, ktorým začal proces preberania smolníckeho mediarskeho podniku do rúk štátu. Následne bola z Viedne vyslaná komisia pod vedením viceprezidenta Dvorskej komory Sigfrida Krištofa Breunera, ktorý s Čákim dohodol prevzatie podniku štátom. Napokon došlo k dohode, Čáki ako kompenzáciu dostal zhabanú časť spišského panstva a časť panstva Szendrő v Boršodskej stolici. Zmluvu podpísali koncom septembra 1689 a Leopold I. ju ratifikoval 8. apríla 1690. Tým sa oficiálne uzavrelo prebratie podniku, ktorý však prakticky štát ovládal už od roku 1687. Bezprostredný motív tohto procesu predstavovala nesporné ziskovosť smolníckeho podniku, ktorá pokračovala aj v deväťdesiatych rokoch 17. storočia. Najnovšie výskumy maďarských historikov dokázali, že zisky zo smolníckej medi tvorili až 15 % celkových príjmov Spišskej komory v rokoch 1690 až 1694. Keďže meď bola stále ekonomicky zaujímavým artiklom, ďalší motív získania smolníckeho podniku predstavovalo zavedenie štátneho monopolu na meď, ktoré sa potom v deväťdesiatych rokoch 17. storočia skutočne realizovalo. Treba pripomenúť, že spomínaný monopol významne ovplyvnil osudy spiško-gemerského baníctva, keďže súkromní ťažiarci, ktorí v regióne prevažovali, museli odpredávať všetku meď štátu.

Prevzatím smolníckeho mediarskeho podniku do rúk štátu sa začala nová etapa v jeho vývoji, kým k 14. júnu 1687 tu pracovalo 345 robotníkov a úradníkov v rôznych pozíciách, k 15. septembru 1689 to už činilo 398. Nárast počtu pracujúcich v podniku v rokoch 1687 až 1689 nie je zanedbateľný, svedčí o rozmachu podniku pod erárnou správou a vedením Jána Vavrince Nicolaschyho.³²

Po prevzatí mediarskeho podniku v Smolníku do vlastníctva štátu začali vrchní úradníci podniku vykonávať aj určité banskosprávne kompetencie. Premena podnikovej správy na banský úrad sa prejavila predovšetkým v činnosti úradníkov, ktorí začali vykonávať obhliadky v rôznych banských prevádzkach nielen v spiško-gemerskej oblasti, ale aj mimo dnešného územia Slovenska, napríklad v Rudnej Bani (Rudabánya). V správach z týchto obhliadok zároveň uvádzali svoje odborné stanoviská a odporúčania.³³ Práve v uvedených pracovných aktivitách mimo priestoru vlastných erárnych baní a hút musíme vidieť počiatky správnych kompetencií, dozoru aj nad súkromným podnikaním, ktoré môžeme datovať už do deväťdesiatych rokov 17. storočia.

Na prelome 17. a 18. storočia prišlo k riadnemu ukotveniu banskosprávnych kompetencií smolníckych úradníkov podľa *Maximiliánovho banského poriadku*. Zavedenie uvedeného poriadku v spiško-gemerskej oblasti definitívne potvrdil administrátor Spišskej komory Michal Fischer a radca Ján Jakub Rau na zasadnutí 28. januára 1698 v Smolníku. Podľa nariadenia z uvedenej porady sa mali všetci banskí majstri v spiško-gemerskom regióne riadiť *Maximiliánovým banským poriadkom* a dodržiavať jeho ustanovenia. Spišská komora sa stala vyšším banským úradom a vtedajší správca smolníckeho mediarskeho podniku Matej František Etesius, kontrolór Ján Vavrinec Nicolaschy a banský pisár František Etesius mladší tvorili riadny banský úrad a súd, ktorý mal byť rešpektovaný. Banskí majstri s ich revírmí podliehali ďalej kráľovskému banskému úradu v Smolníku, kde sa mali minimálne dvakrát do roka konať zasadnutia banského súdu. Taktiež mali podriadení banskí majstri dbať na zachovávanie

³¹ Pozri tiež Miroslav LACKO : Príspevok k archontológii Vrchného inšpektorského úradu v Smolníku do roku 1788, in: *Montánna história*, roč. 3, 2010, s. 94 – 195, tu konkrétne 98 – 99.

³² *Tamže*, s. 98 – 106. TENŽE: Konštituovanie štátnej banskej správy v spiško-gemerskej banskej oblasti koncom 17. storočia, in: *História a súčasný stav ťažby nerastných surovín na východnom Slovensku : 1. medzinárodná vedecko-technická konferencia*, ed.: Ján Pinka a Eliška Horniaková. Košice 2011, s. 146 – 158.

³³ Österreichisches Staatsarchiv in Wien (ďalej ÖStA), Finanz- und Hofkammerarchiv (ďalej FHKA) Alte Hofkammer (ďalej AHK), Vermischte ungarische Gegenstände (ďalej VUG), r. č. 15/A, rôzne správy (*Befahrungs Relationen*) z obhliadok baní dokumentujú spomenutý proces.

Obr. 8. Maximiliánov banský poriadok – slovenský preklad z roku 1703.

Obr. 9. Ukážka z najstaršieho zachovaného protokolu Banského súdu v Gelnici – záznamy z konca 17. storočia.

lesov, viesť riadny protokol o banských žiadostiach i prepožičkách a v prípade, že nedokázali vyriešiť nejaký spor medzi ťažiarimi a baníkmi, mali ho postúpiť na ďalšie riešenie banskému úradu v Smolníku.³⁴

V praxi to znamenalo významnú zmenu – posun v prospech eráru a výkonu štátnej banskej správy. Dovtedy sa totiž banskí majstri riadili predovšetkým *Gelnickým banským právom*. Práve podľa gelnického práva banského majstra volila mestská rada, súčasne bol jej členom a zastával funkciu podriachtára, pričom mohol ako ťažiar aj v baníctve podnikať.

Otázky banskej správy v spiško-gemerskej oblasti riešili výhradne mestské samosprávy. Banský majster tu disponoval i súdnymi kompetenciami. Naviac, mestská správa Gelnice s jej banským majstrom predstavovala vyššiu odvolaciu inštitúciu pre ostatné banské mestá v regióne.³⁵ *Maximiliánov banský poriadok* však znamenal obmedzenie vplyvu mestských samospráv v oblasti banského práva a posilnenie regálnych práv panovníka. Banskú správu odčleňoval od orgánov mestskej správy, banskí majstri tak podliehali už štátnemu – kráľovskému banskému úradu v Smolníku, čím vznikla úplne nová situácia. Došlo aj k uplatneniu štátneho monopolu na meď. Proces presadzovania *Maximiliánovho banského poriadku* v banskej oblasti dnešného stredného Slovenska prebehol už skôr, a to od druhej polovice 16. storočia a stretol sa so značným odporom tamojších banských miest.³⁶

Z hľadiska vývoja banskej správy zásadné zmeny, ktoré sa udiali na prelome 17. a 18. storočia na Spiši, musíme vnímať v širšom hospodárskom kontexte. Stalo sa tak práve v čase, keď sa habsburskej monarchii podarilo výrazne zvýšiť jej finančné zdroje. Finančná revolúcia, ktorá sa odohrala v monarchii na prelome 17. a 18. storočia, bola odrazom hospodárskych zmien vo vtedajšej Európe. Premeny hospodárskeho systému

³⁴ ÖStA, FHKA AHK, VUG, r. č. 15/B, fol. 634r – 635r.

³⁵ Ivan CHALUPECKÝ: Postavenie banského majstra vo východoslovenských banských mestách v 15. – 16. storočí, in: *Banské mestá na Slovensku: Zborník príspevkov zo sympózia o banských mestách na Slovensku, ktoré usporiadala Sekcia pre dejiny miest Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV v spolupráci so Štátnym ústredným banským archívom v Banskej Štiavnici a so Štátnym okresným archívom v Žiari nad Hronom 26. – 28. mája 1987 na Počúvadle*, ed.: Richard Marsina. Martin 1990, s. 143 – 145.

³⁶ Eva MICHALENKOVÁ: K historickej genéze zavádzania banského poriadku Maximiliána II. z roku 1571, in: *Právněhistorické studie*, roč. 31, 1990, s. 87 – 109.

Obr. 10. Smolník v roku 1748 – v strede veduty pod kostolom je zachytený objekt správy štátneho mediarskeho podniku a inšpektorského úradu.

na úrovni štátov sa nezvratne dotkli i ekonomiky tohto súštátia. Komplikované hospodárenie jednotlivých oddelených pokladníc sa muselo centralizovať do podoby ústredných finančných inštitúcií, aby sa získal prehľad o celkových príjmoch a výdavkoch na úrovni monarchie. Uskutočňovalo sa to však len postupne a vo viacerých fázach v priebehu nasledujúcich desaťročí 18. storočia. Práve okolo roku 1700 sa začali vo Viedni pripravovať prvé návrhy štátneho rozpočtu, teda prehľady očakávaných štátnych príjmov a výdavkov. Na zostavovaní rozpočtových návrhov pracovala najmä Dvorská komora.³⁷ Produkcia uhorskej medi hrala v tomto období naďalej v štátnom finančníctve významnú úlohu. Práve zálohovanie výroby medi koncom 17. a v prvej polovici 18. storočia na finančných trhoch v Amsterdame a Londýne predstavovalo prvopočiatky vytvárania moderného štátneho dlhu habsburskej monarchie. Zálohovanie produkcie medi čiastočne poslúžilo i pri získavaní finančnej podpory od Anglicka, ktorá zohrala v prvej polovici 18. storočia v dejinách monarchie významnú úlohu.³⁸

Prevzatie mediarskeho podniku v Smolníku do rúk štátu nebolo náhodné. Šlo totiž skutočne o uvádzanie kameralistických ideí do života. Predchádzal tomu obdobný proces prevzatia

Obr. 11. Výjav z banských prác na prehľadnej mape baní v Smolníku z roku 1748.

ortuňových baní v Idriji od nájomcov do štátnej správy, po ktorom nasledovalo ukotvenie štátneho monopolu aj v prípade výroby medi.³⁹ Znamenalo to presadenie myšlienok kameralistických teoretikov v praxi v druhej polovici 17. storočia. Kamerализmus mal v rôznych štátoch odlišné podoby, nešlo o jednotné učenie. V centre pozornosti podľa teoretikov kamerализmu stála aktívna obchodná bilancia, teda hodnota exportu mala v určitom období prekročiť hodnotu importu. Zároveň sa mali v danom štáte využívať všetky produktívne

³⁷ Viac o tom Thomas WINKELBAUER : Nervus rerum Austriacarum : Zur Finanzgeschichte der Habsburgermonarchie um 1700, in: *Die Habsburgermonarchie 1620 bis 1740*, ed.: Petr Maťa a Thomas Winkelbauer. Stuttgart 2006, s. 179 – 215. Thomas WINKELBAUER : *Österreichische Geschichte 1522 – 1699 : Ständefreiheit und Fürstenmacht : Länder und Untertanen des Hauses Habsburg im konfessionellen Zeitalter*, vol 1. Wien 2004, s. 449 – 529.

³⁸ Viac o tom Gustav OTRUBA : Die Bedeutung englischer Subsidien und Antizipationen für die Finanzen Österreichs 1701 bis 1748, in: *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, roč. 51, 1964, Heft 2, s. 192 – 234.

³⁹ Podrobnejšie v staršej práci rakúskeho historika – Heinrich von SRBÍK : *Der staatliche Exporthandel Österreichs von Leopold I. bis Maria Theresia : Untersuchungen zur Wirtschaftsgeschichte Österreichs im Zeitalter des Merkantilismus*. Wien a Leipzig 1907. V kapitole o banskej prevádzke v Smolníku a jej prevzatí od Čákiovcov (s. 124 – 128) však Srbík uvádza viaceré chybné údaje, napríklad, že celý obchod so smolníckou (spišskou) meňou bol prenechaný levočskému obchodníkovi Bartolomejovi Schubertovi a erár reálne smolnícky podnik prevzal až v roku 1698. Nezodpovedá to realite, keďže zo zachovaných prameňov vyplýva, že erára správa riadila podnik hneď od jeho prevzatia. Prvým správcom bol Ján Vavrinec Nicolaschy. Okrem Schuberta neskôr obchodovala so smolníckou meňou aj vdova po ňom aj Katarína Schubertová, rodená Modoryová. Pozri Miroslav LACKO : Príspevok k archontológii Vrchného inšpektorského úradu v Smolníku do roku 1788, s. 104, 153 – 154.

Obr. 12. Pohľad na smolnícke námestie z veže kostola (súčasný stav).

Obr. 13. Jeden z meštianskych domov na začiatku 20. storočia.

Obr. 14. Objekt správy štátneho mediarskeho podniku a inšpektorského úradu (súčasný stav).

sily, medzi ktoré patrila najmä priemyselná výroba. Presadzovateľom kameralistickej hospodárskej politiky mal byť najmä štát, avšak vtedy štát mohol obchodovať len s niektorými produktmi

– v prípade habsburskej monarchie išlo predovšetkým o rakúsku soľ, innerberské železo, idrijskú ortuť a uhorskú – a teda i spišskú – meď.

Po vypuknutí povstania Františka II. Rákociho (Rákóczi) sa v roku 1703 dostal do rúk kurucov aj smolnícky mediarsky podnik, ktorý podliehal Prešovskej administrácii Hospodárskej rady ako jednej z úradovni vytvorenej v roku 1707. Inak, správu banskej výroby mal na starosti bansko-komorský gróf – barón Ján Gottfried Hellenbach z Banskej Štiavnice.⁴⁰ Podľa názorov Ignáca Vavrince Nicolaschyho vyslovených v neskoršej správe o stave podniku z roku 1710 počas povstania 4 najvyšší úradníci (Ladislav Bertóty/Berthóty, František Jozef Etesius, Michal Eckelmann a Pavol Kokal) v úzkej spolupráci drancovali podnik.⁴¹ Produko-

vanú meď predovšetkým predávali nevýhodne pod cenu. Obchodovali pritom so spriaznenými osobami na Spiši, zvlášť s obchodníkmi s obilím. Títo dodávali obilie pre robotníkov, nakupovali medené pláty po 25 toliarov a následne predávali po 31 alebo 32 toliarov. Také nevýhodné obchody s meďou sa v čase povstania konali úplne bežne. Vtedajším vrchným úradníkom išlo o vlastný prospech. Lacnú smolnícku meď nakupovali Samuel Schwarz a Daniel Schmid zo Spišskej Novej Vsi, Dávid Gönersy (Gönorsich) a istý Paulini z Levoče, Dévai, Prukner a Mudrán z Kežmarku, Platiko z Prešova, či viacerí iní. Vrchní úradníci podniku podľa Nicolaschyho vydávali meď na rôznych miestach za úplatky, rôzne tovary a víno. Takisto si požičiavali peniaze a veriteľom potom dodávali meď, s majetkom mediarskeho podniku narábali ako s vlastným. Stávalo sa tiež, že spomínaní obchodníci platili za meď v menej hodnotných libertášoch. Robotníci však museli nakupovať gbel obilia za 4 až 6 libertášov, tak upadli za povstaleckých čias do veľkej chudoby a dlhov. Tí, čo profitovali zo situácie, platili za meď libertášmi, následne ju nechali vykuť a predávali za strieborné mince.⁴²

⁴⁰ Bližšie pozri Peter KÓNVA : Prešovská administrácia Hospodárskej rady počas povstania Františka II. Rákócziho (1707 – 1711), in: *Historický časopis*, roč. 60, 2012, č. 3, s. 375 – 400.

⁴¹ ÖStA, FHKA AHK, VUG, r. č. 15/B, fol. 651v.

⁴² *Tamže*, fol. 652r – 654r.

Rákociho povstanie načas prerušilo kontinuálny vývoj erárneho podniku. Ten však pokračoval ihneď po potlačení povstania. Význam mediarskeho podniku so sídlom v Smolníku pre dejiny spišsko-gemerského baníctva treba vidieť predovšetkým v jeho kľúčovej úlohe, ktorú takmer 150 rokov hral v tomto rozľahlom montánnom regióne. V dôsledku zavedenia štátneho monopolu na meď bol v úzkom vzťahu ku všetkým súkromným ťažiarom a ťažiarstvám najmä v medenorudnej oblasti dolného Spiša. A práve uvedený vzťah bol určujúci pre vývoj súkromného banského podnikania v regióne. Aj z tohto dôvodu je dôležité poznanie dejín spišského štátneho mediarskeho podniku, na ktoré by perspektívne mal nadväzovať výskum súkromného podnikania v baníctve a hutníctve.

Okrem produkcie meď sa na Spiši ďalej rozvíjala železiarska výroba. V Spišskej Novej Vsi v rokoch 1702 – 1710 boli dva železné hámre, v Nálepke podľa zmienky z roku 1715 pracovali 4 železné hámre. Mestečko v roku 1728 vlastnilo aj menšiu medenú hutu, v ktorej sa za použitie pece platilo 17 grajciarov. Železné hámre sa spomínajú začiatkom 18. storočia aj v Hrabušiciach. Vo Švedlári sa v roku 1706 uvádza 1 železiarsky hámor, v roku 1728 1 železná huta, ale až 3 medené huty. S ohľadom na počet hámorských kováčov tu vtedy určite pracovalo i viacero železiarskych hámrov. V Mníšku nad Hnilcom začiatkom 18. storočia existovala železná huta, ktorej vlastními boli v roku 1728 Ján Pfanschmidt a Ján Stark, ako aj dielňa na výrobu železných drôtov. Železiarske hámre sa v tomto období nachádzali tiež vo Veľkom Folkmare, v Jaklovciach, Krompachoch, Slovinkách a v Gelnici. V Gelnici pracovali v roku 1728 4 železiarske hámre a 4 dielne na výrobu železného drôtu a sít, v oblasti železiarskej výroby tu podnikala aj rodina Starkovcov, ktorej členovia Jakub, Michal a Adam boli pôvodne mäsiarmi.⁴³ V Štóse sa železo skujňovalo v hámri, ktorý bol od roku 1689 súčasťou štátneho podniku v Smolníku.⁴⁴ Produkcia štóskeho hámru slúžila potrebám mediarskeho podniku.

Spišská meď na európskych trhoch

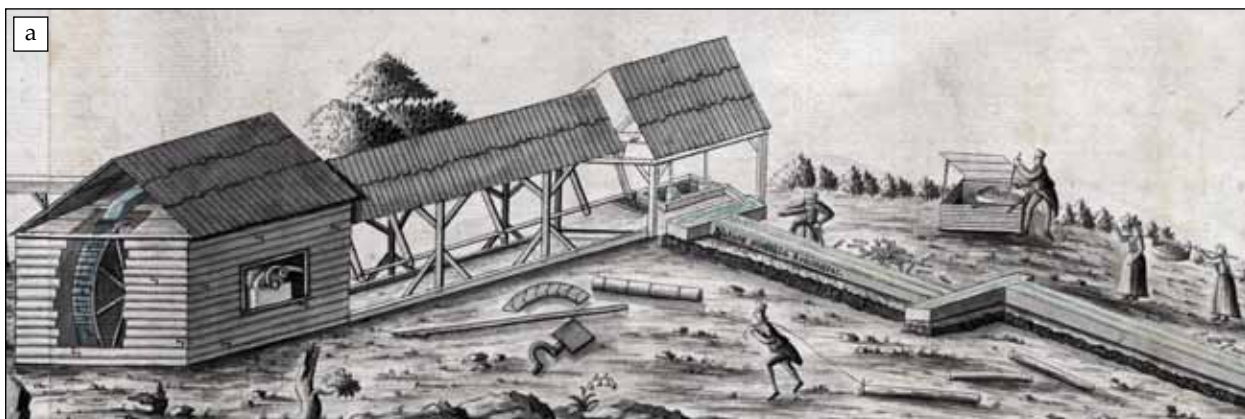
V prvej polovici 18. storočia tvorili štátny mediarsky podnik v Smolníku viaceré prevádzky, a to konkrétne erárne bane v Smolníku a Gelnici, huty v Smolníckej Hute, Švedlári a v Gelnici,

Obr. 15. Každodenná práca baníkov na nástennej maľbe v Probstnerovskej kúrii v Levoči.

⁴³ Oszkár PAULINY : Stav a rozšírenie remeselného železiarstva v Karpatskej kotline v období 1500 – 1650, in: *Historické štúdie*, roč. 42, 2002, s. 221 – 224.

⁴⁴ Miroslav LACKO : Príspevok k archontológii Vrchného inšpektorského úradu v Smolníku do roku 1788, s. 104 – 105.

Obr. 16. Details z banskej mapy Smolníka z roku 1748: a) čerpanie banských vôd, b) výjavy z hutníckej práce, c) úprava rúd, d) povrchové objekty bani v Smolníku.

železiarska výroba v Štose a pridružené činnosti (lesohospodárstvo, uhliarstvo, povozníctvo a iné), ako aj komorské panstvo Smolník. Neskôr sa podnik postupne rozšíril o ďalšie prevádzky,

najmä huty a komorské panstvá. V priebehu prvej polovice 18. storočia došlo k prudkému rozvoju podniku, ktorý sa prejavil tak po hospodárskej, ako aj po sociálnej stránke.

V hospodárskej oblasti sa spomenutý rozvoj prejavoval najmä permanentným nárastom produkcie meď a jej ťažby nielen v samotných erárnych baniach v Smolníku a Gelnici, ale tiež rapidným nárastom výkupu meď z produkcie súkromných ťažiarov. Spomínaný rozvoj sa zákonite odzrkadlil i v sociálnej sfére – znamenal značný prílev pracovných síl do spišských banských mestečiek. Zvlášť do Smolníka a Smolníckej Huty od začiatku 18. storočia prichádzali noví obyvatelia z Poľska a severného Spiša. Jedným z dôsledkov uvedeného prílevu nových obyvateľov boli konflikty medzi erárnou bansko-komorskou správou a Spišskou stolicou pre zdaňovanie bansko-komorských mestečiek, ktoré vyústili až

do násilných daňových exekúcií v štyridsiatych rokoch 18. storočia. Tieto konflikty zároveň odzrkadľujú napätie vo vzťahoch štátnej banskej správy, riadenej centrálnymi úradmi monarchie, a tradičnej uhorskej stoličnej správy.⁴⁵ Konjunktúru produkcie meď v spišskej banskej oblasti dokumentuje fakt, že množstvá meď vo výkupe od súkromných ťažiarstiev v tridsiatych a štyridsiatych rokoch už neklesli pod 3 000 centov (tab. č. 1). Politické, vojenské a ekonomické problémy, s ktorými musela zápasiť habsburská monarchia po nástupe Márie Terézie na trón, postihli aj systém štátneho monopolu na meď. V dôsledku zvýšených

výdavkov monarchie a na druhej strane zvýšenej výroby meď súkromnými bankskými podnikateľmi na Spiši nedokázal štát včas uhrádzať platby za meď vykupovanú v Smolníku.

⁴⁵ Miroslav LACKO : Štátne financie habsburskej monarchie a uhorská meď v období vojny o rakúske dedičstvo. Štát kontra súkromní ťažiar, in: *Historický časopis*, roč. 63, 2015, č. 1, s. 3 – 26.

Tab. 1. *Produkcia a predaj spišskej medi zo štátneho mediarskeho podniku v Smolníku v rokoch 1712 – 1745 (1 cent = 100 funtov, 1 cent = 56 kg, 1 funt = 0,5 kg)*

Rok	Meď vyrobená z produkcie erárnych baní		Meď z výkupu od súkromných ťažiarov		Meď exportovaná za hranice Uhorska		Meď predaná v rámci Uhorska	
	Cent	Funt	Cent	Funt	Cent	Funt	Cent	Funt
1712	1 208	15	334	55	1 081	89	431	77
1713	1 975	6	367	7	1 497	18	374	70,5
1714	1 983	1	481	54	2 508	8	507	33,5
1715	2 085	9	556	–	1 937	99	400	53,5
1716	2 078	56	609	94	2 254	48	743	76
1717	2 024	14	581	68	1 827	44	423	24,5
1718	1 517	99	752	67	2 295	6	298	36
1719	1 781	8	639	3	2 326	36	128	53
1720	2 114	70	532	21	2 471	70	129	26,5
1721	2 338	73	627	46	1 444	15	315	11
1722	1 025	14	130	24	1 045	97	205	43,5
1723	2 353	12	792	34	2 769	99	331	24,5
1724	2 838	–	1 167	10	3 016	53	295	39,5
1725	2 808	7	1 187	56	3 545	15	319	72,5
1726	1 812	29	412	64	2 369	5	160	35,5
1727	2 947	76	870	96	3 333	90	177	35,5
1728	3 376	41	1 289	5	3 891	31	286	45
1729	2 960	9	2 166	81	4 697	21	527	59,5
1730	3 453	97	7 353	35	5 352	73	521	65,5
1731	2 782	29	3 274	94	4 769	50	621	69
1732	2 411	28	4 031	15	5 836	95	532	23,5
1733	3 068	90	4 267	65	6 457	8	429	14
1734	3 067	73	3 529	80	6 277	54	305	93,5
1735	3 239	65	3 753	3	5 529	77	437	54,5
1736	3 114	49	3 658	63	5 266	1,5	338	98,5
1737	3 586	99	6 600	68	9 725	76,5	485	60
1738	2 963	87	3 803	6	7 757	3,5	385	85,5
1739	2 721	26	5 290	7	5 378	94	700	41
1740	2 063	74	6 461	90	8 249	8	791	95,5
1741	3 569	53	6 153	42,5	7 719	11,5	1 078	1,5
1742	3 189	8	7 762	84,5	10 974	4,5	284	75
1743	5 085	9	7 531	44,5	13 431	2	905	63
1744	4 051	25	8 936	53	14 220	35,5	703	41
1745	5 131	23	10 693	94	11 555	10	419	74
Celkové množstvá medi	92 227	74	101 601	29,5	173 763	48,5	14 493	69,5

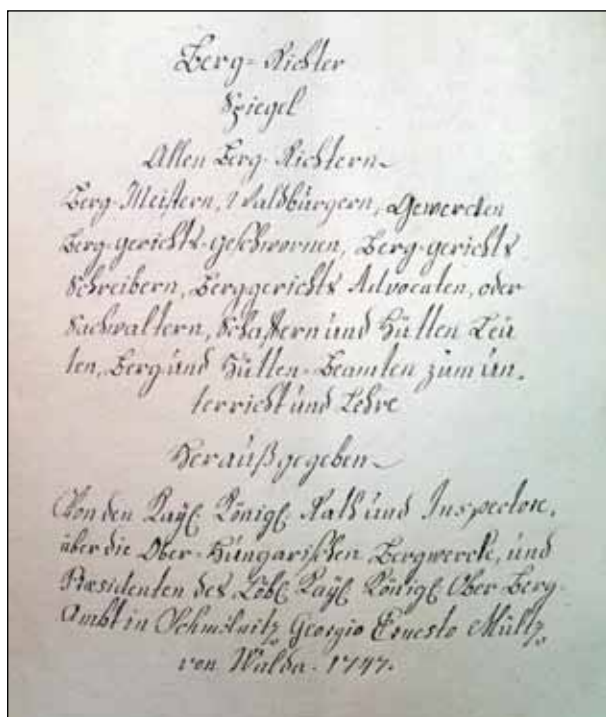
(Zdroj: ÖStA, FHKA Neue Hofkammer (ďalej NHK), Münz- und Bergwesen (ďalej MBW), r. Nr. 7, kar. 14, spis z 13. septembra 1746 (*Ternyeyi Untersuchung*), príloha zo 14. apríla 1746, fol. 13r – 13v).

Pohľadávky ťažiarov zo spišsko-gemerskej oblasti voči eráru za odovzdanú meď postupne narastali a v rokoch 1745 a 1746 už dosahovali značné čiastky. Len za október 1745 mala videnská komorská pokladnica vyplatiť za výkup medi v Smolníku 73 648 zlatých 33 grajciarov. Celková čiastka výdavkov podniku do konca tohto mesiaca však dosiahla 159 705 rýnskych zlatých 10 ¼ gr.⁴⁶ Za november 1745 bolo potrebné

vyplatiť ďalších 51 253 zl. 54 gr. a za december 1745 ešte 48 600 zl. za zamenenú meď v Smolníku.⁴⁷ Kritická situácia vo financovaní výkupu medi v Smolníku nútila konať úradníkov na najvyšších miestach monarchie vo Viedni. V marci 1746 sa na pôde Dvorskej komory uvažovalo o vydaní štátnych dlhopisov v hodnote 80 000 zl., z ktorých prostriedky by sa použili na splatenie pohľadávok ťažiarov zo spišsko-gemerskej

⁴⁶ ÖStA, FHKA NHK, MBW, r. č. 4, kar. 8, spis z 29. decembra 1745, príloha z 15. decembra 1745.

⁴⁷ *Tamže*, r. č. 5, kar. 9, spis z 22. januára 1746; spis z 26. februára 1746.

Obr. 17. Titulný list z diela Zrkadlo banského sudcu – Multz von Walda, 1747.

Obr. 18. Alegória banských vied podľa Multz von Walda.

banskej oblasti. Prezident Dvorskej komory František Gottfried Dietrichstein a jeho podriadení upresnili zámer s dlhopismi v liste z 29. marca 1746 zaslanom viedenskému Mincovému úradu a barónovi Františkovi von Wiesenhütten, ktorý

pôsobil vo funkcii administrátora obchodu s meďou. Dietrichstein uviedol, že dlhopisy v spomenutej hodnote malo upísať viacero strán a získané prostriedky mali byť podľa uznesenia panovníčky použité na vyrovnanie pohľadávok vzniknutých vo výkupe medi v Smolníku do konca februára 1746. Ako záruka pre veriteľov mali slúžiť výnosy Mincového úradu vo Viedni. Obligácie sa mali začať vyplácať po roku, a to v polročných intervaloch s 5 %-ným úrokom a možnosťou obojstranného vypovedania. Každý z upísaných dlhopisov mal potvrdiť cisársko-kráľovský radca a mincový majster Ján Jozef Kaschnitz a mincový vardajn Žigmund Schwingenschuhe svojimi pečatami. Financie získané vydávaním štátnych dlhopisov mali byť ihneď odovzdané úradníkom Úradu pre meď a ortuť – vrchnému účtovníkovi Antonovi Jozefovi Bergovi, účtovníkovi Dominikovi Tassarovi a pokladníkovi Petrovi Jozefovi Kellerovi za kvitanciu. Títo mali prostriedky ďalej posúvať tak, aby boli okamžite vyplácané pohľadávky v Smolníku.

O tomto postupe bola koncom marca 1746 informovaná Dietrichsteinom, respektíve Dvorskou komorou Mária Terézia. Panovníčka povolila použiť aj zisky z komorských panstiev Likava a Liptovský Hrádok na úhradu nákladu potrebného na prevádzku banskobystričského mediarskeho podniku za 5 mesiacov (marec až júl 1746). Mal sa tým získať čas, kým by obchod s meďou priniesol ďalšie financie na prevádzkové náklady, čo úradníci komory odhadovali na august. Práve 29. marca 1746 sa vo Viedni uskutočnila porada za účasti prezidenta Dvorskej komory Dietrichsteina a úradníkov – Karola Ferdinanda Königsegga von Erps, viceprezidenta Petra Antona von Prandau, baróna Františka von Wiesenhütten, Jána von Zuana a tiež Heinricha Jozefa Kocha, na ktorej sa na príkaz panovníčky zaoberali riešením situácie s výkupom spišskej medi. Ku koncu februára 1746 štát dlhoval ťažiarom za odovzdanú meď až 232 104 zlatých. Z pokladnice štátneho dlhu sa malo ťažiarom vyplatiť promptne 100 272 zl., avšak i tak z celkovej sumy pohľadávok zostávalo 131 832 zl. bez možnosti úhrady. Spomínaní úradníci si pritom uvedomovali ťažkú situáciu súkromných ťažiarov v spiško-gemerskej oblasti, ktorí museli podnikať v baníctve vlastnými prostriedkami. Zároveň reflektovali skutočnosť, že „také dôležité baníctvo v Hornom Uhorsku (na území dnešného východného Slovenska) bolo vystavené mimoriadnemu nebezpečenstvu úpadku“.⁴⁸

⁴⁸ ÖStA, FHKa NHK, MBW, r. č. 5, kar. 10, spis z 29. marca 1746, príloha z 29. marca 1746.

Einnahme Königl. Urber Kupffer in 7. J. 1746-1752

	Ab 1746 a 1747		Ab 1748		Ab 1749		Ab 1750		Ab 1751		Ab 1752		Summa über 7 Jahre			
	fl.	kr.	fl.	kr.	fl.	kr.	fl.	kr.	fl.	kr.	fl.	kr.	fl.	kr.		
Vonder Herrschafft auf St. Johanni Stollen	62	101	62	107	91	114	76	82	78	76	67	56	55	64	580	24
auf denen Poltschauer Gruben	62	82	62	56	65	75	58	84	84	101	68	52	68	119	467	107
dem Weissen Gange	48	110	42	98	22	104	17	80	20	87	22	117	22	83	197	109
denen Vorder Glantz	7	5	17	74	10	84	21	115	25	58	29	64	35	29	142	54
Hinter Glantz	23	59	3	50	116	2	108	1	28	2	12	2	75	36	91	1
Frauden	13	88	8	52	8	10	10	42	9	54	2	49	2	78	55	18
dem Schienengast	10	63	0	0	28	—	—	—	—	—	—	—	—	11	85	—
Zallen Grunde	44	—	—	—	37	—	—	—	—	—	—	—	—	—	75	—
Grüttel	2	23	2	115	2	114	—	77	—	72	—	—	—	9	19	—
Proy Streusen	—	—	—	—	2	17	1	70	0	109	8	41	—	—	16	4
Pulnocz	—	—	—	—	62	—	—	—	—	37	—	—	—	—	1	36
der Glantz Grube	—	—	—	—	38	—	—	—	—	—	—	—	—	—	48	—
Gruntz	—	—	—	—	—	—	1	17	—	—	—	—	—	—	1	17
dem Edeloben Tande	—	—	—	—	—	—	3	114	39	80	39	65	42	39	125	58
der Toll	—	—	—	—	—	—	2	5	—	—	—	—	—	—	2	5
dem Inner Gange	—	—	—	—	—	—	—	—	40	—	—	—	—	—	48	—
Königsberge	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	35	—	35	—
alt gelobten Tande	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	41	1	41
Wobegen	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	51	—
Stamina	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	52
Aus verschiedenen Gruben von Raub Erts.	6	60	3	54	3	25	2	50	—	—	2	54	1	104	20	115
Summa	260	94	216	514	209	95	202	281	263	461	206	341	232	91	1652	99

J. J. Müller
Königl. Urber Kupffer

Obr. 19. Prijem urbury zo zálohovaného mesta Spišská Nová Ves pre poľského kráľa v rokoch 1746 – 1752.

Riešením malo byť preto už spomínané vydávanie štátnych dlhopisov. Avšak aj keby sa podarilo získať čiastku 80 000 zl., ťažiarom by erár zostal naďalej dlhý sumu 51 831 zl. podľa stavu ku koncu februára 1746. Uznesenie z marcovej porady svojim podpisom schválil František Štefan Lotrinský.

V apríli 1746 prikázali úradníci Dvorskej komisie pre baníctvo a mincovníctvo administrátorovi obchodu s meďou – barónovi Františkovi von Wiesenhütten, aby sa čiastka 51 253 zl. 54 gr., ktorú erár dlhoval ťažiarom ešte za november 1745, urýchlene uhradila. Tieto financie mali poskytnúť uhorské soľné úrady a následne odvieť do pokladnice Spišskej komory v Košiciach, ktorej vtedy podliehal spišský mediarsky podnik so sídlom v Smolníku.⁴⁹

Problémy vo financovaní výkupu medi vznikli najmä preto, lebo sa financie z obchodu s meďou vo výške 911 686 zl. použili na vojenské výdavky monarchie. Nepriaznivý stav vo výkupe medi a situáciu ťažiarov zo Spiša konštatovala Dvorská komisia pre baníctvo a hutníctvo aj v máji 1746. Naviac bolo potrebné vyplatiť ešte 111 000 zl. anglickým veriteľom, ktorí predtým poskytli monarchii finančnú podporu. Celkový deficit v produkcii uhorskej medi tak dosiahol až 1 022 000 zlatých.

Preto v máji 1746 dvorská komisia na čele s Karolom Ferdinandom Königseggom von Erps vyvíjala tlak na zvýšenie produkcie medi v spišsko-gemerskej banskej oblasti. Komisia plánovala, že spišský mediarsky podnik spolu s meďou od súkromných ťažiarov by mohol v dlhšom časovom horizonte vyprodukovať 24 000 centov medi a banskobystričský mediarsky podnik ešte ďalších 6 000 centov. Z Uhorska sa tak malo získať až 30 000 centov ako záruka, na ktorú plánovali dvorskí úradníci získať v Hamburgu 1 200 000 zlatých formou dlhopisov s 2 %-ným úrokom. Tým mienili splatiť všetky dovtedajšie pohľadávky s 5 %-ným úrokom, ako aj vyplatiť anglických veriteľov. Zároveň dvorská komisia naďalej vyvíjala tlak na zvýšenie produkcie medi v spišskom mediarskom podniku, preto sa začala riešiť otázka výstavby ďalšej podnikovej huty, ktorá by dokázala spracovať starú a pomerne značnú zásobu medenej rudy. Predložený referát komisie svojim podpisom opäť potvrdil František Štefan Lotrinský.⁵⁰ Napriek úsiliu sa situáciu nepodarilo úspešne vyriešiť, veď ku koncu júna 1746 chýbalo mediarskemu podniku ešte 109 706 zl. 12 ½ gr., pričom len v máji a júni sa splácali pohľadávky ťažiarov za meď odovzdanú v novembri a decembri 1745.⁵¹

⁴⁹ ÖStA, FHKA NHK, MBW, r. č. 5, kar. 10, spis z 27. apríla 1746.

⁵⁰ Tamže, r. č. 6, kar. 11, spis z 18. mája 1746 s prílohou z toho istého dňa.

⁵¹ Tamže, r. č. 7, kar. 13, spis z 19. augusta 1746, príloha z 31. júla 1746.

Spišská meď sa zo Smolníka exportovala do Tokaja a odtiaľ ďalej na juh, stiebronosná meď sa vozila cez Ružomberok do Banskej Bystrice na sciedzanie medi. V Ružomberku bol sklad medi, z ktorého sa vyvážala mimo Uhorska, a takisto sa vozila do Starej Lubovne, odkiaľ ju exportovali po tradičných trasách na poľskom území, využívaných už od stredoveku. Do konca júla 1746 opätovne narástli pohľadávky ťažiarov voči eráru za odovzdanú meď do výšky 152 362 zl. 24 gr. Na zasadnutí Dvorskej komory vo Viedni sa otázka financovania výkupu medi v Smolníku riešila aj 5. októbra 1746 za účasti vtedajšieho prezidenta komory Karola Ferdinanda Königsegga von Erps, viceprezidenta baróna Petra Antona von Prandau, baróna Františka von Schmidlin a ďalších úradníkov. Zvažovala sa možnosť využiť i komorské panstvá Tokaj a Veľký Varadín (dnes Oradea v Rumunsku), prípadne ich zálohovať, za čo plánovali získať na 3 roky so 6 %-ným úrokom 200 000 zlatých. V Hamburgu bolo v tom čase uskladnených 10 000 centov medi, Königsegg

preto navrhol, aby sa toto množstvo vyviezlo anglickými alebo inými spoločnosťami do Indie a Afriky.⁵² Celkový zisk z medi získanej v Smolníku (aj výkupom) v množstve 17 200 centov očakávali dvorskí úradníci v roku 1746 v hodnote 756 800 zl., pričom na porovnanie z produkcie banskobystrického mediarskeho podniku to činilo len 3 000 centov v hodnote 132 000 zl. (1 cent za 44 zl.).

Dvorskí úradníci počítali s už spomenutým kapitálom 1 200 000 zl. s ročným úrokom 2 % od hamburskej banky, za ktorý by dali do zálohy 30 000 centov medi. Anglickým veriteľom bolo vtedy potrebné uhradiť 110 933 zl. 20 gr. Pri celkovej produkcii uhorskej medi v spišsko-gemerskej oblasti a v banskobystrickej oblasti v roku 1746 počítal erár s obratom v hodnote až 2 974 636 zl.⁵³ Monarchia za zálohovanie spišskej medi získavala významné čiastky od európskych finančných domov, ktorým vydávala obligácie. Získané prostriedky ďaleko prevyšovali pohľadávky ťažiarov, avšak dvoru umožňovali realizovať politické zámery, a tak ich vynakladali priamo na vojenské ciele (tab. 2).

Tab. 2. Zálohované množstvá medi a európske finančné domy k 30. septembru 1746

Finančný dom	Kapitál upísaný finančnou spoločnosťou	Zálohované množstvá medi
Lehn Banco v Hamburgu	421 000 zl.	10 534 centov
von Palm	62 400 zl.	1 562 centov
Orientálna spoločnosť	23 500 zl.	588 centov
Künner a spol. (prostredníctvom Lehn Banco v Hamburgu)	260 000 zl.	3 400 centov
Spolu	766 900 zl.	16 084 centov

(Zdroj: ÖStA, FHKA NHK, MBW, r. Nr. 8, kar. 15, spis zo 6. októbra 1746, prílohy – bilancie).

Situácia vo financovaní obchodu s meďou a jej výkupu v Smolníku však ani zďaleka nebola taká prehľadná, ako naznačuje tab. č. 2, keďže boli vydané ďalšie štátne obligácie, ktoré upísali iní veritelia (bratia Ochsovci v Bazileji a iní) a tieto výdavky sa financovali z obchodu s meďou. V novembri 1746 konštatovali úradníci Dvorskej komisie pre baníctvo a hutníctvo, že na prevádzku smolníckeho a banskobystrického mediarskeho podniku by okamžite potrebovali 300 000 zl., pretože produkciu medi výrazne zaťažovali dlhy vojenskej pokladnice.⁵⁴ Kritickú situáciu v náraste pohľadávok súkromných ťažiarov zo spišsko-gemerskej

banskej oblasti naznačil Königsegg aj v decembri 1746 v dokumente adresovanom Spišskej komore v Košiciach.⁵⁵ Východiskom sa opäť stalo vydávanie štátnych obligácií, v roku 1747 poskytol znovu ďalší kapitál bankový dom Küner a spol.⁵⁶ Jakub von Küner sa podieľal na financovaní výkupu spišskej medi aj v nasledujúcich rokoch.⁵⁷

V priebehu ostatných štyridsiatich a päťdesiatich rokov 18. storočia dosahovali obraty, v ktorých ako záloh slúžila produkcia uhorskej (najmä spišskej) medi, milióny zlatých.⁵⁸ Financovanie výkupu medi v Smolníku sa stalo určujúcim faktorom vo vzťahu štátu k súkromným ťažiarom

⁵² ÖStA, FHKA NHK, MBW, r. č. 8, kar. 15, spis zo 6. októbra 1746, prílohy – bilancie.

⁵³ *Tamže*, prílohy – bilancie, zvlášť priložená bilancia ziskov a strát očakávaných v roku 1746.

⁵⁴ *Tamže*, kar. 16, spis z 21. novembra 1746.

⁵⁵ *Tamže*, r. č. 9, kar. 17, spis z 5. decembra 1746.

⁵⁶ *Tamže*, r. č. 11, kar. 20, spis z 27. februára 1747 s viacerými prílohami.

⁵⁷ Viac o ňom Peter George Muir Dickson: *Finance and government under Maria Theresia, 1740 – 1780*, vol. 1. New York 1987, s. 167 – 168.

⁵⁸ Peter George Muir Dickson: *Finance and government under Maria Theresia, 1740 – 1780*, vol. 2. New York 1987, s. 306, tabuľka č. 10.3: Copper and quicksilver creditors, 1747.

v spišsko-gemerskej banskej oblasti. Reakciu na nepriaznivú situáciu vo výkupe medi predstavoval aj vznik Združenia hornouhorských ťažiarov v roku 1748, ktoré sa pokúsilo spojiť kapitálovo rozdrobených ťažiarov a v regióne pôsobilo nasledujúcich takmer 150 rokov. Jeho konkrétnu úlohu v nastávajúcom historickom procese bude musieť ešte objasniť výskum.

Úloha spišskej medi v hospodárstve habsburskej monarchie v 18. storočí bola skutočne mimoriadna, dokonca začiatkom šesťdesiatych rokov 18. storočia sa spišský mediarsky podnik stal najvýnosnejším štátnym banským podnikom v Uhorsku. Ďalší výskum zaiste prinesie ešte mnohé nové poznatky, ktoré osvetlia problematiku výroby a obchodu so spišskou meďou, prinesú komparáciu s inými výrobnými centrami a objasnia tak zástoj spišsko-gemerskej banskej oblasti v hospodárskych dejinách.

Baníctvo a každodenný život

Téme každodenného života v banských oblastiach sa doteraz nevenovala systematická pozornosť a výnimku nepredstavuje ani Spiš. Spravidla sa pri tejto téme vynára obraz extrémne fyzicky náročnej práce. Táto predstava zväčša zodpovedá realite. Neutešené sociálne pomery v banskej oblasti dolného Spiša boli charakteristické pre celé skúmané obdobie, pričom medzi ich hlavné črty patrila vysoká detská úmrtnosť, alkoholizmus a chudoba. Na druhej strane i tu existovali sociálne elity s vyšším spoločenským statusom. Na dolnom Spiši k nim patrili zvlášť štátni baníski úradníci pracujúci pre Vrchný inšpektorský úrad v Smolníku, ale aj majetní zámožní súkromní baníski podnikatelia. Najmä najvyššie postavení v hierarchii banískeho úradníctva si dokázali zabezpečiť určitý materiálny nadštandard, o čom sa zachovali viaceré svedectvá.

Vo funkcii správcu erárneho mediarskeho podniku v Smolníku Matej František Etesius vystriedal okolo roku 1693 svojho predchodcu Jána Vavrinca Nicolaschyho. Etesius pred nástupom do Smolníka pôsobil ako baníski majster v Španej Doline a neskôr ho práve jeho predchodca Nikolaschy kritizoval pre pokladničné manká. V roku 1701 ho iný erárny úradník vyslaný do Smolníka v správe pre Spišskú komoru nazval pijavicou eráru a chudobných ľudí. O Etesiovom každodennom živote v Smolníku koncom 17. storočia nás informuje súpis podlžností, ktoré od jeho syna Pavla Františka Etesia vymáhal ešte v roku 1715 prostredníctvom Spišskej komory Pankrác Pfanschmidt. M. F. Etesius od Pfanschmidta v roku 1696 prevzal 2,5 funta cukru v hodnote 1 zl.

Obr. 20. Dobové kresby zachytávajúce každodenný život ľudí spojených s banskou činnosťou.

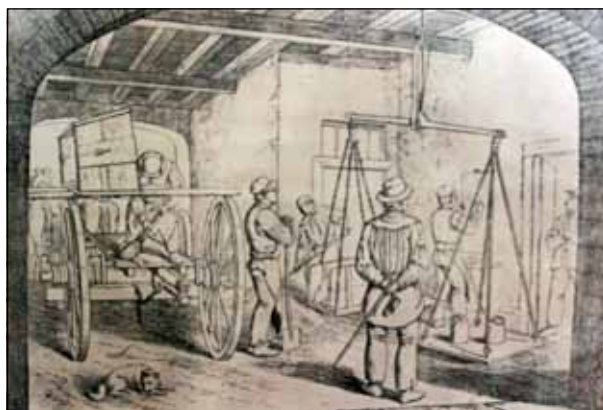

80 den., sušené ryby za 5 zl. 40 den., 2,5 funta olivového oleja za 1 zl. 50 den., 200 kusov slimákov v cene 1 zl. 20 den., 6 lakťov purpuru na kožuch za 54 zl., ďalší funt olivového oleja za 84 den., pol funtu modrej farby za 24 den., zamat na čepiec, ktorý stál vrátane mzdy za spracovanie 7 zl. 45 den., celé šaty spolu s odmenou pre krajčírka za 5 zl. 76 den., 6 kusov gombíkov na kabát za 72 den., loj v hodnote 196 zl. 80 den. a jeden súdok masla za 6 den., ktorý prevzala jeho manželka. Dňa 13. septembra 1697 prijal od Pfanschmidta 26 lakťov sliezskeho plátna v hodnote 5 zl. 46 den. a ďalší tovar za 17 zl. 16 den. Neskôr, 25. júla 1699, prevzal 2 kusy činovatnej tkaniny za 18 den. a okrem toho mu Pfanschmidt vtedy požičal ďalších 18 denárov. Opätovne, 26. februára 1701, Etesius prijal olivový olej za 11 zl. 70 den., sušené ryby za 4 zl. 80 den., fľašu pivničného vína za 7 zl. 20 den., 12 lakťov akejsi látky v hodnote 7 zl. 20 den. a ešte ďalších 10 a pol lakťa tejto látky za 4 zl. 41 den., čo za uvedené roky celkom činilo 375 zl. 64 den. Syn Pavol František takisto od Pfanschmidta obdržal 10 zl. 80 den. Pfanschmidt v sťažnosti adresovanej komore uviedol, že Matej František Etesius z Uhorska odišiel a jeho syn František Jozef už zomrel, ale všetky pozemky a dedičstvo po nich získal práve Pavol František, preto by mal zostatok dlhu uhradiť. Spišská komora sa tak následne obrátila v súvislosti s pohľadávkou na smolnícky úrad. Viaceré z uvedených tovarov, ktoré takto Etesius nadobudol počas pôsobenia vo funkcii, pritom môžeme označiť za luxusné.

O tom, že práci erárnych banských úradníkov sa nevyhýbali ani konflikty, či intrigy, ktoré boli na dennom poriadku, svedčia aj niektoré kauzy z Gelnice. Gelnický banský majster v júni 1727 vyšetroval milostnú aféru bývalého hutného správcu Jozefa Riedlingera s istou Langovou. V rámci vyšetrovania vypočúval viacerých svedkov, niektorí uviedli, že dotyčná v hute i nocovala. Iný konflikt zažil banský a hutný správca v Gelnici Ján Juraj Koch v roku 1736, ktorý zároveň ilustruje skutočnosť, že banská výroba a zhutňovanie už v tomto období mali dosah aj na okolité životné prostredie. V máji 1736 sa pre problémy v tunajšej erárnej hute dostal do konfliktu so synom spišského podžupana Antona Rolla. Roll mladší obvinil Kocha, že mu bránil taviť rudu v erárnej hornej hute v Gelnici. Naopak, Koch sa obhajoval, že žiadnemu inému súkromnému ťažiarovi nebolo dovolené taviť v hornej hute napriek tomu, že bola dosť veľká. Takisto ani Roll nemal robiť žiadne prekážky iným ťažiarom, ktorí tu nemohli taviť, pretože väčšiu časť zariadení huty si vyhradzoval pre vlastnú potrebu. O tavenie

v hornej hute však mali záujem aj iní menší ťažiarri, keďže dolná huta bola príliš malá. Preto mal Roll podľa Kocha rozhodne ustúpiť. Naviac, Roll spôsobil v hornej hute nepríjemný incident, keď tu začal taviť akýsi nekvalitný praženec s obsahom pyritu. Z huty následne vyšiel nie sírový, ale veľmi jedovatý dym a prach, ktorého častičky sa usadili na domácich zvieratách, na oknách a v záhrade. Kochova rodina s deťmi musela opustiť dom v blízkosti huty, pretože mali veľké bolesti hlavy, na ktoré sa potom sťažovali aj samotní taviči. To všetko spôsobilo 8 púrov spomínaného praženca. Tavenie zastavili, ale Rollovi nevznikla žiadna väčšia škoda. Správca Koch zastával názor, že k incidentu nemuselo dôjsť, ak by sa tavelo v dolnej hute. Roll mladší však konal celkom bez konzultácie so správcom a bol tvrdohlavý. Preto správca Koch požiadal smolnícky inšpektorský úrad o prešetrenie celej veci a vyvodenie dôsledkov. Do Gelnice sa následne 24. mája 1736 dostavil banský správca Ján Michal Deadda a vypočul i viacerých Gelničanov. Keďže dym z huty obsahoval častičky antimónu, arzénu a pravdepodobne aj iných ťažkých kovov, Deaddu prekvapilo Rollovo správanie, lebo praženec s obsahom pyritu mohol taviť v dolnej hute mimo mesta, pričom by sa zničilo len niekoľko stromov. Na problém sa sťažovali rovnako viacerí súkromní ťažiarri z Gelnice, vrátane farára, ktorí nemohli v hute pre Rolla taviť, pretože pece boli plné trosky. Deadda konštatoval, že by bolo vhodné, aby gelnickí ťažiarri taveli svoje rudy vo vlastnej hute a aby Roll, ktorý nevlastnil erárne huty, nepoškodzoval štátne záujmy a nezakazoval ostatným ťažiarom tu taviť.

Práca nižšieho banského úradníctva v erárnych službách nebola jednoduchá, o čom svedčia aj niektoré sťažnosti zo štyridsiatych rokov 18. storočia. Z pozoruhodných svedectiev o dobe púta pozornosť správa hutného skúšača v Smolníckej Hute Jozefa Langa. Pri skúšobnej práci spolupracoval aj s komorským skúšačom, vzorky na analýzu získaval z banských úsekov, aj hutnej prevádzky, ktorej efektívnosť tiež závisela od výsledkov skúšok. Ako hutný skúšač dozeral na kvalitu hutných medziproduktov, čomu sa prispôboval celý proces zhutňovania. Denne vykonával analýzy rôznych vzoriek, ktoré boli rozhodujúce pre rentabilitu erárneho alebo súkromného banského podnikania. Lang vo svojej správe zvlášť vyzdvihol význam skúšobného umenia. Do protikladu k tomu dal svoj mesačný plat, ktorý činil 17 zlatých 20 grajciarov, ročne teda 208 zl. Ako ročný deputát dostával 12 siah dreva, 50 funtov čistého loja a 5 zl. na kancelárske potreby.

Jozef Lang sa posťažoval aj na bývanie, keďže býval so ženou a s tromi malými deťmi vo veľkej izbe, kde bolo neustále chladno. Poukázal i na skutočnosť, že oblečenie mal poškodené uhoľným prachom a zdravie nalomené pre výpary arzenu pri každodennej práci. Uviedol, že funkciu skúšača môže človek zastávať sotva viac ako 13 rokov, potom by mal byť preložený. V dôsledku tejto práce sa na Langovom zdraví podpísal vplyv zlata a arzenu i celkové vyčerpanie. Navyše mal problémy so zrakom, pred očami sa mu zahmlievalo. Konštatoval, že vo svojom veku už nie je schopný ďalej pracovať v pozícii hutného skúšača. Okrem toho si musel obstarávať lieky na ochorenie z arzenu. Lang sa obával, že napokon skončí ako žobrák, ak erár nezohľadní jeho problémy. Z platu nedokázal ušetriť žiadne prostriedky, pretože v Smolníku musel nakupovať všetky potraviny, ktoré sa tu dovážali, lebo v tejto hornatej oblasti sa nič nedalo dopestovať.

Na narastajúce množstvo práce si vtedy sťažoval i Joachim Konrád Hölbling, ktorý pracoval ako správca horného smolníckeho medeného hámru. Často mu nezostával ani čas na obed, či večer, do noci musel písať potrebné dokumenty. Iní úradníci mali podľa neho menšiu agendu. Posťažoval si i na podlomené zdravie v dôsledku dvadsaťročného výkonu funkcie správcu horného hámra, na nepríjemný dym a prach, ale aj na neustály rachot v hámri, ktorý sa prejavil na jeho zhoršenom sluchu. Poukázal na skutočnosť, že šatstvo, akékoľvek oblečenie a domáce hnuťelnosti boli veľmi drahé a ťažko sa obstarávali, zvlášť v Smolníku.⁵⁹

Východisko z núdze preto pre niektorých predstavoval alkoholizmus. Pre nadmernú konzumáciu alkoholu bol napomenutý aj spomínaný skúšač Jozef Lang. Pre alkohol sa v roku 1725 predčasne skončila kariéra praktikanta smolníckeho inšpektorského úradu Ferdinanda Leopolda Schimericha, pôvodom z Rakúska.

Pre štátnu banskú správu 18. a prvej polovice 19. storočia bol typický nepotizmus, niektoré z úradníckych rodov pôsobili v banskej správe aj viac ako 150 rokov a ich kariéru do značnej miery determinovali rodinné väzby. Úradníci inšpektorského úradu a ich rodinní príslušníci

boli spravidla pochovávaní do krypty dnes už neexistujúcej Kaplnky svätého Ducha vedľa sídla úradu v Smolníku, ktorá bola po ničivom požiari v roku 1905 asanovaná. Výnimočne boli niektorí banskí úradníci uložení aj do krypty smolníckeho farského Kostola svätej Kataríny, ako napríklad vrchný inšpektor Juraj Ernest Multz von Walda, ktorý zomrel v Smolníku 15. mája 1748 vo veku 60 rokov. Úzke väzby medzi banským a hutným úradníctvom ako čiastočne uzavretej elity dokladá vzájomná účasť jednotlivých úradníkov na krstoch ich detí a svadbách. V prípade vrchných úradníkov mohli byť sobášnymi svedkami alebo krstnými rodičmi aj vysoko postavené osobnosti svetského alebo cirkevného života. Dcéra vrchného inšpektora Františka Xavera Dreveniaka (1751 – 1818) Antónia sa vydala za Antona Mariášihu a žila s ním v Smolníku. 27. apríla 1809 tu pokrstili ich dcéru Rozáliu Annu Máriu. Jej krstným otcom sa stal arcibiskup a apoštolský nuncius na viedenskom dvore Anton Gabriel Severoli. Premyslený systém štátnej banskej správy umožňoval schopným a odborne pripraveným adeptom napredovať v kariére. Výsledkom mohlo byť i povýšenie do šľachtického stavu. Medzi takých úradníkov sa zaradil aj spomenutý František Xaver Dreveniak, ktorý začiatkom 19. storočia viacero rokov stál na čele Vrchného inšpektorského úradu.

Pomerne málo známou bola donedávna problematika banského podnikania erárnych úradníkov, i keď v uhorských pomeroch sa podnikateľská angažovanosť úradníctva v banskom podnikaní obmedzovala z dôvodu konfliktu záujmov. Zákazy a obmedzenia sa však často nerešpektovali. Účasť v súkromných ťažiarstvách tak mohla byť pre erárnych banských úradníkov ďalším zdrojom príjmov.⁶⁰ Jedným z mimoriadne aktívnych úradníkov v banskom podnikaní bol gelnický banský a hutný správca Jozef Entzler, ktorý vlastnil množstvo podielov v ťažiarstvách nielen v oblasti Gelnice, ale aj v iných banských revíroch – v Kluknave, Zlatej Idke, Štóse, Margecanoch, Prakovciach, či vo vzdialenejších lokalitách. Po svojom penzionovaní sa v sedemdesiatych rokoch 18. storočia podieľal na obnovení ťažby zlata pri Pezinku.⁶¹ Okrem Entzlera podnikali v baníctve i mnohí ďalší úradníci inšpektorského úradu.

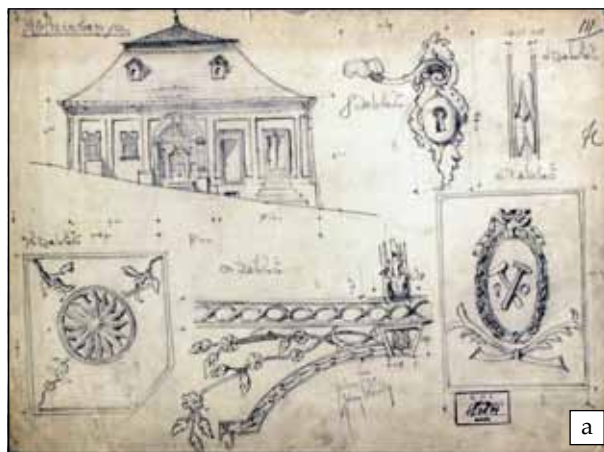
⁵⁹ Rod Höblingovcov pôsobil v službách inšpektorského úradu v Smolníku aj v 19. storočí. Potomkovia tohto rodu hutných úradníkov žijú v súčasnosti v Bratislave (pozn. autora).

⁶⁰ K téme štátnej banskej správy viac Miroslav Lacko : Príspevok k archontológii Vrchného inšpektorského úradu v Smolníku do roku 1788, s. 94 – 195 a TENŽE : Príspevok k archontológii Vrchného inšpektorského úradu v Smolníku v rokoch 1788 až 1871, in: *Montánna história*, roč. 2, 2009, s. 108 – 207.

⁶¹ Elena Síkorová : Príspevok k dejinám baníctva v Pezinku v 18. storočí, in: *Spravodaj Banského výskumu*, roč. 44, 2004, č. 2 – 4, s. 50 – 55.

Hlavných aktérov banskej výroby a zhutňovania rúd až do druhej polovice 19. storočia reprezentovali súkromní ťažiar. I keď väčšina nebola majetná, ba niektorí sami fyzicky pracovali priamo v baniach, iní však dosiahli významné úspechy a stali zakladateľmi známych rodov, ako napríklad Probstnerovci, o ktorých sa ešte zmienime. K zámožným súkromným banským podnikateľom prvej polovice 18. storočia v Gelnici patril aj Jakub Schikerle, ktorý istý čas pôsobil vo funkcii richtára. Ako uviedol vo svojom testamente, svoj majetok sám ťažko nadobudol. Bol ženatý s Juditou Hannelovou, s ktorou mal viacero detí, a neskôr s Julianou Kochovou, dcérou už spomínaného správcu erárnych baní a hút v Gelnici Jána Juraja Kocha, ktorá mu porodila synov Antona, Jozefa a dcéru Máriu Annu. Schikerle vlastnil viaceré nehnuteľnosti v Gelnici vrátane príslušenstva ako lúky, polia a zeleninové záhrady, rožný dobytok, kone a pod. Okrem svojho domu, ktorý obýval, vlastnil aj jednu novostavbu v hodnote 500 zlatých. Z jeho banského majetku treba spomenúť viaceré podiely v súkromných ťažiarstvach v Gelnici, napríklad v ťažiarstve Šachty svätého Michala, Bane svätého Jána Krstiteľa, či svätého Mateja. Okrem nich vlastnil hámor v Perlovej doline (*Grellenseifen*) pri Gelnici, bane a taviacu hutu v Kojšove, časť huty v gelnickom Turzove, hámor na výrobu plechu a prevádzkoval fabriciovskú železiareň vo Veľkom Folkmare, kde pristaval aj druhú pec na tavenie železa.⁶² J. Schikerle zomrel v prvej polovici päťdesiatych rokov 18. storočia.

Probstnerovci pochádzali zo Starej Lesnej a v polovici 18. storočia sa jeden z členov rodu Adam Probstner, ktorý pracoval ako banský robotník, usadil v Levoči, kde sa neskôr zaradil medzi plnoprávných mešťanov. Tu sa Adamovi a Zuzane Probstnerovcom narodil aj syn Andrej. Práve Andrej Probstner starší (1758 – 1833) sa významne presadil v banskom podnikaní, bol povýšený do šľachtického stavu a stal sa jedným z najznámejších členov rodu. Ako banský merač je aj autorom viacerých banských máp, ktoré sa nám zachovali do súčasnosti. Naďalej žil a pôsobil v Levoči, i keď prechodne býval aj v Slovinkách, kde sa mu narodilo niekoľko detí.⁶³ K tomu treba poznamenať, že špecifikom spišsko-gemerskej banskej oblasti na rozdiel od dolnouhorských banských miest bol fenomén, že samotní ťažiarri – banskí podnikatelia a investori – žili nielen

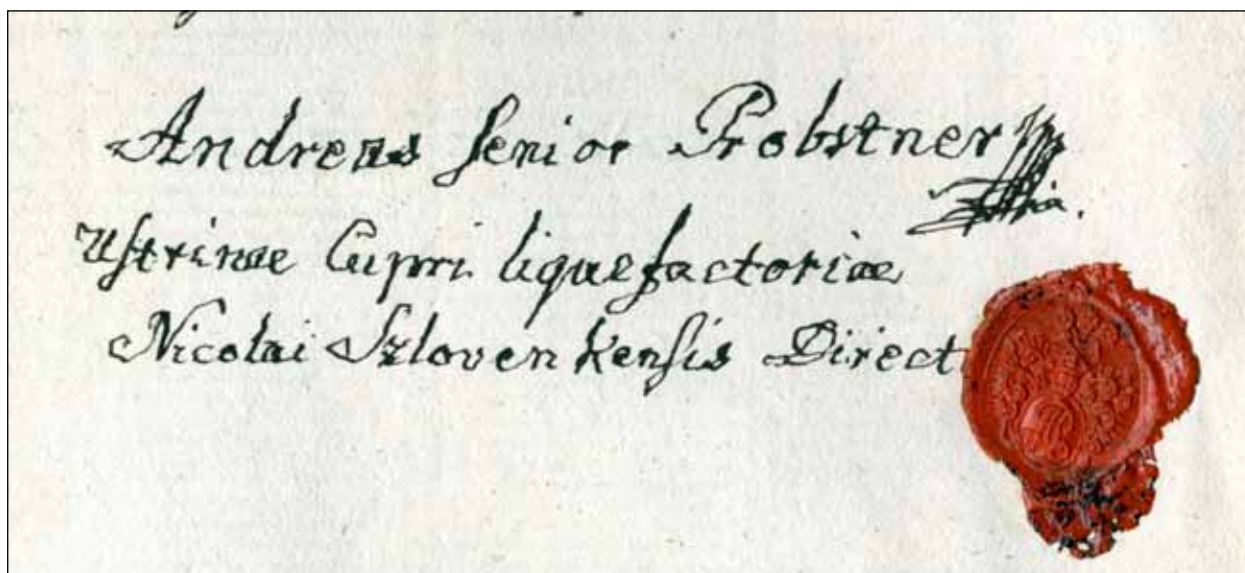
Obr. 21. Plán a realizácia banického domu v Gelnici z konca 18. storočia: a) dobový náčrt, b) stav k dnešnému dňu a c) remeselne náročný detail kovania brány s vročením do roku 1790.

priamo v banskej oblasti na dolnom Spiši, ale aj mimo nej v obchodných mestách. Veľký počet ťažiarov žil ešte v prvej polovici 19. storočia v Levoči, mnohí pracovali ako remeselníci alebo v iných povolaniach a popritom investovali do banského podnikania.⁶⁴ Andrej Probstner starší podnikal v baniach na teritóriu Spišskej Novej Vsi, Poráča,

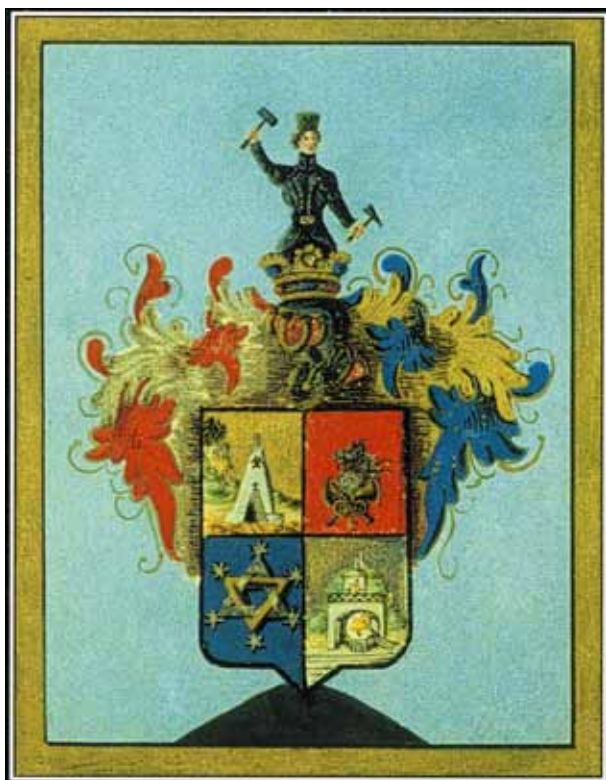
⁶² Štátny ústredný banský archív v Banskej Štiavnici (ďalej ŠÚBA), fond Vrchný inšpektorský úrad v Smolníku (ďalej IS), inv. č. 786/E.

⁶³ Alena KREDATUSOVÁ: *Probstnerovci z Novej Lubovne a Jakubian*. Martin 2002, s. 9 – 24.

⁶⁴ Miroslav LACKO: Baníctvo v rokoch 1772 – 1848, in: Ivan CHALUPECKÝ a kol.: *Dejiny Spišskej Novej Vsi*. Spišská Nová Ves 2014, s. 237 – 245.

Obr. 22. Podpis Andreja Probstnera st. a jeho osobná pečať pred udelením šľachtického titulu.

Obr. 23. Oficiálny erb bol Probstnerovcom udelený v roku 1833.

Slovíniak a Gelnice, ako aj v niektorých gemerských lokalitách. Jeho podnikateľské aktivity sa týkali medenej huty Ján v Novoveskej Hute, železiarskej výroby v Jakubanoch a výstavby huty Mikuláš v Slovinkách. Od roku 1784 sa podieľal na razení dedičnej štôľne Ladislav v Slovinkách,

ktorej plán vypracoval. Táto dedičná štôľňa mala podfárať a odvodniť ďalšie banské diela v Slovinkách. O rok neskôr vzniklo samostatné ťažiarstvo, ktoré malo zabezpečovať pokračovanie prác. A. Probstner starší stál na čele viacerých ťažiarstiev v Slovinkách vrátane jedného z najvýznamnejších – ťažiarstva Kahlehöhe. Medená ruda vyťažovaná v Slovinkách musela byť na náklady ťažiarstiev dopravovaná povozníkmi do výkupu v erárnych hutách, s čím boli spojené nielen náklady, ale aj ďalšie organizačno-technické problémy v súvislosti s najímaním povozníkov, preto ťažiarstvo Kahlehöhe pristúpilo k výstavbe vlastnej huty Mikuláš, ktorá bola uvedená do prevádzky v roku 1818. Kým predtým si ťažiarci museli najímať povozníkov – najmä sedľakov zo Slovínok a transportovať medenú rudu do erárnych hút v Smolníckej Hute, v Opátke a Zlatej Idke, po sprevádzkovaní huty Mikuláš mohli rudy spracúvať sami vo vlastnej réžii a naviac sa im podarilo v roku 1817 získať povolenie Dvorskej komory vo Viedni na predaj vyprodukovanej medi súkromným odberateľom. Medzi nich patrila i viedenská obchodná spoločnosť Cornides a spol. Probstner riadil hutu Mikuláš v Slovinkách až do tridsiatych rokov 19. storočia.⁶⁵ Okrem toho pôsobil v Združení hornouhorských ťažiarov.

Pokračovateľom rodu Probstnerovcov v banskom podnikaní sa stal Andrej Probstner mladší (1795 – 1853 ?), ktorý študoval na Banskej akadémii v Banskej Štiavnici a v polovici 19. storočia

⁶⁵ Elena KAŠIAROVÁ : Príspevok k histórii Slovínok na konci 18. a 1. polovici 19. storočia, in: *Spravodaj Banského výskumu*, roč. 39, 1999, č. 2 – 3, s. 59 – 69. Vojtech LÁZÁR: Úryvky z dejín medenorudného baníctva, in: Eduard Müncner a kol.: *600 rokov baníctva v Slovinkách*. Košice 1968, s. 12 – 20.

intenzívne podnikal nielen v spišskom baníctve, ale najmä v tunajšej železiarskej výrobe.⁶⁶ Banské podnikanie však nezanechali neskôr ani ďalší Probstnerovci.

Banské mestá na území Slovenska, ako sme už spomenuli, boli predmetom záujmu cestopiscov, prírodovedcov a odborníkov z cudziny. Výnimku nepredstavovala ani spiško-gemerská banská oblasť. Viacerí z nich svoje práce publikovali a dnes nám ponúkajú vlastné svedectvo. Jedným z tých autorov, ktorí sa podrobnejšie zaoberali baníctvom na Spiši, bol banský majster z Freibergu Wilhelm Gottlob Ernst Becker, ktorý v druhom zväzku svojej práce približuje aj banské revíry Smolník, Gelnica, Poráč a Rudňany. V októbri 1805 navštívil rozľahlý gelnický banský revír, v ktorom prevažovalo súkromné banské podnikanie. Preto sa pri tejto príležitosti zaoberal i nedostatkami systému súkromných ťažiarstiev. O gelnickom baníctve napísal viacero zaujímavostí:

„Počet všetkých ku gelnickému substitučnému banskému súdu patriacich prevádzkovaných baní mi uviedli okolo 600, a tak som sa mohol veľa dozvedieť o osadenstve a produkcii týchto baní, takže prvé môže dosahovať približne 4 000 hláv a druhé 9 000 centov medi. O výrobe striebra som nezískal celkom žiadnu vedomosť, ale produkcia zlata je veľmi nepatrná, pretože štvrtročne dáva každá stupa okolo 6 lôtov do výkupu. Tak ako v Dolnom Uhorsku má kráľovské baníctvo najväčší rozsah a význam, tak tu je to ťažiarске. Takmer každý obyvateľ celej oblasti je buď sám baník, alebo pravdaže vlastní podiely v baniach. Láska k baníctvu je práve tu mimoriadne silná, hoci cent medi aj tu prijímajú do výkupu len za 50 zlatých. Všetci ťažiarci napriek tomu potrebujú drevo podľa lacnej lesnej taxy, ako aj cent banského prachu za 44 zlatých, s čím obchoduje len erár, iní, ktorí nie sú ťažiarmi, ale musia za ostatne menované platiť 54 zlatých. (...) Významná ťažiarcka baňa, Pomoc Božia, neďaleko Gelnice, ktorej kuxy (podiely) sa predávali za 700 zlatých, bola nanajvýš 50 rokov stará a už dvakrát sa z nej rozdeľoval zisk, pretože mala v roku 1802 a v nasledujúcich rokoch výnos v hodnote 93 000 zlatých, ale náklady nie viac ako 30 000 zlatých, tým vznikol ťažiarom prebytok vo výške 63 000 zlatých.“⁶⁷

Každodenný život banského a hutného robotníctva môžeme charakterizovať aspoň v základných črtách. Banské robotníctvo v tak koncentrovaných podnikoch, aký predstavoval štátny

Obr. 24. Začiatok slovenskej žiadosti gelnických baníkov magistrátu mesta o zvýšenie platu z roku 1805.

mediarsky podnik so sídlom v Smolníku, pracovalo už v prvej polovici 18. storočia na 8 hodinové zmeny a rozdeľovalo sa do viacerých špecifických kategórií vzhľadom na organizáciu práce priamo v samotnom podzemí. Baníci boli odmeňovaní za púr rúbaniny, čo sa už v roku 1689 v Smolníku odlišovalo podľa jednotlivých porubov a banských úsekov, alebo boli platení za úkol, teda za vyrazenú siahu. V niektorých prípadoch, najmä ak išlo o tvrdú horninu, mohli byť oslobodení od nákladov na kováča a strelný prach. Ďalšie kategórie banského robotníctva reprezentovali banskí tesári, vyklápači, vrátkari, behači, čerpači a pomocné sily – chlapci. Pri čerpacích zariadeniach pracovali strojní majstri, strojníci, učni a neskôr aj strážnici. Banské robotníctvo usmerňovali banskí a pomocní dozorcovia. Počas obhliadok v podzemí informovali nadriadených úradníkov o postupe prác a robotníkom vyznačovali pracovné zmeny na rováš, takisto prijímali chlapcov do baní a zaučali ich do práce. V hutách bývali zamestnaní skúšaci, drevárski majstri, tesárski majstri, tesári, taviči, merači rudy a ďalšie špecializované pracovné sily. Výnimku nepredstavovala ani detská práca, veď napokon už spomínaní chlapci sa zaučali do pracovného procesu v bani alebo na povrchu. Ženy, často banícke vdovy, si museli

⁶⁶ Viac o tom Alena KREDATUSOVÁ : *Probstnerovci z Novej Lubovne a Jakubian*, s. 38 – 46.

⁶⁷ Wilhelm Gottlob Ernst BECKER : *Journal einer bergmännischen Reise durch Ungarn und Siebenbürgen*. Freiberg 1816, s. 77 – 78 a 85 – 86.

Mapa 2. Chotár Prakoviec (1762).

privyrábať na živobytie prácou na haldách pri premývaní rúd alebo pri preberaní a vyklepávaní vyťažných rúd v procese ich úpravy. Jednou z prvých zmienok o práci žien v banskej výrobe na Spiši je údaj, že v roku 1689 zarábala Mária Litschenová v Smolníku za týždeň praženia hliny na vymazávanie taviacich pecí 24 denárov, za týždeň stráženia 48 denárov, za podrvenie a prebratie uhlia pre jednu pec 11 denárov a za deň práce pri pražení 12 denárov.

Mimoriadne aktuálnu otázku predstavovala problematika zásobovania banského robotníctva na dolnom Spiši. Poľnohospodárska výroba sa v hornatom teréne nemohla prakticky vôbec rozvinúť, preto bolo potrebné jednotlivé potravinové články dovážať. V prípade štátneho mediarskeho podniku sa touto úlohou zaoberali správy

komorských panstiev Smolník, neskôr Zlatá Idka a ďalších, ktoré sa v rámci tohto podniku označovali ako provizoráty. Tie prezentovali hospodárske zázemie pre banskú a hutnú výrobu. Provizoráty tvorili skladové zásoby podniku – najmä víno, pálenku, pivo, jačmeň, ovos, slad, chmeľ a pod. V priestoroch podnikovej správy v Smolníku už koncom 17. storočia existoval pivovar, v ktorom podnik varil pivo pre potreby svojich robotníkov. Súčasťou provizorátu bol aj výsek mäsa spravovaný mäsiarskym majstrom a výčap s pivnicou, ktoré mal na starosti krčmár. Úradníci provizorátu nesmeli robotníctvu vydávať tovar na dlh, zvlášť víno, aby baníci neupadli do dlhov a nepestovali alkoholizmus. Provizor, ktorý stál na čele pro-

vizorátu, patril medzi vrchných úradníkov mediarskeho podniku a bol povinný sledovať vývoj cien, aby v príhodnom čase nakúpil obilie do čo najväčšej zásoby a baníci tak mali lacný chlieb. Komorský výčap v Smolníku, rovnako ako objekt inšpektorského úradu, podľa inštrukcie z roku 1750 zatvárali v lete o 9. hodine večer a v zime o 8. hodine večer, hostinec mohol byť však otvorený o hodinu dlhšie.⁶⁸ Napriek presným inštrukciám sa aj tak v chode provizorátov objavovali rôzne problémy ako okrádanie robotníkov, predávanie nekvalitných potravín a podobne.

Zásobovanie robotníkov však museli riešiť i väčšie súkromné ťažiarstva. Robotníci v ťažiarstvach často nakupovali potraviny na dlh pre nedostatok peňazí a objavovali sa prípady, keď obchodníkovi poskytli zámerne nesprávne údaje

⁶⁸ Miroslav LACKO : Príspevok k archontológii Vrchného inšpektorského úradu v Smolníku do roku 1788, s. 94 – 121.

alebo pri vyplácaní mzdy v ťažiarstve popierali realizované nákupy. Tie sa im mali pritom odčítať zo mzdy. K riešeniu tejto situácie pristúpili svojrázne koncom 18. storočia v schneiderovskom banskom podniku v Slovinkách, ktorý pozostával z ťažiarstiev Kahlehöhe, Zuzana, Bogdanec a Latzenberg. Jeho banským riaditeľom bol už spomínaný Andrej Probstner starší. V roku 1798 preto zaviedli v tomto podniku pre tu zamestnaných robotníkov pracovné knižky, kde sa evidovali ich zárobky a na základe nich mohli uskutočňovať i predčasné nákupy. Na to mali určené drevené výplatné znaky v rôznych odstupňovaných hodnotách v grajciaroch až do jedného zlatého. Robotníkom tieto znaky vydával a zaznamenával do pracovnej knižky podnikový účtovník a s nimi mohli platiť za nákupy vo vybraných obchodoch v Slovinkách, Levoči, Spišských Vlachoch, Gelnici a Mníšku nad Hnilcom. Výplatné znaky potom obchodníkom zamieňal za hotovosť podnik.⁶⁹ Už krátko po zavedení tohto systému do praxe sa objavili výhrady voči nemu, dokonca aj zo strany samotných ťažiarov. Poukazovalo sa najmä na nevýhody pre banských robotníkov.

Na dolnom Spiši však obyvateľstvo nepracovalo len v baníctve a hutníctve – pre túto výrobu bolo nevyhnutné vytvárať ďalšie zázemie v regióne, ktoré zabezpečovali najmä povozníci, drevorubači a uhliari – producenti dreveného uhlia. Povozníci hrali dôležitú úlohu v banskej oblasti ešte v druhej polovici 19. storočia. Prepravovali produkty hutnej výroby, ale tiež materiály a zásoby potrebné tak pre robotníctvo, ako aj pre chod baní a hút. Zvlášť dôležitú úlohu hrali pri doprave medenej rudy alebo hutných poloproduktov súkromných ťažiarstiev do výkupu v štátnych hutách mediarskeho podniku, preto si ťažiarri najímali povozníkov z jednotlivých lokalít, ale i pri exporte spracovanej medi zo štátneho podniku za hranice regiónu. Mediarsky podnik využíval na tento transport medi aj povozníkov zo vzdialenejších miest, napríklad z liptovského mestečka Hybe. Med' zo Smolníka prevážali do erárneho skladu pre soľ a med' v Smižanoch a odtiaľ podľa potreby do Ružomberka, kde bol ďalší erárny sklad. Jeden zo skladov bol aj na komorskom panstve v Liptovskom Hrádku.⁷⁰ Nemenej významní pre rozvoj baníctva a hutníctva boli drevorubači, ktorí pracovali v náročných podmienkach počas rôznych ročných období. Drevo sa spotrebúvalo ako stavebný materiál, takisto priamo pri banských

Obr. 25. Drevené výplatné znaky Andreja Probstnera st. pre baníkov v Slovinkách z roku 1798.

prácach na vystužovanie, ale aj na vykurovanie. Najväčšiu spotrebu dreva si však vyžadovala výroba dreveného uhlia. Huty v prevádzke spotrebúvali tisíceky fúr dreveného uhlia a už v polovici 18. storočia boli lesy najmä v bezprostrednom okolí Smolníka a Smolnickej Huty celkom vyrúbané, čo predstavovalo vážny hospodársky a ekologický problém. Reakciou na uvedený problém sa stala decentralizácia hutnej výroby do viacerých erárnych hút v oblasti dolného Spiša – v Starej Vode, Opátke, Zlatej Idke a Stratenej.

Keďže štátny monopol na med' bol určujúcim faktorom banskej a hutnej výroby na Spiši takmer 150 rokov, jeho dodržiavanie predstavovalo takisto kolorit každodenného života. Dozor nad dodržiavaním štátneho monopolu na med' zabezpečovali mediarski inšpektori (*Kupferüberreiter*). Podľa ich pracovnej náplne z polovice 18. storočia kontrolovali všetkých ťažiarov, medikováčov a kovolejárrov, aby nedochádzalo k podvodom

⁶⁹ Pozri Elena KAŠIAROVÁ : Príspevok k histórii Slovincov na konci 18. a 1. polovici 19. storočia, s. 67 – 69.

⁷⁰ ÖStA, FHKA NHK, MBW, r. č. 4, kar. 7, spis z 10. novembra 1745.

a obchádzaniu uvedeného monopolu. Preto dozerali nielen na hutní súkromných ťažiarov, ale aj na jarmoky a obchodné cesty. O nájdených medzi informovali inšpektorský úrad. Zvláštny dohľad si vyžadovali cesty smerom do Poľska, ale kontrolu vykonávali i v rôznych spišsko-gemerských banských mestách a mestečkách, ako napríklad Gelnica, Mníšek nad Hnilcom, Poráč, Švedlár, Rožňava, Rejdová a Dobšiná. Pri objavení kontrabandu mali požiadať o pomoc aj súd v danej lokalite, pričom disponovali poverením v latinskom, nemeckom a slovenskom jazyku. V prípade, že sa stretli s ozbrojeným odporom, nesmeli prekročiť hranice osobnej obrany. Aj so šľachticmi sa mali usilovať zaobchádzať mierne. Zhabaný nelegálny tovar – meď – boli povinní bezodkladne dopraviť do Smolníka, z ktorého po posúdení situácie im nadriadení mali vyplatiť určitú čiastku ako províziu.

Banská a hutná výroba na Spiši do polovice 19. storočia

Pôsobenie eráru v spišskom montánnom regióne nemalo význam len v hospodársko-výrobnej sfére, ale aj v oblasti výkonu správnych a banskosúdnych kompetencií. V Smolníku sa postupne sformoval riadiaci hospodársky i správny orgán – Vrchný inšpektorský úrad, ktorý zároveň reprezentoval výkon štátnej banskej správy. Koncom štyridsiatych rokov 18. storočia sa uskutočnila významná reforma banskej správy v Uhorsku a v rámci nej došlo k zmenám na inšpektorskom úrade v Smolníku.

Mária Terézia nariadením z 25. apríla 1747 vynála smolnícky banský úrad a tým správu celého hornouhorskeho baníctva z právomoci Spišskej komory v Košiciach a podriadila ho hlavnému komorskému grófovi v Banskej Štiavnici.⁷¹ Všetky zmeny podrobne ustanovil *Dekrét Dvorského kolégia pre baníctvo a mincovníctvo* z 9. mája 1747.

Dvorské kolégium v úvode dekrétu deklarovalo zámer centralizovať riadenie baníctva i hutníctva pod vlastnou správou. Zároveň presne definovalo správne kompetencie Vrchného inšpektorského úradu v Smolníku. Úrad spravoval hornouhorské baníctvo a hutníctvo, vykonával dohľad prostredníctvom banských majstrov a bol prvou inštanciou pre banskosúdne záležitosti z tohto regiónu a druhou odvolacou inštanciou pre oblasť Baia Mare (Veľká Baňa/Nagybánya/

Neustadt) a Baia Sprie (Felsőbánya/Mittelstadt). Súdne právomoci sa vykonávali podľa *Maximiliánovho banskeho poriadku a hornouhorskej observancie* (pravidiel). Ďalším odvolacím fórom sa stal Hlavný komorsko-grófsky úrad v Banskej Štiavnici a následne sa dalo odvolať už len k panovníkovi. Vrchný inšpektorský úrad mal v oblasti banskej správy prakticky prevziať úlohy niekdajšej Spišskej komory a ustanovil sa jeho oficiálny názov „Vrchný inšpektorský úrad pre hornouhorské baníctvo a mediarsky podnik v Smolníku“ (*Ober-hungarischen Bergweesens undt der Kupferhandlung Schmölnitz k. k. Inspector undt Ober – Bergampt*).

V roku 1747 sa posilnilo kolektívne riadenie úradu. Vrchnými úradníkmi v Smolníku pôvodne boli vrchný inšpektor, správca pokladne a účtovník. Touto reformou zanikla funkcia správcu pokladne a nahradil ju pokladník (*Cassier*). Pokladník zastával tretie najdôležitejšie miesto v úrade. Okrem toho tu zriadili 4 nové funkcie prísediacich prísazných – *asesorov*, takže celkom sa podieľalo na riadení inšpektorského úradu 7 osôb s hlasovacím právom, pričom najmenej 5 z nich sa malo zúčastňovať na zasadnutiach, aby boli rozhodnutia platné. Prvým prísediacim prísazným – *asesorom* pre baníctvo sa stal banský správca František Zaffiri, druhým *asesorom* pre hutníctvo bol dovtedajší vrchný hutný správca Ján Würer, tretím *asesorom* pre lesníctvo sa stal lesný majster Fridrich Anton Perger a štvrtým prísediacim prísazným a provízorom bol Augustín Arvay. V čase neprítomnosti pokladníka mal jeden z *asesorov* viesť protokol úradu. Vrchný inšpektor predsedal zasadnutiam vrchných úradníkov (účtovník a pokladník) a prísediacich prísazných (4 *asesori*). Bol povinný predniesť všetky nariadenia a prerokovať všetky záležitosti s týmito úradníkmi. Ak stál v opozícii proti väčšine alebo všetkým hlasom, mal spornú vec zaslať na posúdenie nadriadeným. Rovnako v prípade začatia novej stavby, rekonštrukcie, personálnych otázok, či nejakých mimoriadnych výdavkov sa mal obrátiť na Dvorské kolégium a očakávať jeho rozhodnutie.⁷² Vrchný inšpektorský úrad ovplyvňoval aj správu komorských mestečiek Smolník, Švedlár a Štós, ktoré mali podľa dekrétu udržiavať dobré vzťahy so stolicou. Kolektívne riadenie úradu sa prejavovalo i pri podpisovaní úradných dokumentov, tie podpisoval nielen inšpektor, ale aj vrchní úradníci alebo *asesori*. Počas neprítomnosti

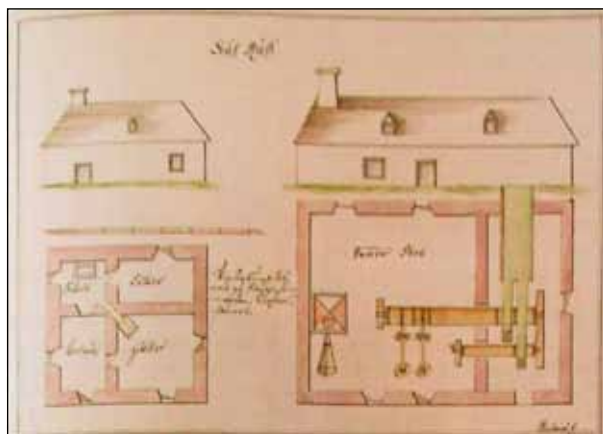
⁷¹ *Chronologisch-systematische Sammlung der Berggesetze der Königreiche: Ungarn, Kroatien, Dalmatien, Slavonien und des Großfürstenthumes Siebenbürgen*, ed.: Franz Anton Schmidt, vol. 7. Wien 1834, č. 578, s. 157 – 158.

⁷² *Tamže*, č. 579, s. 165 – 169.

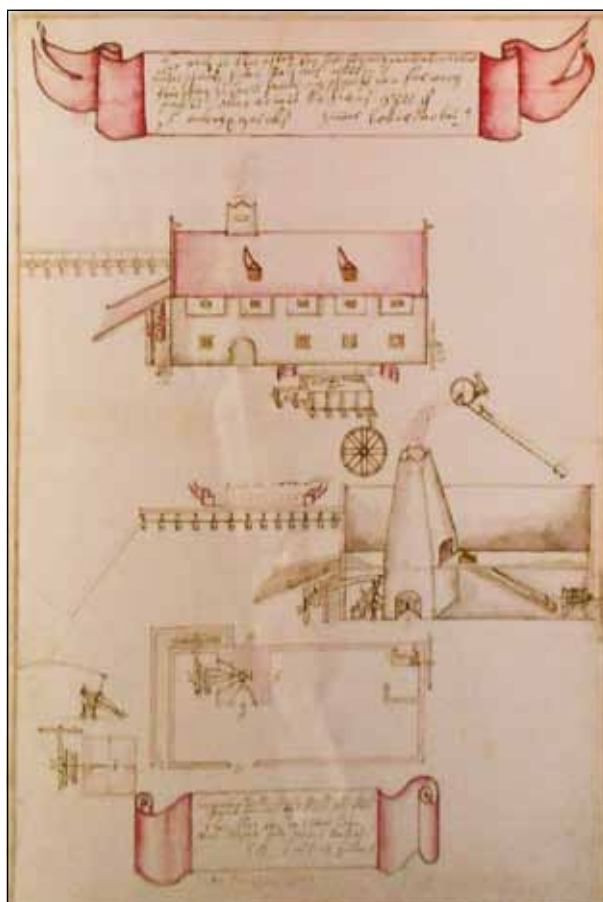
vrchného inšpektora stál na čele smolníckeho úradu účtovník. Koncoročné vyúčtovania sa mali zasielať na kontrolu do učtárne Hlavného komorskogrófskeho úradu v Banskej Štiavnici. Od roku 1747 sa aj provizorát (panstvo) podriadil priamo Vrchnému inšpektorskému úradu, dovtedy totiž provizor podával účty do Spišskej komory. Zisk z provizorátu mal spravovať pokladník inšpektorského úradu a takisto mal provizorátu aj poskytnúť potrebné financie.

Zároveň s vydaním analyzovaného rozsiahleho dekrétu pre smolnícky úrad Dvorské kolégium pre baníctvo a mincovníctvo vo Viedni vydalo 9. mája 1747 ďalší dekrét, ktorým bol zriadený Vrchný inšpektorský úrad v Baia Mare. Tento úrad spravoval oblasť banských miest Baia Mare, Baia Sprie a Cavnic (Kapnik) a podliehal pod právomoc Vrchného inšpektorského úradu v Smolníku a tým aj Hlavnému komorskogrófskemu úradu. O jeho zriadení v Baia Mare sa rozhodlo na základe návrhu z 23. apríla 1747. Dovtedy táto oblasť takisto patrila pod Spišskú komoru. Avšak pre jej vzdialenosť od úradov štátnej banskej správy na území dnešného Slovenska a vo Viedni sa pristúpilo k zriadeniu samostatnej správnej inštitúcie. Inšpektorát v Baia Mare predstavoval prvú inštanciu pre všetky tamojšie banskosúdne záležitosti a smolnícky úrad spolu s nadriadenými orgánmi tak tvoril pre tento región odvolacie fórum.

Organizačné zmeny v nasledujúcom období ani reformou z roku 1747 neskončili. Ďalší výrazný, v doterajšej historiografii celkom zabudnutý, zásah do štruktúry Vrchného inšpektorského úradu v Smolníku znamenalo vydanie inštrukcie pre hornouhorskeho administrátora (*Bergwesens-Administrator in Ober-Ungarn*) 1. marca 1748, ktorá tiež významne pozmenila postavenie administrátora v porovnaní s predchádzajúcim vývojom. Stal sa totiž najvyšším úradníkom Vrchného inšpektorského úradu v Smolníku. Ďalšou zmenou bolo podriadenie smolníckeho úradu priamo pod Dvorské kolégium pre baníctvo a mincovníctvo.⁷³ Do funkcie administrátora vymenovali radcu Spišskej komory v Košiciach baróna Jozefa Fischera von Szalatnya, ktorému bezprostredne podliehal vrchný inšpektor, ako aj ostatní úradníci v Smolníku. Dokonca ani v neprítomnosti administrátora ho žiaden z úradníkov nesmel zastupovať. Novú inštrukciu pre organizáciu Vrchného inšpektorského úradu vydala panovníčka už 3. júla 1750 a priniesla niektoré prekvapujúce

Obr. 26. Projekt medeného hámra v Smolníku z roku 1767.

Obr. 27. Nákres Smolníckej huty z roku 1771 s nápisom Antona Exera, tesárskeho paliera.

zmeny. V prvom rade odbremenila funkciu administrátora, keďže barón Jozef Fischer von Szalatnya sa musel trvalo zdržovať v Smolníku, nemohol tak riadiť hospodárenie na svojich majetkoch a z rodinných dôvodov chcel načas opustiť Smolník. Museli ho zbaviť časti agendy, aby mohol dať svoje majetkové a rodinné záležitosti

⁷³ Tamže, č. 600, s. 487.

do poriadku. Zvlášť sa vyčlenila najmä súdna agenda, ktorú mal zabezpečovať tunajší vrchný banský súd.⁷⁴ Práve Fischer sa ako hornouhorský administrátor stal predsedom tohto banského súdu. Dôležitú zmenu predstavoval fakt, že vrchný inšpektor mal od roku 1750 opäť riadiť inšpektorský úrad, viesť hospodársku agendu, ako aj všetky s tým súvisiace záležitosti. Vrchný inšpektor prevzal tieto kompetencie od administrátora a stal sa opäť najvyšším predstaviteľom úradu.⁷⁵ Tak ako predtým administrátorovi, odvtedy mali byť úradníci podriadení vrchnému inšpektorovi.

V druhej polovici 18. storočia pokračoval rozvoj erárnych baní a hút na Spiši spravovaných smolníckym inšpektorským úradom, zvlášť v šesťdesiatych rokoch pribudli eráru viaceré huty (Opátka, Stratená, Zlatá Idka) a následne v Smolníku začala činnosť mincovňa na razbu medených mincí. Smolnícka mincovňa zameraná na medené razby pracovala od prelomu šesťdesiatych a sedemdesiatych rokov 18. storočia až do roku 1817. V prvom desaťročí 19. storočia dosiahol zisk zo smolníckej mincovne viac ako 40 miliónov zlatých a mincovňa mala približne 500 zamestnancov. Vďaka činnosti tunajšej mincovne

pôsobili na začiatku svojej kariéry v Smolníku viacerí významní rytci a medailéri.⁷⁶

Tab. 3. Počet zamestnancov spišského mediarskeho podniku k 31. decembru 1769

Prevádzka	Počet zamestnaných
Erárne bane v Smolníku	465
Premývacie závody	202
Stupy v Smolníku	13
Erárne bane v Gelnici – Schlossgrund	66
Erárne bane v Gelnici – Svätá Trojica	81
Erárne bane v Gelnici – Waschove a Rollove	43
Huty v Smolníku	149
Sciedzacia huta	11
Huta vo Švedlári (Starej Vode)	32
Huta v Opátke	57
Huta v Stratenej	42
Huta v Zlatej Idke	23
Medené hámre v Smolníku	50
Železiarska výroba v Štóse	1
Cementácia medi v Smolníku	40
Výroba síry	5
Lesná správa a lesohospodárstvo	573
Celkový počet	1 853

(Zdroj: ŠUBA, IS,, č. spisu 6 z 19. januára 1770)

Reformou Jozefa II. v roku 1788 sa od Vrchného inšpektorského banského úradu v Smolníku definitívne oddelila súdna agenda. Banské súdy v spiško-gemerských banských mestečkách zanikli a nahradili ich substitučné banské súdy v Gelnici, Rožňave, Spišskej Novej Vsi a v Solivare. Nadriadeným sa im stal Dištriktuálny banský súd v Smolníku. Jeho obvod tvorili Spišská, Oravská s Liptovskou, Abovsko-turnianska, Trenčianska, Šarišská, Gemersko-malohontská, Hevešská so Solnockou a Boršodská stolica.⁷⁷ Napriek tomu Vrchný inšpektorský úrad zostal s Dištriktuálnym banským súdom do určitej miery personálne prepojený.

Po pretrhnutí hrádze úhornianskej vodnej nádrže následkom veľkej prietrže mračien koncom augusta 1813 došlo k zatopeniu smolníckych

Obr. 28. Uhornianska vodná hrádza dnes (celkový pohľad od východu). Technológia privádzania a odvádzania vody do Uhornianskej hrádze sa nezmenila ani v súčasnosti.

⁷⁴ Chronologisch-systematische Sammlung der Berggesetze der Königreiche: Ungarn, Kroatien, Dalmatien, Slavonien und des Großfürstenthumes Siebenbürgen, ed.: Franz Anton Schmidt, vol. 8. Wien 1834, č. 627, s. 269.

⁷⁵ Chronologisch-systematische Sammlung, 8, č. 627, s. 271.

⁷⁶ Viac o tom František ŽIFČÁK: Z novších poznatkov k dejinám „medenej“ mincovne v Smolníku, in: Numizmatika, roč. 21, 2006, s. 16 – 22. TENŽE: Mincovníctvo v Smolníku, s. 252 – 258. Peter HAIMANN: Rytci v mincovně ve Smolníku na přelomu 18. a 19. století, in: Numizmatika, roč. 21, 2006, s. 23 – 29.

⁷⁷ Chronologisch-systematische Sammlung der Berggesetze der Königreiche: Ungarn, Kroatien, Dalmatien, Slavonien und des Großfürstenthumes Siebenbürgen. ed.: Franz Anton Schmidt. Band 17. Wien 1837, č. 1216, s. 584 – 607. Chronologisch-systematische Sammlung der Berggesetze der Königreiche: Ungarn, Kroatien, Dalmatien, Slavonien und des Großfürstenthumes Siebenbürgen, ed.: Franz Anton Schmidt, vol. 18. Wien 1834, s. 5 – 26, č. 1218.

baní až po prvý obzor.⁷⁸ Po tomto dátume sa už ťažba neobnovila do pôvodných rozmerov. Naopak, postupný pokles ťažby medených rúd sa ukázal ako neodvratný napriek značnému úsiliu eráru. Stagnácia poznamenala postupne aj súkromné banské podnikanie. Systém rozdrobených súkromných ťažiarstiev exploatujúcich medenú rudu, ktorú predávali erárnym hutám (štátnemu mediarskemu podniku), ako aj železnú rudu, spracúvanú vo vlastnej réžii, sa v priebehu 19. storočia pomaly rozpadal. V druhej polovici 19. storočia prakticky zanikol, i keď formálne mnohé ťažiarstva ešte pretrvávali. Spomenutá zmena spojená s úpadkom ťažby medi nastala v celej spišsko-gemerskej banskej oblasti. Spôsobili ju viaceré vzájomne pôsobiace príčiny – predovšetkým vyčerpanosť tunajších medenorudných ložísk, nedostatok kapitálu, ale v druhej polovici 19. storočia najmä konkurencia zahraničných ložísk medi, ktorá sa s rozvojom dopravy mohla naplno prejaviť. Týmto trendom napokon nedokázalo čeliť ani Združenie hornouhorských ťažiarov, ktoré sa usilovalo prekonať nedostatky systému kapitálovo rozdrobených ťažiarstiev. V druhej polovici 19. storočia sa dostala do popredia ťažba železnej rudy, ktorú však realizovali už moderné koncentrované banské podniky – nadnárodné spoločnosti.

Banský priemysel na Spiši do roku 1918

Železorné baníctvo a železiarska výroba v spišskom regióne sa v druhej polovici 19. storočia začala intenzívne rozvíjať. Rastúci dopyt po železe v súvislosti s rozvojom dopravy a priemyslu v druhej polovici 19. storočia stimuloval práve železiarsku výrobu. Naopak, medenorudné baníctvo a zhutňovanie medi sa postupne zo spomenutých príčin dostalo do vlekkej krízy, z ktorej sa už do konca prvej svetovej vojny nespamätalo. Krízu medenorudného baníctva zapríčinilo viacero faktorov. Diskutovalo sa o nich už v čase ich vzniku. Drobní ťažiareri nemali financie a často ani kvalifikované sily na prieskum hlbších ložiskových častí. Ani prenajímanie baní nepredstavovalo produktívnu cestu, keďže nájomcovia potom neinvestovali do prevádzky. Nezanedbateľným problémom bola i celková zaostalosť, najmä neudržiavané regionálne komunikácie. Neustále aktuálna bola otázka cien medi stanovených štátom

Obr. 29. Pečatidlo Združenia hornouhorských ťažiarov.

pri výkupe v erárnym hutách. V priebehu 19. storočia erár pozvoľna obmedzoval výkup medených rúd, čo významne ovplyvňovalo súkromných ťažiarov. Nepomohli ani ich protesty.

Úpadok ťažby medi neodvrátilo ani Združenie hornouhorských ťažiarov a už vôbec nie jednotlivé ťažiarstva bez väčšieho kapitálu. Nedostatok kapitálu a jeho rozdrobenosť sa podpísali na zaostávaní mechanizácie banských prác. Drahé a technologicky náročné bolo zhutňovanie menej kvalitných medených rúd. Napriek tomu sa Združenie hornouhorských ťažiarov snažilo tento problém prekonať výstavbou vlastných hút. Od tridsiatych rokov 19. storočia malo združenie v prevádzke hutu Phönix (Rolovú) a hutu Juraj v Hnilci, od štyridsiatych rokov Štefanskú hutu pri Kluknave, kde v roku 1889 prvý raz v Uhorsku zaviedli elektrolytickú výrobu medi. Práve do Štefanskej huty združenie neskôr koncentrovalo produkciu medi. Postavili ju na mieste niekdajších starých hámrov a pomenovali podľa krstného mena syna uhorského palatína. Zariadenie elektrolytickej rafinácie dodala nemecká firma Siemens & Halske a jeho mechanické súčiastky Pohornádska železiarska spoločnosť v Krompachoch, ktorá vtedy vlastnila tamojšie železiarne. Pokusne bolo uvedené do prevádzky už v roku 1884. Vzhľadom na efektívnosť elektrolytickej výroby medi došlo k jej úplnému uplatneniu v Štefanskej hute v roku 1890, pričom elektrickú

⁷⁸ Obzor – je slepé banské dielo, ktoré slúži k dobývaniu ložiska, vyrazené banské dielo môže mať niekoľko horizontálnych obzorov alebo horizontov (pozn. autora).

Obr. 30. Pečatidlo Novej Hutý pri Spišskej Novej Vsi.

energiu pre hutu už dodávala novopostavená vodná elektrárň.⁷⁹ I napriek tomu sa aj v Štefanskej hute v roku 1897 výroba skončila. Združenie hornouhorských ťažiarov zaniklo ešte rok predtým.⁸⁰ V jeho vedení pôsobili viaceré osobnosti spišského baníctva druhej polovice 19. storočia. Viceprezidentom a neskôr prezidentom združenia v sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch 19. storočia bol známy banský podnikateľ Artúr Napoleon Probstner (1829 – 1894), ako hlavný skúšač združenia pracoval Alexander Sóltz, ale zmienku by si zasluhovali i mnohí ďalší ako banský radca Maximilián von Jendrášik, či iní. Kým v rokoch 1858 až 1868 sa cena jedného centu medi pohybovala v rozpätí 85 až 101 zlatých a produkcia združenia dosahovala ročne 11 – 12 000 centov, do roku 1893 poklesla cena medi na 54 zlatých za cent a ročná produkcia už neprekračovala 400 centov. Po roku 1885 malo združenie v prevádzke už len medenú hutu Ján v Novoveskej Hute a Štefanskú Hutu.⁸¹ Pokles cien medi na svetových trhoch pod vplyvom zahraničných ložísk sa nedal zvrátiť. I keď podnikanie formou ťažiarstiev pretrvalo i v druhej polovici 19. storočia, už nedosiahlo taký význam ako v predchádzajúcom období a mnohé

ťažiarstva existovali len formálne. Drobní ťažiar nemohli konkurovať banským veľkopodnikom.

Politicko-spoločenské zmeny v polovici 19. storočia sa odrazili i vo vývoji banskej správy. Najvýznamnejším dôsledkom uvedených zmien sa stalo vydanie *Všeobecného banského zákona* v roku 1854, ktorým sa zreformovala banská správa v celej monarchii. Substitučné banské sudy boli zrušené a nahradené banskými komisariátmi. Nadriadený orgán v spišskom regióne predstavoval Banský kapitanát v Smolníku, zriadený v auguste 1854, v sídle a aj s územnou pôsobnosťou niekdajšieho Dištriktuálneho banského súdu. K ďalším zmenám v činnosti bansko-správnych inštitúcií došlo v roku 1859, keď bol Banský kapitanát presťahovaný zo Smolníka do Košíc. Banské komisariáty, ktoré v spišskej banskej oblasti sídlili v Gelnici a Spišskej Novej Vsi, boli od roku 1859 zrušené a úlohy v ich pôsobnosti prevzali banské prisázní podriadení kapitanátu v Košiciach, respektíve územie gelnického komisariátu spravoval priamo košický kapitanát. V roku 1867 sa z Košíc presťahoval Banský kapitanát do Spišskej Novej Vsi a tu pôsobil až do svojho zrušenia v roku 1934. Práve kapitanáty disponovali plnými kompetenciami vyplývajúcimi zo *Všeobecného banského zákona*. Zároveň v tom istom roku došlo k obnove Banského komisariátu v Gelnici, kde sídlil so svojím regionálnym zameraním až do roku 1924.⁸² Evidenciu banských majetkovoprávných vzťahov v regióne, ktorá tvorila značnú časť agendy bývalých banských súdov, prevzali stoličné sudy a od roku 1872 Krajský súd v Levoči.⁸³

Koncentrácia kapitálu a nástup banských veľkopodnikov v druhej polovici 19. storočia mali ďalekosiahly dosah na celú Spišskú stolicu. Od roku 1856 získavala Kniežacia tešínska komora vo vlastníctve arcivojvodu Albrechta Habsbursko-lotrinského, ktorá intenzívne podnikala vo svojich železiarňach v tešínsko-ostravskej priemyselnej oblasti vo vtedajšom Rakúskom Sliezsku, banské oprávnenia v Bindte (dnes miestna časť obce Hnilčík) a neskôr aj v Žakarovciach. Železorzudné ložiská v oblasti Spišskej Novej Vsi a Gelnici sa

⁷⁹ Rudolf MAGULA a Ján BREHUV : Štefanská huta v Kluknave, in: *Pamiatky a múzeá* 2008, č. 2, s. 56 – 60.

⁸⁰ Rudolf MAGULA : O niektorých príčinách úpadku medenorudného baníctva v 19. storočí v Spišsko-gemerskom rudohorí, in: *Historica Carpatica*, roč. 12, 1981, s. 111 – 126.

⁸¹ Adolf MÜNNICH : *Geschichte der Oberungarischen Waldbürgerschaft*. Igló 1895, s. 110 – 119, 126 – 127.

⁸² Andrej ŽIGO : Všeobecný banský zákon z roku 1854, in: *Zborník prednášok zo sympózia Vývoj štátnej banskej správy na Spiši*, ed.: Eduard Müncner. Spišská Nová Ves 1984, s. 21 – 40. Jozef VOZÁR : Orgány štátnej banskej správy na Spiši po vydaní Všeobecného banského zákona, in: *Zborník prednášok zo sympózia 140 rokov od vydania Všeobecného banského zákona*, ed.: Eduard Müncner. Spišská Nová Ves 1994, s. 39 – 49.

⁸³ Ivan CHALUPECKÝ : Banícke písomnosti vo fonde Krajského súdu v Levoči, in: *Zborník prednášok 150 rokov od zavedenia Všeobecného banského zákona v Uhorsku*, ed.: Eduard Müncner. Spišská Nová Ves 2004, s. 87 – 89.

tak stali surovinovou základňou pre uvedené železiarne. Vo funkcii ich riaditeľa pôsobil významný hutný odborník Ludovít Hohenegger, ktorý bol tiež autorom myšlienky ako uľahčiť a zlacniť prepravu železných rúd dobývaných v spomínanej oblasti do komorských železiarní v Rakúskom Sliezsku – navrhol výstavbu železnice, ktorá by spájala tieto priemyselné regióny.⁸⁴

Jeho myšlienka sa neskôr skutočne realizovala v podobe Košicko-bohumínskej železnice, dokončenej v roku 1872. Košicko-bohumínska železnica umožnila ďalšiu expanziu veľkopodnikov z Rakúskeho Sliezska v spišskej banskej oblasti so zameraním na ťažbu železných rúd.⁸⁵ Železiarska výroba Kniežacej tešínskej komory sa po roku 1872 začala koncentrovať v železiarňach v Třinci, ktoré zhutňovali aj železné rudy zo spišskovoveského a gelnického banského revíru. Po smrti Albrechta Habsbursko-lotrinského v roku 1895 prevzal Kniežaci tešínsku komoru jeho synovec arcivojvoda Fridrich, ktorý neskôr začal rokovania s cieľom zakcionovania komorských železiarní. Závody tak kúpou získala Rakúska banská a hutná spoločnosť, ktorá ich začala spravovať od začiatku roka 1906. Fridrich si v novej spoločnosti zachoval vplyv. Spoločnosť systematicky modernizovala a rozširovala svoj banský majetok a výrobné kapacity v ostravskom priemyselnom regióne. Do roku 1918 mala banské a hutné závody na Morave, Spiši, v Haliči a Rakúskom Sliezsku s 15 000 zamestnancami, predstavovala jeden z najväčších hutných koncernov

Obr. 31. Medzi významné železiarske podniky v doline Hnilca patrili aj Žakarovce: a) celkový pohľad na obec dnes, b) liatinový štít s označením bane Koloman, c) trasa žakarovskej zubačky, d) rekonštrukcia žakarovskej zubačky, e) Mária huta – pražiace pece.

v monarchii.⁸⁶ Investovala i do svojich banských závodov v Bindte, Žakarovciach a v Mária hute pri Gelnici.⁸⁷

⁸⁴ Aleš ZÁŘICKÝ : *Rothschildové a ti druzí aneb Dějiny velkopodnikání v Rakouském Slezsku před první světovou válkou*. Ostrava 2005, s. 71 – 75. Rudolf MAGULA : *Z historie baníctva Banské a hutné společnosti v Bindte v letech 1856 až 1939*, in: *Montánní historie*, roč. 2, 2009, s. 328.

⁸⁵ Jiří KUBÁČEK a kol. : *Dějiny železnic na území Slovenska*. Bratislava 1999, s. 43, 83.

⁸⁶ Aleš ZÁŘICKÝ : *Rothschildové a ti druzí*, s. 78 – 84.

⁸⁷ O banských prevádzkach spoločnosti v oblasti Gelnice podrobnejšie tiež Eugen KLADIVÍK : *História železozrudného závodu Mária huta vo vlastníctve Banskej a hutnej spoločnosti – s dôrazom na vývoj banskej techniky v rokoch 1906 – 1945*, in: *Montánní historie*, roč. 3, 2010, s. 202 – 245.

a

b

c

Obr. 32. Kvôli podniku v Bindte spájala do roku 1939 železnica Hnilčik (Roztoky) s Rudňanami: a) celkový pohľad na obec Bindt dnes, b) dobová pohľadnica obce a podniku, c) torzo pražiacej pece, d) torzo železničného mosta na zastávke Hnilčik (Roztoky).

Tešínska komora arcivojvodu Albrechta v Bindte (dnes súčasť obce Hnilčik) vybudovala moderný banký závod, ktorý v roku 1879 už zamestnával 410 zamestnancov. Pre závodnú dopravu slúžila 9 776 metrov dlhá železnica a vyťažená železná ruda sa spracúvala v pražiarni s 20 okrúhlymi pražiacimi pecami s plechovým plášťom a tehlovou výmurovkou. Okrem železnej rudy tu v malom množstve dobývali i medené rudy. Ako sme už spomínali, komorské riaditeľstvo sídlilo v Tešíne a na jeho čele stál Rudolf von Walcher-Uysdal. Ako zmenový majster a splnomocnenec pracoval v Bindte Pavol Rakus a funkciu pokladníka zastával Andrej Dorda. Samotnú bankú prevádzku viedol vrchný banký dozorca, 4 dozorcovia a 1 pomocný banký dozorca. V osemdesiatych rokoch 19. storočia bol naďalej vedúcim bindtského závodu Pavol Rakus, pokladníkom Emil Mayer, vo funkcii merača začal pracovať Karol Piovarczy a vo funkcii bankského adjunkta Hugo Drolz. Lekársku starostlivosť baníkom poskytoval Ludovít Fábry. Podľa údajov z roku 1888 tu pracovalo 272 robotníkov a ďalších 23 v detskom veku. Bratská pokladnica mala 700 členov. Robotníctvu a závodným úradníkom bolo k dispozícii 29 obytných domov, škola a obchod.

Od roku 1882 začal arcivojvoda Albrecht intenzívnejšie podnikať aj v oblasti Žakaroviec, keď získal banký majetok a železiareň Menesdorferovcov v Máriahute. V Žakarovciach začal s výstavbou ďalšieho bankého závodu, ktorý viedol už spomínaný Pavol Rakus. Postupne sa vybudovali dopravné zariadenia, pražiareň, robotnícke

a úradnícke bytové domy. V roku 1888 tu už pracovalo 408 robotníkov a 8 banských dozorcov. V Máriahute sa sformovala závodná správa baní arcivojvodu Albrechta, neskôr Fridricha a po roku 1906 Rakúskej banskej a hutnej spoločnosti.⁸⁸ Moderné banské závody týchto podnikov postupne celkom nahradili zanikajúce drobné súkromné ťažiarstva v banských revíroch Bindt, Žakarovce a Gelnica.

Obr. 33. Spomienky na dávnu banícku slávu dnes pripomínajú už len niektoré zachované architektonické pamiatky: a) banícky dom v Žakarovciach, b) banícka klopačka v Hnilčíku (Roztoky).

Účastinná spoločnosť Spojené huty König a Laura pre baníctvo a hutníctvo so sídlom v Berlíne mala banský majetok v oblasti Gelnice, Jakloviec, Kojšova, Veľkého Folkmara, Ružína a Malej Lodiny. Hlavnú banskú činnosť však sústredila v bani Róberti v Gelnici, kde dobývala železnú rudu a v roku 1879 zamestnávala 43 robotníkov. Generálnym riaditeľom spoločnosti bol Karol Richter a a hutným inšpektorom v Gelnici Ľudovít Stolze.⁸⁹ V roku 1888 sa už ďalšia banská činnosť tejto spoločnosti nespomína.

Podobný proces koncentrácie kapitálu a banského majetku sa uskutočnil do roku 1918 aj v Rudňanoch, kde do deväťdesiatych rokov 19. storočia ešte podnikalo viacero ťažiarstiev, ako napríklad ťažiarstvo Krížová a Božia pomoc, ťažiarstvo Andrej, ťažiarstvo Michal, či ťažiarstvo dedičnej štôlne Pätoraká. Riaditeľom týchto ťažiarstiev bol spomínaný Artúr Napoleon Probstner (1829 – 1894). V tejto funkcii mal

Artúr Probstner v rudnianskom revíri vplyv v najvýznamnejších ťažiarstvách. Ťažiarstvo Krížová a Božia pomoc malo v roku 1879 až 159 zamestnancov, dobývalo medenú, striebornosú a ortuťonosnú rudu. Funkciu zmenového majstra v banskom závode zastával Ferdinand Klug. Ťažiarstvo Andrej v Poráči a Rudňanoch zamestnávalo v tom istom roku 85 robotníkov a takisto do-

bývalo polymetalické rudy. V ťažiarstve dedičnej štôlne Pätoraká pracovalo vtedy 138 robotníkov. Zmenovým majstrom aj v ostatných ťažiarstvách pod vedením Probstnera bol Ferdinand Klug.⁹⁰ V roku 1895 predali viaceré ťažiarstva svoje bane v Rudňanoch (Koterbachoch) veľkopodniku – Vítkovickému banskému a hutnému ťažiarstvu, ktoré tu začalo budovať moderný banský závod a pokračovalo v exploatácii železných i ortuťonosných rúd. Riaditeľom závodu sa stal Teodor Krause a banským správcom Ľudovít Ujházy. Vítkovické ťažiarstvo už predtým podnikalo v Kišovciach, kde sa ťažila mangánová rudu. Celkovo tu v roku 1895 zamestnávalo okrem niekoľkých úradníkov a dozorcov 396 banských robotníkov a 30 robotníkov v pražiarni.⁹¹ V rokoch 1882 až 1890 vlastnilo bane v Roztokách (dnes súčasť

⁸⁸ *Magyar bánya-kalauz*, roč. 1, 1881, s. 48. *Magyar bánya-kalauz*, roč. 2, 1888, s. 53, 60. Viac o vývoji banskej techniky v žakarovskom závode Rudolf MAGULA : Z histórie ťažby železnej rudy v Žakarovciach v rokoch 1882 – 1968, in: *Zborník Banského múzea*, roč. 15, 1991, s. 115 – 135.

⁸⁹ *Magyar bánya-kalauz*, roč. 1, 1881, s. 57. *Magyar bánya-kalauz*, roč. 2, 1888, s. 60.

⁹⁰ *Tamže*, s. 52 – 53.

⁹¹ Peter ZÁMORA a kol. : *Dejiny baníctva na Slovensku*, vol. 1 : *Využívanie nerastných surovín, ťažba rúd, vybraných nerudných surovín a výroba kovov na území Slovenska od počiatkov do roku 1945*. Košice 2003, s. 138 – 139. Kornel MALATINSKÝ : Baníctvo v Rudňanoch do roku 1918, in: *Spravodaj Banského výskumu*, roč. 34, 1994, č. 5 – 6, s. 170 – 174. *Magyar bánya-kalauz*, roč. 4, 1896, s. 73.

obce Hnilčik), ktoré potom vítkovické ťažiarstvo odpredalo Hornoslieszkej železiarskej spoločnosti pre železničné potreby so sídlom v Hute Pokoj v Poľsku (vtedajšia Friedenshütte).

Hornoslieszka účastinná spoločnosť pre železničné potreby ťažila železné rudy v Roztokách, Grétli a v Nálepke. Jej závodná správa, ktorú viedol Jozef Swoboda, sídlila v Markušovciach.

Obr. 34. Banský závod v Smolníku so šachtou Péch začiatkom 20. storočia na dobovej pohľadnici.

Závod v Roztokách bol spojený s Markušovcami úzkokolejnou železnicou. V roku 1888 pracovalo pri pražiacich peciach a obsluhu tejto železnice 28 robotníkov a ďalších 115 robotníkov priamo v baniach.⁹² Okrem uvedenej spoločnosti podnikala na Grétli, Bindte (baňa Karol) a v Nálepke pruská Hornoslieszka železiarska spoločnosť pre banskú a hutnú prevádzku so sídlom v Gliwiciach (Gleiwitz), ktorá exploatované železné rudy spracúvala vo svojich železiarňach v Sliezsku.

Štátne bane v Smolníku v druhej polovici 19. storočia postihol postupný úpadok, Vrchný inšpektorský úrad 1. septembra 1857 premenovali na Riaditeľstvo baní, lesov a majetkov. Budapeštianske ministerstvo financií dekrétom zo 4. mája 1870 zrušilo smolnícky úrad. Po jeho úplnom zániku v roku 1871 prebralo jeho agendu Banské riaditeľstvo v Diósgyőri, ktoré však v roku 1873 tiež zrušili a štátne banské závody sa začlenili pod Banské riaditeľstvo v Banskej Štiavnici. V sedemdesiatych rokoch 19. storočia viedol Banský úrad v Smolníku banský radca Ignác Schöber a vo

funkcii banského správcu pôsobil Jozef Peck. Ťažil sa najmä pyrit a už len v menšom meradle sa získavali medené rudy a cementačná meď. V roku 1879 tu pracovalo 350 robotníkov, z toho 50 v detskom veku. V erárnej medenej hute však pracovalo 22 robotníkov a na jej čele stál Karol Idrnak. Ako závodný lekár tu pôsobil Dr. Adolf Bonomi. Počty robotníkov v smolníckych štátnych baniach

sa výraznejšie nezmenili ani v osemdesiatych rokoch 19. storočia. Pre deti robotníkov tu bola zriadená ľudová škola so šiestimi triedami.⁹³ V stagnujúcom smolníckom baníctve podnikal štát do roku 1890, keď svoj banský majetok predal Hornouhorskej banskej a hutnej akciovej spoločnosti so sídlom v Budapešti, ktorá pokračovala v banskej činnosti so zameraním na ťažbu pyritu. V dôsledku rozvoja chemického priemyslu a s tým spojeného

zúžitkovania pyritu bolo podnikanie Hornouhorskej banskej a hutnej spoločnosti v Smolníku úspešné, ťažba medených rúd sa v tomto období na smolníckych ložiskách utlmovala.⁹⁴ V ťažbe pyritu už v sedemdesiatych rokoch 19. storočia podnikalo ťažiarstvo Laurenti v Smolníku, ktoré v roku 1879 zamestnávalo až 90 robotníkov. Jeho riaditeľom bol banský podnikateľ Eugen Binder zo Smolníka a ako vedúci bane pôsobil Gustáv Schneider.⁹⁵ Eugen Binder bol zaangažovaný vo viacerých ťažiarstvách na dolnom Spiši.

Známy spišský banský odborník a podnikateľ Koloman Münnich (1854 – 1934) bol riaditeľom viacerých ťažiarstiev.⁹⁶ V sedemdesiatych rokoch 19. storočia bol riaditeľom ťažiarstva Weissengang v Spišskej Novej Vsi, ktoré dobývalo železnú rudu a v roku 1879 zamestnávalo 28 robotníkov. Avšak v roku 1888 sa už pri tomto ťažiarstve žiadni zamestnanci nespomínajú. Ako riaditeľ pôsobil aj v ťažiarstve Gezweng, ktoré dobývalo rovnomené ložisko v oblasti dnešného Hnilčika. Ešte v sedemdesiatych rokoch 19. storočia v tejto bani

⁹² *Magyar bánya-kalauz*, roč. 2, 1888, s. 61. Viac o podnikaní tejto spoločnosti Marián JANČURA : *Baníctvo mesta Spišská Nová Ves*. Spišská Nová Ves 2010, s. 80 – 94.

⁹³ *Magyar bánya-kalauz*, roč. 1, 1881, s. 69. *Magyar bánya-kalauz*, roč. 2, 1888, s. 56.

⁹⁴ Rudolf MAGULA a Marián KELLNER : Vyhľadávanie ložísk, otvárkové a prípravné práce, in: Ján Bartalský a kol.: *Smolník – mesto medenorudných baní : Geológia ložiska polymetalických rúd, ich využívanie a vplyv na mesto a okolie*. Bratislava 1993, s. 151 – 155.

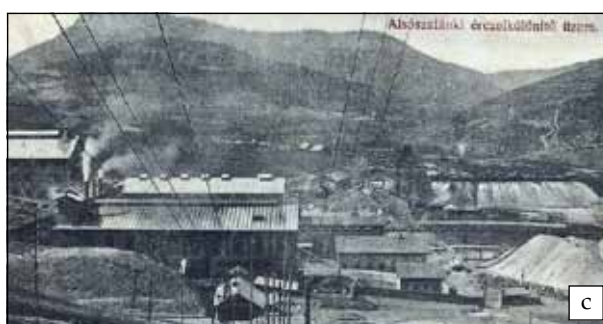
⁹⁵ *Magyar bánya-kalauz*, roč. 1, 1881, s. 56.

⁹⁶ Okrem iného bol vedúcou osobnosťou Spišskej pobočky Krajinskej uhorskej banícko-hutníckej spoločnosti. Viac o tom Miroslav LACKO : *Baníctvo (1848 – 1918)*, in: Ivan Chalupecký a kol.: *Dejiny Spišskej Novej Vsi*. Spišská Nová Ves 2014, s. 314 – 317.

využívali konský gápel a ťažili najmä medenú, v menšej miere železnú rudu, pričom tu pracovalo 58 robotníkov, avšak v roku 1888 sa už v bani nepracovalo. K. Münnich spravoval aj menšie ťažiarstva, ktoré mali len niekoľko zamestnancov, prípadne už žiadnych. Z tých väčších treba spomenúť staré ťažiarstvo štólne Ján v Novoveskej Hute, ktoré v tamjšej bani dobývalo medenú rudu a v roku 1879 zamestnávalo 83 robotníkov, z ktorých bolo 20 žien a 28 detí.⁹⁷ V ďalších rokoch aj ťažiarstva pod Münnichovým vedením pomaly utlmovali svoju činnosť, pretože už nemohli konkurovať banským veľkopodnikom.

Ku koncentrácii banského podnikania dochádzalo takisto v Mlynkách, kde Coburgovci skupovali banské polia od jednotlivých ťažiarov. Ich podnikanie sa po získaní železiarne v Stratenej v roku 1842 sústredilo do oblasti Havranej Doliny. Začiatkom deväťdesiatych rokov 19. storočia sa tento banský majetok označoval ako Fideikomis kniežata Filipa von Sachsen-Coburg-Gotha a jeho ústredie sídlilo vo Viedni. Bane riadila banská správa v Dobšinej, ktorú viedol Koloman Benedicty. Neskôr sa vyťažené rudy spracúvali priamo v pražiarni v Havranej Doline. Od konca 19. storočia coburgovské bane v Mlynkách spájala so železiarňou v Stratenej lanovka na prepravu rudy. Od roku 1913 boli bane súčasťou účastnínej spoločnosti Banské a hutné závody Filipa Coburga s účasťou budapešťianskeho kapitálu.⁹⁸

Naznačené zmeny v ťažbe medených a železných rúd sa dotkli i oblasti Sloviniek a Krompách. Podľa publikovaných údajov existovalo v rokoch 1860 až 1861 v Slovinkách 86 ťažiarstiev, ktoré boli pôvodne zamerané najmä na ťažbu medených rúd. Ich počet sa však postupne znižoval a do popredia sa dostávala ťažba železnej rudy. Jedným z faktorov, ktoré vplývali na tento jav, bola aj skutočnosť, že obsah medi a striebra sa na Hrubej žile v Slovinkách s postupom prác v hĺbkach znižoval a zároveň sa zvyšoval podiel sideritu. Koncom 19. storočia už výkup tetraedritových a chalkopyritových rúd s obsahom striebra poklesol na minimum a meď sa exploatovala len ako vedľajší produkt ťažby železných rúd v tomto revíri.⁹⁹ Kým začiatkom 19. storočia bola ešte železiarska výroba rozdrobená medzi viacerých podnikateľov, v tejto oblasti dochádzalo tiež ku

Obr. 35. V druhej poloci 19. storočia vyrástol významný podnik na spracovanie železnej rudy aj v Slovinkách: a) súčasný pohľad, b) banský závod Pohornádskej železiarskej spoločnosti v Slovinkách na dobovej pohľadnici, c) banský závod a úpravňa v Slovinkách začiatkom 20. storočia, d) portál starej štólne Ladislav v Slovinkách na dobovej pohľadnici.

⁹⁷ *Magyar bánya-kalauz*, roč. 1, 1881, s. 50 – 51. *Magyar bánya-kalauz*, roč. 2, 1888, s. 54.

⁹⁸ Miroslav LACKO : Baníctvo (1848 – 1918), in: *Dejiny Spišskej Novej Vsi*, s. 314.

⁹⁹ Zoltán JAKAB: Vývoj železrúdneho baníctva v Slovinkách v 2. polovici 19. storočia a na začiatku 20. storočia, in: *Spravodaj Banského výskumu*, roč. 39, 1999, č. 2 – 3, s. 70 – 74.

Obr. 36. Závod v Slovinkách bol úzko prepojený so železiarňou v Krompachoch: a) súčasný pohľad na Krompachy, b) administratívny objekt železiarskeho závodu z roku 1891, c) jeden zo zachovaných objektov starej železiarne v lokalite Stará Maša, d) areál železiarní Pohornádskej železiarskej spoločnosti v Krompachoch na dobovej pohľadnici.

koncentracii výroby a prudšiemu rozvoju. V prvej polovici 19. storočia vlastnili Čákiovci železiareň v Kluknave, v dvadsiatych rokoch ju viedol Karol Hradzsky a v tridsiatych rokoch ju získal do prenájmu Anton Patz. Známa rodina banských a železiarskych podnikateľov – Gundelfingerovci – mala vlastnú železiareň priamo v Krompachoch, ktorú vtedy tiež prenajímali.

V roku 1841 sa tu konštituovalo Krompašsko-hornádske železiarske ťažiarstvo, ktorého najväčšími podielníkmi boli podnikatelia ako Ludovít Trangous, Ján Müller, Daniel Prihradny a Juhosovci. Po zhromaždení kapitálu mohlo ťažiarstvo začať výraznejšiu investičnú a modernizačnú činnosť v niekdajšej gundelfingerovskej železiarni, a to rekonštrukciu vysokej pece, vybudovanie kuplovej pece, valcovne železných plechov, valcovne medených plechov a zlievarne. Funkciu riaditeľa tejto železiarne v lokalite Stará maša zastával v štyridsiatych rokoch 18. storočia spomenutý Ján Müller. Počas revolúcie 1848/1849 sa tu dokonca odlievala delová munícia. Od roku 1859 bola v železiarni zavedená strojárská výroba, čo opäť znamenalo kvalitatívny posun vpred vo výrobe. Stroje z krompašskej železiarne sa exportovali aj na zahraničné trhy, vďaka čomu sa podnik mohol intenzívne rozvíjať. V rokoch 1849 až 1876 pôsobil v pozícii riaditeľa železiarne Ladislav Tetmajer a v rokoch 1876 až 1887 Adolf Kreutzer. V sedemdesiatych rokoch 19. storočia pracoval ako pokladník podniku Eugen Gretzmacher, ako účtovník Július Hartig a ako banský správca Adolf Münnich zo Spišskej Novej Vsi. Práve v sedemdesiatych rokoch 19. storočia sa podnik ešte vo väčšej miere začal orientovať na zlievarenstvo a strojárstvo, pričom strojársku produkciu tvorili stroje pre hutníctvo, motory a poľnohospodárske stroje.¹⁰⁰ Ťažiarstvo však podnikalo aj v baníctve, jeho banský majetok sa nachádzal najmä v Krompachoch, Kluknave a Slovinkách. V roku 1879 zamestnávalo 57 a v roku 1888 ešte 50 banských robotníkov. V osemdesiatych rokoch krompašská železiareň pozostávala z 8 prevádzkových budov. Ako zdroj energie sa využíval vodný pohon prostredníctvom siedmich drevených kolies a jedného železného vodného kolesa, ale aj parný pohon. Podľa údajov z roku 1888 tu pracovalo 222 robotníkov v železiarskej a 85 v strojárskej výrobe. Od roku 1887 pôsobil ako riaditeľ podniku

¹⁰⁰ Ivan CHALUPECKÝ a kol. : *Dejiny Krompách*, s. 66 – 68, 104 – 107. *Magyar bánya-kalauz*, roč. 1, 1881, s. 63. V roku 1879 vo funkcii kancelistu pracoval Viktor Groó, vo funkcii prevádzkového inžiniera Viktor Lorenc a ako adjunkti inžiniera Ján Pischel a Ján Gábos.

Artúr Greiner, ako prevádzkový inžinier Viktor Lorenc a ako banský a hutný správca Ján Harmata. V pozícii účtovníka vtedy pracoval Ladislav Sárkány a v pozícii pokladníka Pavol Graf.¹⁰¹

Vzhľadom na ďalší vývoj v uhorskom železiarstve, potrebu ďalších kapitálových vstupov a zachovanie konkurencieschopnosti železiarne sa v roku 1895 podnik stal súčasťou novozaloženej Pohornádskej železiarskej účastinnej spoločnosti, do ktorej vstúpili majitelia podielov Krompašsko-hornádskeho železiarskeho ťažiarstva a pobočka Anglobanky v Budapešti. Ďalšími účastinármi podniku sa v tom istom roku stali Hornosliezska železiarska a uhoľná akciová spoločnosť, Donner-smarkhütte a gliwická firma Oskar Huldshinsky. S nástupom nového kapitálu sa začal realizovať rozsiahly investičný program, ktorého výsledkom bola výstavba nového veľkého závodu – železiarne v Krompachoch.¹⁰² Tie neskôr získali status najmodernejšej železiarne vo vtedajšom Uhorsku. Zmeny vlastníckych pomerov sa dotkli aj baní v Slovinkách, do ktorých takisto začala nová spoločnosť vo zvýšenej miere investovať, čo znamenalo výstavbu moderného banského závodu a v rámci nej otvárkové a prípravné banské práce. Do roku 1900 dobývala železné rudy najmä z krompašskej časti Hrubej žily. Náklady spojené s rozsiahlou investičnou činnosťou podniku v Krompachoch, ako aj v Slovinkách spoločnosť napokon dostali do vážnych finančných problémov. Nemecká banka bola nútená akcie Pohornádskej spoločnosti odpredať Rimamuránsko-šalgótarjárskej železiarskej účastinnej spoločnosti.

Predstavitelia Rimamuránskej spoločnosti sa rozhodli pre kúpu podniku vzhľadom na zásoby železných rúd v Slovinkách a s ohľadom na skutočnosť, že tento podnik vo vlastníctve iných spoločností mohol pre Rimamuránsku spoločnosť predstavovať vážnu konkurenčnú hrozbu. Zároveň si uvedomovali, že po kúpe podniku by sa pozícia Rimamuránskej spoločnosti na trhu ešte posilnila. K realizácii obchodu nakoniec došlo v roku 1900, keď sa Pohornádska spoločnosť stala súčasťou koncernu Rimamuránskej spoločnosti. I keď si ekonomická situácia Pohornádskej spoločnosti vyžiadala v nasledujúcich rokoch nevyhnutné finančné ozdravenie, od konca roku

1904 bola rentabilnou súčasťou koncernu.¹⁰³ Po roku 1900 podnik pokračoval v dobudovaní banského závodu v Slovinkách a banského úseku v Helcmanovciach a Prakovciach. Preto sa už v roku 1900 pristúpilo k razeniu novej dedičnej štôľne Alžbeta v Slovinkách, ktorá tvorila 21. obzor pri otváрке ložiska a bola založená nad starou (už spomínanou) dedičnou štôľňou Ladislav. Štôľňa Alžbeta odvtedy predstavovala hlavné otvárkové, dopravné a ťažobné banské dielo slovinského revíru. V jej blízkosti podnik vybudoval úpravňu exploatovaných rúd. S cieľom zvýšenia ťažby podnik rekonštruoval staré šachty na Hrubej žile – Trinkel, Bogdanec, Tadeáš a Adam – Eva. V lokalite Latzenberg v roku 1910 vyrazili novú šachtu Dorota a jednotlivé šachty prepojili elektrifikovanou úzkokoľajnou železnicou na povrchu. Medzi šachtou Dorota a úpravňou dosiahla dĺžku 4,2 km. Krátkodobo sa dobývalo aj menej kvalitné hematitové ložisko vo Veľkom Folkmare. Súčasťou investícií v rozľahlom banskom závode v Slovinkách bola, prirodzene, modernizácia banskej a úpravníckej techniky. Originálny výsledok modernizačného úsilia predstavoval vynález elektromagnetického separátora Eduarda Primosigha, vedúceho úpravne v Slovinkách. Vzhľadom na obsah medi v dobývaných rudách, ktorý znižoval kvalitu sideritu, bolo nutné ich rozdrúžovať elektromagnetickou separáciou. Okrem toho sa ďalšie úpravnícke metódy v procese rozdrúžovania slovinských rúd vtedy neosvedčili, čo viedlo k pokusom s elektromagnetickou separáciou. V roku 1905 bol Primosighov elektromagnetický separátor aj patentovaný. Vyrábala ho strojárň v Marcheggu (dnes na území Rakúska) a svoje uplatnenie našiel i v Baia Mare a Baia Sprie. Následne podnik vybudoval v rokoch 1907 až 1908 v Slovinkách úpravňu, v ktorej sa podarilo produkovať kvalitnejšie sideritové koncentráty. Samozrejme, išlo len o jednu z fáz úpravy vyťaženej rudy a v Slovinkách sa postavili aj ďalšie úpravnícke zariadenia.¹⁰⁴

Výstavba nového závodu železiarní v Krompachoch sa realizovala takisto po roku 1895. Začiatkom 20. storočia išlo o najmodernejší a jeden z najväčších železiarskych závodov v Uhorsku. Súčasťou železiarne boli viaceré prevádzky.

¹⁰¹ *Magyar bányá-kalauz*, roč. 2, 1888, s. 62.

¹⁰² Zdeněk NĚMEC : *Rudné baníctvo na Slovensku v rokoch 1918 – 1938*. Bratislava a Košice 1967, s. 39.

¹⁰³ Štefan GAUČÍK : Podnikateľský manažment Rimamuránsko-šalgótarjárskej železiarskej účastinnej spoločnosti (1881 – 1918), in: *Montánna história*, roč. 4, 2011, s. 173.

¹⁰⁴ Pozri Rudolf MAGULA : Z histórie železorudného baníctva v Slovinkách v rokoch 1895 – 1922, in: *Spravodaj Banského výskumu*, roč. 39, 1999, č. 2 – 3, s. 75 – 81. TENŽE: Vývoj úpravy rúd v Spišsko-gemerskom rudohorí v rokoch 1850 až 1945, in: *Štúdie z dejín banskej techniky : Z dejín vied a techniky na Slovensku* 11. Bratislava 1985, s. 97 – 99.

Prevádzku vysokopečných zariadení tvorili dve 19 metrov vysoké pece s príslušenstvom, dýchacími strojmi, elektrocentrálou a vodným rezervoárom pre potreby železiarne. Okrem toho sa tu nachádzali pomocné, dobre vybavené stolárske a zámočnícke dielne vrátane chemického laboratória. Pri prevádzke vysokých pecí pracovalo v roku 1905 až 366 robotníkov a riadilo ju centrálné riaditeľstvo pre vysoké pece Rimamuránskej a Pohornádskej spoločnosti v Krompachoch. Funkciu centrálného odborného riaditeľa zastával Fridrich Rösch a funkciu prevádzkového inžiniera Štefan Konkoly. Ako konštruktér tu pracoval spomínaný Eduard Primosigh a ako chemik Dr. Ludovít Förster. Vysoké pece v Krompachoch spájali 2 lanovky s baňami na Klippbergu (Krompašskom vrchu) a v Helcmanovciach. Ďalšiu prevádzku predstavovali rafinéria železa a oceliareň. Oceliareň tvorili 3 pece systému Siemens-Martin s ďalším zariadením. Ďalej sa tu nachádzala pudlovňa so 4 dvojitémi regeneratívnymi pudlovacími pecami, valcovňa, zvarovňa a strojárne dielne. Ako prevádzkový riaditeľ rafinérie a oceliarne pracoval Juraj Marton, ako vedúci oceliarne a zvarovne Ladislav Márkus a ako vedúci valcovne Rudolf Bíró, ktorý sa neskôr stal ústredným technickým riaditeľom Rimamuránskej spoločnosti. Okrem ďalšieho úradníctva v rafinérii železa a oceliarni pracovalo v roku 1905 celkom 10 vrchných majstrov, 29 majstrov a dozorcov, ako aj 1 135 robotníkov. K rozľahlému areálu krompašskej železiarne patrili úradnícke a robotnícke kolónie, ktoré tvorila budova riaditeľstva, budova kancelárií, budova pošty, objekt ústredného provizorátu, 218 robotníckych bytov, tri ubytovne a obytné domy pre úradníkov, majstrov a dozorcov. K železiarni viedlo 5 kilometrov dlhé vodovodné potrubie s pitnou vodou.¹⁰⁵ K vybavenosti patrila provizorát

Obr. 37. Významným železiarskym podnikom Čákiovcov boli Prakovce: a) súčasný pohľad, b – c) železiarska Huta Ludmila na prelome 19. a 20. storočia, d) – e) pohľad na Prakovce s Kostolom svätej Ludmily začiatkom 20. storočia a dnes.

¹⁰⁵ Magyar bányá-kalauz, roč. 6, 1905, s. 32 – 35.

s viacerými obchodmi. V hlavnej budove provizorátu mali úradníci k dispozícii i závodné kasíno a spoločnosť finančne podporovala miestnu štátnu ľudovú školu. Vo výstavbe a rozširovaní prevádzkových i obytných objektov spoločnosť pokračovala až do roku 1918. Na svetovej výstave v Paríži v roku 1900 získali krompašské železiarne zlatú medailu.¹⁰⁶ Značná časť nevýrobných – obytných objektov sa zachovala dodnes ako svedectvo o najvýznamnejšej etape rozvoja krompašského železiarstva.

V starej železiarskej tradícii Prakoviec pokračovali Čákiovci vo svojej tunajšej železiarni, ktorá sa zameriavala na výrobu rôznych druhov tyčového železa a od roku 1801 tu bola v prevádzke zlievarň so zámočnickou dielňou. Do polovice 19. storočia Čákiovci vybudovali vysokú pec Ľudmilu, pomenovanú po manželke grófa Štefana Čákiho.¹⁰⁷ Produkovala surové železo, avšak priamo z pece bolo možné i odlievanie. Okrem nej tu pracovali skujňovacie hámre, perlíkové hámre na výrobu tyčového železa a nástrojárske hámre, ktorý sa však nachádzal v Kojšove. V roku 1843 Čákiovci uskutočnili väčšiu prestavbu v železiarni, čo sa dotklo vysokej pece a zlievarne, v ktorej vybudovali prvú kupľovú pec na výrobu odliatkov. Zároveň bola postavená valcovňa plechov. V prvej polovici 19. storočia existovali i obchodné sklady so železom vyrábaným v Prakovciach, napríklad v Košiciach, Medzeve a v Prešove, ktoré zásobovali odberateľov. V prípade Medzeva išlo o miestnych hámorských kováčov, ale sklad napokon zanikol, keďže medzevskí kováči nakupovali prakovské železo zväčša inými cestami. Matej Tischler a Ján Gedeon Partl založili v roku 1843 v Medzeve obchodnú spoločnosť a následne v Nálepkove ďalšie hámre, ktoré produkovali tyčové železo pre medzevských hámorských kováčov a ktoré vyrábali zo surového železa dodávaného z Prakoviec. Prakovské železo nachádzalo v tomto období odbyt na trhoch po celom Uhorsku.¹⁰⁸

V druhej polovici 19. storočia prekonával podnik obdobia konjunktúr i kríz. Počas revolúcie 1848 – 1849 tu odlievali delové hlavne pre

potreby revolučnej armády. Neskôr, v päťdesiatych rokoch, rástol dopyt po železe z prakovskej železiarne, ktorej riaditeľom bol vtedy Karol Flachbart. Medzi tradičných odberateľov tunajšej produkcie patrili hámre Tischlerovej a Partlovej spoločnosti v Nálepkove, kde vyrábali „vondrišelské“ pekáče, hámre v Matilda Hute a Košických Hámroch Otakara Jacobsa, gelnickí kováči, ako aj spomínaní medzevskí hámorskí kováči, pre ktorých tu vyrábali zvláštne „gracové“ železo. Z tohto železa potom kováči v Medzeve kuli rôzne typy motýk a rýľov. Zvýšený dopyt sa prejavil na výrobe surového železa a väčšej produkcii zlievarenských výrobkov, čo napokon viedlo v rokoch 1855 až 1856 k rekonštrukcii vysokej pece, skujňovacích vyhní a rozšíreniu valcovne. Valcovanie znamenalo impulz aj pre rozvoj kupľovne. Vzápätí, v roku 1858, Čákiovci vybudovali priamo v Prakovciach nástrojárske hámre, keďže dovtedy mali v prevádzke takéto hámre len v Kojšove. Tieto hámre produkovali najmä poľnohospodárske náčinie ako pluhové nože, rôzne pluhové súčiastky a píly. V zlievarni v päťdesiatych a šesťdesiatych rokoch 19. storočia odlievali predovšetkým zariadenia pre banský a hutný priemysel, sporáky, pluhové súčiastky a iné predmety, preto podnik mohol prezentovať rozšírený výrobný sortiment. K podniku patrili i banský majetok – teda bane v Prakovciach, Gelnici, Žakarovciach a Helcmanovciach, v ktorých v roku 1879 pracovalo 37 robotníkov. Železiareň zásobovala železná ruda najmä z priľahlého gelnického banského revíru a v oblasti Margecian sa lomovo získaval vápenec – jedna zo zložiek vysokepecnej vsádzky.

Po dokončení Košicko-bohumínskej železnice sa v rámci prakovskej železiarne začala intenzívnejšie rozvíjať zlievarenská výroba, čo súviselo aj s nástupom vynikajúceho železiarskeho odborníka Jána Aradiho (1835 – 1927) do funkcie riaditeľa v roku 1867. Po nástupe Aradiho sa zvýšila produkcia odliatkov a plechov. Vzhľadom na vážnu konkurenciu najmä sliezskych železiarní orientoval výrobu mnohostranne na špecifické typy

¹⁰⁶ *Magyar bányá-kalauz*, roč. 7, 1910, s. 35 – 38. Pavol KOMORA : Hospodárske a všeobecné výstavy v 19. storočí, in: *Zborník Slovenského národného múzea 88 – História*, roč. 34, 1994, s. 73.

¹⁰⁷ Publikované údaje o výstavbe hutí Ľudmila v Prakovciach si značne protirečia. Hapák uvádza, že bola postavená po roku 1810. Pozri Pavel HAPÁK : *Prakovce v období feudalizmu*, s. 14. Šarudyová uvádza, že Ľudmila Čákiová poverila projektovaním taviarne so zlievarňou v roku 1835 istého viedenského architekta, ktorého meno však nespomína. Pozri Mária ŠARUDYOVÁ : *Topografia železiarní na Slovensku v 19. storočí*. Košice 1989, s. 82. Aladár Edvi Illés v tejto súvislosti spomína prestavbu v roku 1843. Pozri Aladár EDVI ILLÉS : *A magyar vaskőbányászat és vaskohászat ismertetése különös tekintettel az 1900. évi párisi nemzetközi kiállításon résztvevő vállalatokra*. Budapest 1900, s. 63. Problémom zostáva abszentujúce vedecké spracovanie dejín železiarstva v Prakovciach.

¹⁰⁸ Pavel HAPÁK : *Prakovce v období feudalizmu*, s. 15 – 22.

Obr. 38. Štós a jeho fabrika na výrobu nožov: a) celkový pohľad na obec v nedávnej minulosti, b) začiatkom 20. storočia na dobovej pohľadnici, c) – d) Wlaslovičova továrňa začiatkom 20. storočia.

produktov, ktoré mali úspešné uplatnenie na trhu. Železiareň dodávala železné súčiastky a nástroje, rôzne kovania, mostové skrutky pre potreby železníc a ako v prvej železiarni v rámci Uhorska tu Aradi zaviedol výrobu téglikovej ocele, z ktorej sa takisto vyrábali oceľové zariadenia pre štátne železnice, súčiastky a ložiská pre vagóny

a lokomotívy. Prakovská železiareň v tomto období zásobovala i štátne bane v Smolníku, či Wlaslovičovu továreň na výrobu nožov v Štóse. Málo známym faktom je skutočnosť, že v Prakovciach bolo odliate prvé monumentálne umelecké dielo v Uhorsku. Išlo o liatinovú sochu honvéda – pamätník bitky pri Branisku v roku 1849, ktorého model vyhotovil levočský sochár Jozef Neuschl-Faragó (1821 – 1895). Dielo vtedy zožalo úspech na svetovej výstave vo Viedni v roku 1873.

Ján Aradi sa neskôr zamerl na výrobu železných plechov v kombinácii s rúrami, ktoré slúžili ako krytina, čo mal patentované. Železná plechová krytina z Prakoviec našla uplatnenie hlavne na železničných vagónoch, čo sa osvedčilo aj v rakúskej časti monarchie, na Balkáne a v Rusku. Ďalší z Aradiho patentov predstavovali prenosné skladacie železné domy, ktoré sa vyvážali dokonca až do južnej Afriky. Pri výrobe týchto obytných buniek sa takisto uplatnila jeho metóda kombinovania plechov s rúrami. Okrem toho v prakovskej železiarni zaviedol výrobu špeciálnych kováčskych kovádlín, puzdier železničných kolies z kovaného železa, zdobených odliatkov, či železných parkiet. Zavádzanie takého sortimentu do praxe treba považovať za invenčné. Malo pozitívny ohlas u súdobej odbornej verejnosti napriek tomu, že prakovská železiareň v uhorských reláciách nepatrila medzi najväčšie. V roku 1894 sa uskutočnila modernizácia zlievarne a strojárskej dielne, plechy vyrábané vo valcovni našli odbyt vo Viedni i na Balkáne. Vysoká pec však začiatkom 20. storočia už nedokázala kryť ani vlastnú potrebu podniku a z tohto dôvodu sa surové železo kupovalo od krompašských a gemerských železiarní. Na svetovej výstave v belgickom Liège v roku 1905 získala prakovská železiareň bronzovú medailu. V roku 1906 však Čákiovci prakovský podnik predali spoločnosti Rudolf Schmidt a spol. so sídlom vo Viedni. Následne, v roku 1907, sa konštitovala účastinná spoločnosť Prakovská železiareň a oceliareň grófa Ladislava Čákiho, ktorá pokračovala vo výrobe. Pri tejto príležitosti Ján Aradi odišiel na penziu a odsťahoval sa do Budapešti, kde neskôr aj zomrel.

Po roku 1907 nový majiteľ začal modernizáciu a rekonštrukciu podniku. V rámci nej bola do roku 1909 postavená ďalšia oceliareň na výrobu kvalitnej nástrojovej ocele typu Ajax a zastavená neefektívna prevádzka vysokej pece. V tomto období železiareň zamestnávala viac ako 200 pracovníkov a ďalších banských robotníkov. Do výrobného sortimentu podniku pribudli buchary značky Ajax, ktoré si nový akcionár patentoval. V období prvej svetovej vojny sa železiareň zapojila do

zbrojárskej výroby, dokonca bola v rokoch 1915 až 1918 dočasne obnovená prevádzka vysokej pece a počet zamestnancov prekročil 300, z čoho bolo 60 – 70 žien.¹⁰⁹ Po roku 1918 už činnosť vysokej pece nebola obnovená. Ešte aj v období prvej svetovej vojny patrili k železiarni vlastné banské prevádzky, v ktorých pracovalo 20 – 50 baníkov.

Pomerne špecifickú výrobu v oblasti dolného Spiša reprezentovala Wlaslovičova továreň v Štósse. Jozef Wlaslovič (Wlaszlovits) bol potomkom poľskej rodiny Wlazlo a koncom 18. storočia sa dostal do zajatia na Sibíri, odkiaľ ušiel a usadil sa v Smolníku. Tak v roku 1803 v Smolníku založil firmu na výrobu sústružníckeho tovaru, čo sa údajne naučil práve v spomínanom zajatí na Sibíri. Už v roku 1807 zriadil v rámci uvedenej firmy výrobnú v Štósse, kde začal s výrobou nožov. Jozef Wlaslovič istý čas pôsobil aj vo funkcii richtára Smolníka, zomrel v roku 1842. Firma nadviazala na tradičnú výrobu nožov v Štósse a od miestnych nožiarov vykupovala ich výrobky, neskôr ich tiež zamestnávala. V roku 1846 syn Jozef Wlaslovič mladší, ktorý pokračoval v otcovom podnikaní, presťahoval firmu definitívne do Štósu. V prvej polovici 19. storočia firma svoje sústružnícke výrobky a nože predávala v Debrecíne a v Budíne i v Pešti. V Štósse rozšírila v roku 1849 svoju prevádzku o novú brusiareň, ktorú firma zakúpila a vybavila na výrobu vreckových nožov. Čoskoro začala s výstavbou úplne novej fabriky na nože. Tá bola uvedená do činnosti v roku 1856 a jej riaditeľom sa stal Róbert Komporday, ktorý sa však neskôr osamostatnil a začal tiež podnikáť v nožiarskej výrobe. R. Komporday pôsobil začiatkom osemdesiatych rokov 19. storočia vo funkcii riaditeľa štóskych kúpeľov. Keďže Wlaslovičova továreň postupne rozširovala výrobný sortiment nožov, v roku 1862 bola postavená ďalšia brusiareň na kuchynské a príborové nože, čo znamenalo prechod na sériovú výrobu. V druhej polovici 19. storočia podnik ďalej napredoval, k čomu dopomohli aj Wlaslovičove zahraničné študijné

cesty. V osemdesiatych rokoch 19. storočia uviedli do prevádzky parný pohon brúsok a začiatkom deväťdesiatych rokov sa výrobné prevádzky opäť rozširovali. Podnik vtedy zamestnával 60 – 75 robotníkov a na všeobecnej krajinskej výstave v Budapešti v roku 1885 získal čestný ozdobný diplom. Pri továrni vznikla i menšia praktická škola. V období prvej svetovej vojny podnik produkoval najmä zbrane pre armádne potreby ako útočné nože a podobne. Pracovalo tu približne 125 až 130 robotníkov.¹¹⁰ V rokoch 1887 až 1917 viedol Jozef Wlaslovič (III.) zároveň spoločnosť, ktorá spravovala štóske kúpele. Počas jeho spravovania boli kúpele rozšírené a podľa Wlaslovičových plánov postavené v rokoch 1890 až 1893 viaceré ubytovacie zariadenia v kúpeľoch ako Kuszendova vila Bratislava, vila Poljanka, vila Baník, prístavba k vile Komporday, budova kúpeľnej správy a 2 obytné pavilóny. Vo funkcii riaditeľa kúpeľov ho však väčšinou zastupoval spoločník Viliam Roxer, keďže Wlaslovič sa musel venovať vedeniu továrne. Po Roxnerovej smrti napokon v roku 1917 kúpele odovzdali kúpeľnému lekárovi Dr. Albertovi Nagyovi.¹¹¹ Továreň Wlaslovičovcov v Štósse pokračovala v úspešnom podnikaní aj po roku 1918.

Železiarska výroba na Spiši sa v 19. storočí rozvíjala i v podobe menších železiarní. Spoločnosť Gedeon Tischler, Partl a spol. so sídlom v Medzeve vlastnila v sedemdesiatych rokoch 19. storočia banský majetok (štyri dĺžkové a jednu plošnú mieru) na železnú rudu v Spišskej Novej Vsi, kde zamestnávali 24 robotníkov. Okrem toho prevádzkovala menšiu železiareň v Starej Vode, ktorá pozostávala z 2 vysokých pecí a 2 pražiacich pecí, pričom v prevádzke bola len 10 týždňov do roka. V železiarni pracovalo 10 robotníkov. Splnomocnencom železiarne bol Matej Payer.¹¹²

Železiareň v Smižanoch patrila pôvodne Antonovi Čákimu a tvorili ju 2 vysoké pece, skujňovacie vyhne a hámor na vykúvanie. Druhú vysokú pec pristavali v roku 1853.¹¹³ V druhej polovici 19. storočia už smižiansku železiareň prevádzkovala

¹⁰⁹ Viac o železiarni v Prakovciach Mária ŠARUDYOVÁ : Ján Aradi (1835 – 1927), in: Ján Tibenský a kol. : *Priekopníci vedy a techniky na Slovensku*, vol. 2. Bratislava 1988, s. 692 – 696. TÁŽE : *Topografia železiarní na Slovensku v 19. storočí*, s. 82 – 87. *Magyar bányá-kalauz*, roč. 1, 1881, s. 64. Pavel HAPÁK : Od zrušenia poddanstva do vzniku ČSR (1848 – 1918), in: *200 rokov závođu Prakovce*. Prakovce 1960, s. 23 – 41. Pavol KOMORA : Hospodárske a všeobecné výstavy od začiatku 20. storočia do roku 1918, in: *Zborník Slovenského národného múzea 90 – História*, roč. 36, 1996, s. 50.

¹¹⁰ Viac o tom Juraj HRADSKÝ : Firma Wlaszlovits Štós – výrobca chladných zbraní na Slovensku, in: *Pamiatky a múzeá 1995*, č. 3, s. 38 – 40. Ladislav ANDRÁŠI : Počiatky vodoliečebného ústavu v Štósse, in: *Vlastivedný časopis*, roč. 40, 1991, č. 2, s. 93 – 94. Pavol KOMORA : Hospodárske a všeobecné výstavy v Uhorsku v 2. polovici 19. storočia, in: *Zborník Slovenského národného múzea 89 – História*, roč. 35, 1995, s. 43 – 44.

¹¹¹ *Štós-kúpele 1936*. Bratislava 1936, s. 97 – 98.

¹¹² *Magyar bányá-kalauz*, roč. 1, 1881, s. 49.

¹¹³ Mária ŠARUDYOVÁ : *Topografia železiarní na Slovensku v 19. storočí*, s. 88.

spoločnosť Ernst Prihradny v Spišskej Novej Vsi. V roku 1879 vyrobila 1 921 ton surového železa. Zamestnávala 48 robotníkov. Okrem toho v chotári Tepličky a Závadky dobývala železnú rudu. Pracovalo tu až 120 zamestnancov. Vedenie podniku sídlilo v Spišskej Novej Vsi a jeho riaditeľom bol Guido Prihradny. Funkciu účtovníka zastával Ľudovít Hajts. Ako riaditeľ závodu v Smižanoch pracoval Ján Trompler a ako hutný majster Teodor Braxator. Zdravotnú starostlivosť o robotníkov zabezpečoval lekár Dr. Alexander Lorx zo Spišskej Novej Vsi.¹¹⁴

V Nálepkove bola v prevádzke takisto menšia železiareň, v ktorej bola v roku 1854 postavená vysoká pec a ako jej majiteľ sa neskôr uvádzal istý Ján Nepko. V sedemdesiatych rokoch 19. storočia ju vlastnil vrchný župný inžinier Gustáv Scholz so svojou manželkou Angelou z Levoče, avšak v roku 1879 už nevyrábala. G. Scholz mal aj menší banský majetok v oblasti Nálepkova a Závadky, na ktorom vtedy zamestnával 16 robotníkov.¹¹⁵ Okrem tejto železiarne pôsobila v Nálepkove firma

Michal Plander a spol., ktorá v hámroch produkovala kovaný železný riad ako panvice, kotlíky, murárske lyžice, motyky, lopaty, ale aj tyčové železo. Koncom osemdesiatych rokov 19. storočia firma pôsobila pod názvom Július Plander a spol. a predstavovala už iba jediného producenta ručne kovaného riadu na území dnešného Slovenska.¹¹⁶

Železiareň v Máriahute pri Gelnici bola založená začiatkom 19. storočia a jej majiteľom sa stal Anton Patz. V štyridsiatych rokoch 19. storočia tu pracovala vysoká pec, 4 skujňovacie hámre, 1 hámor na vykúvanie a ďalší na výrobu panvíc. V druhej polovici 19. storočia patrila Menesdorferovcom, ktorí tu vyrábali surové a jemné tyčové

železo, liate a kované výrobky. V sedemdesiatych rokoch 19. storočia zamestnávala 35 až 40 robotníkov a jej riaditeľom bol Karol Menesdorfer. Tá istá rodina vtedy podnikala aj v železorudnom baníctve najmä v Žakarovciach a čiastočne na území Gelnice. Riaditeľom baní bol Gustáv Menesdorfer. Vedúci závodu Jozef Weidinger z Gelnice.¹¹⁷

K tradičným železiarskym podnikateľom v Gelnici patrili aj ďalšie rody. Rodina Valkovcov vlastnila hámre na výrobu ručne kovaných klinčov, reťazí, náradia a kovaného riadu v Perlovej

doline. Michal Valko mal jeden taký hámor so 17 vyhňami a ďalší s 18 vyhňami. Gabriel Valko prevádzkoval tiež hámor na výrobu reťazí a kovaného náradia, ktorý bol činný už od roku 1862 a pracovalo pri ňom až 70 robotníkov. Ján Koloman Valko začal vyrábať kované reťaze v podobnom hámri v roku 1874, zamestnal približne 35 robotníkov a svoje produkty exportoval do Srbska a Bukoviny. Viktor Valko podnikal v železorudnom baníctve v Gelnici a okolí. V sedemdesiatych rokoch 19. storočia bol riaditeľom ťažiarstva bane Daniel v Gelnici,

ktoré malo len 6 zamestnancov, ťažiarstva Peter Pavol s 2 zamestnancami, ťažiarstva bane Róberti so 6 zamestnancami, bane Matilda s 2 robotníkmi a bane Nová Fortuna a Alžbeta takisto s 2 robotníkmi. V podobnom rozsahu podnikal v gelnickom baníctve aj Gejza Valko.

Rodina Streckovcov začala v železiarskej výrobe podnikáť v roku 1853 a vlastnila niekoľko hámrov na výrobu reťazí a kovového tovaru. Firma Ján Streck a Elischer zamestnávala v osemdesiatych rokoch 19. storočia približne 70 kováčov. V roku 1895 sa títo malovýrobcovia pokúsili skoncentrovať kapitál a založili spoločnosť *Valko – Streck a spol., výroba kováčskeho náradia, reťazí*

Obr. 39. Dobový záber na výrobcu reťazí z Gelnice.

¹¹⁴ *Magyar bánya-kalauz*, roč. 1, 1881, s. 49.

¹¹⁵ *Tamže*, s. 53. Mária ŠARUDYOVÁ : *Topografia železiarní na Slovensku v 19. storočí*, s. 82.

¹¹⁶ Pavel ADAMUV : *Kovovýroba v údolí Hnilca na prelome 19. a 20. storočia*, in: *Historica Carpatica*, roč. 9, 1978, s. 131 – 133.

¹¹⁷ Mária ŠARUDYOVÁ : *Topografia železiarní na Slovensku v 19. storočí*, s. 87 a *Magyar bánya-kalauz*, roč. 1, 1881, s. 58.

a klinec, ktorej počet zamestnancov dosiahol 200 až 250 osôb, ale už o rok neskôr sa rozpadla. Následne vzniklo viacero malých firiem spravovaných členmi obidvoch rodín a ďalšími podnikateľmi. Kované výrobky uvedených producentov z Gelnice sa exportovali aj mimo domáceho trhu, najmä do balkánskych krajín, do Rumunska, Bulharska, Srbska a Bosny. Vzhľadom na rozvoj strojovej výroby a produkcie smaltovaného riadu vo väčších továrňach a železiarňach význam železiarskych malovýrobcov, ktorí vyrábali bez väčšej mechanizácie ručne kovaný riad a klince, postupne upadal. Túto tendenciu nezvrátilo ani založenie Štátnej odbornej školy železiarskej v Gelnici v roku 1893 z iniciatívy Spišskej župy, mesta Gelnica a košickej obchodnej a priemyselnej komory. Išlo o trojročnú školu s maďarským vyučovacím jazykom, ktorej učebný plán pozostával z teoretických predmetov (matematika, geometria, rysovanie, deskriptívna geometria, kreslenie voľnou rukou, mechanika, priemyselné účtovníctvo, vedenie úradných kníh a iné) a dielenskej praxe. Škola do roku 1918 vychovala 1 449 absolventov denného štúdia a 1 004 absolventov večerných kurzov. Vo funkcii riaditeľa školy pôsobil do roku 1896 Viliam Valko, po ňom hutný inžinier Vojtech Sztankay a ďalší. Členmi dozorného výboru boli viacerí známi podnikatelia a odborníci v oblasti železiarskeho priemyslu v Gelnici a okolí ako Karol Menesdorfer, Ján Aradi, či Ján Antony. Po roku 1918 bola gelnická škola zlúčená s priemyselnou školou v Košiciach, čo znamenalo jej zánik.

V Matilda Hute pri Gelnici a v Košických Hámroch podnikal od polovice 19. storočia nemecký podnikateľ Otakar Jacobs. Vlastnil zariadenia na výrobu klinec a drôtu. Valcoval tu aj jemné železo, avšak v roku 1878 zničili jeho železiareň povodne, a preto v nej Jacobs zastavil prevádzku. Železiareň v Košických Hámroch kúpil od mesta Košice v roku 1852 a zastarané slovenské pece nahradil výstavbou Wilhelmovej huty, ktorej súčasťou bola vysoká pec, pražiacie pece, skujňovací hámor a valcovacia trať. Pôvodne železom z Košických Hámrov zásoboval aj Matilda Hutu, koncom sedemdesiatych rokov však už vyrábala šindľové klince priamo v Košických Hámroch. Tu súčasne rozvíjal zlievarenskú výrobu, na čo slúžila kuplová pec. Jacobs odlieval železné odliatky všetkých druhov a v podnikaní úspešne napredoval. V roku 1879 v Košických Hámroch zamestnával 150 a začiatkom deväťdesiatych rokov 19. storočia 210 robotníkov. Vo funkcii hutného majstra pracoval Albert Clauder. Tradične boli súčasťou Jacobsovej železiarne i banské prevádzky na

Obr. 40. V druhej polovici 19. storočia sa na Spiši v rámci podnikania v spracovaní železa presadila aj nemecká firma Jacobs: a) Matilda Huta na dobovej mape, b) kresba huty z roku 1847, c) súčasťou memorijného komplexu Jacobsovcov v Matilde Hute bola aj socha baníka (dnes na námestí v Gelnici), d) jeden z členov rodiny Jacobs počas prvej svetovej vojny, e) – f) zachované nahrobné kamene Jacobsovcov, g) detail ich erb.

e

f

g

ťažbu železnej rudy, v ktorých pracovalo 30 – 50 banských robotníkov. Banský majetok sa nachádzal na území Gelnice, Žakaroviec, Krompách, Kojšova a Veľkého Folkmara.¹¹⁸ I keď prevádzku vysokej pece v Košických Hámroch zastavili začiatkom 20. storočia, zlievarenská výroba tu pokračovala i po roku 1918.

Väčšie úspechy v malovýrobnom podnikaní zožala firma Antonyovcov. Rodina v roku 1861 založila v Gelnici továreň na výrobu kovového tovaru, okenných a iných závesov – pántov. Svoju produkciu predávali na domácom trhu, v Sedmohradsku a v Srbsku. V roku 1910 pracovalo v gelnickej továrni Antonyovcov už 100 zamestnancov. V úspešnom podnikaní pokračovali aj po roku 1918. Za zmienku stojí fakt, že na krajinskej výstave kovopriemyslu v Budapešti v roku 1906 získala továreň Antonyovcov striebornú medailu.¹¹⁹

V spišskom baníctve a hutníctve podnikali i ďalšie banské spoločnosti, či jednotliví podnikatelia, ktorých tu nemožno vymenovať. Načrtnutá tendencia koncentrácie kapitálu spojená so zánikom drobných ťažiarstiev, predtým orientovaných na ťažbu medených rúd, sa zintenzívňovala najmä koncom 19. a začiatkom 20. storočia. V banskom podnikaní takto prevládli kapitálovo silné spoločnosti, ktoré dokázali investovať prostriedky do výstavby a technickej modernizácie svojich banských závodov a zároveň využiť rastúci dopyt po železe v období industrializácie. Nerentabilné podnikanie často zastaraných malých prevádzok postupne vytlačali veľké a moderné železiarske závody (Krompachy a i.). V takej konkurencii obstáli len producenti so špecificky orientovanou výrobou (Prakovce, Štós atď.). Druhú polovicu 19. storočia poznamenal úpadok medenorudného baníctva a nadväzujúceho zhutňovania medi, ale aj nástup ťažby a spracovania železných rúd zo spišských ložísk v dovedy nevídaných priemyselných rozmeroch.

Baníctvo a hutníctvo na Spiši v rokoch 1526 až 1918 prekonalo búrlivý vývoj, ktorý netreba redukovať len na problematiku samotnej exploatácie a spracovania nerastných surovín, ale treba ho vidieť v širokých hospodárskych, spoločenských, politických i kultúrnych súvislostiach. Len takýto prístup nám umožňuje identifikovať a poznať jeho úplný význam.

¹¹⁸ *Magyar bánya-kalauz*, roč. 1, 1881, s. 70. *Magyar bánya-kalauz*, roč. 3, 1892, s. 70. Mária ŠARUDYOVÁ : Z minulosti železiarne a zlievarne v Košických Hámroch, in: *Vlastivedný časopis*, roč. 14, 1965, č. 4, s. 175 – 176.

¹¹⁹ *Magyar bánya-kalauz*, roč. 1, 1881, s. 57 – 59. O štátnej železiarskej škole v Gelnici podrobnejšie Pavel ADAMUV : Kovovýroba v údolí Hnilca na prelome 19. a 20. storočia, s. 119 – 141. TENŽE : Hámornícka kovovýroba v Gelnici na prelome 19. a 20. storočia, in: *Vlastivedný časopis*, roč. 31, 1982, č. 4, s. 148 – 152. Pavol KOMORA : Hospodárske a všeobecné výstavy od začiatku 20. storočia do roku 1918, in: *Zborník Slovenského národného múzea 90 – História*, roč. 36, 1996, s. 75.

